

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

НИЧКАЛЮК ВІТАЛІЙ ГРИГОРОВИЧ

УДК 378.2:332.024:330:91+664.1:334.78 «XVIII» Воблий (043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**АКАДЕМІК АН УРСР К. Г. ВОБЛИЙ – ВЧЕНИЙ І ОРГАНІЗАТОР
ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНОЇ НАУКИ ТА ЦУКРОВО-БУРЯКОВОЇ
КООПЕРАЦІЇ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТОЛІТТЯ)**

07.00.07 – історія науки й техніки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

В. Г. Ничкалюк

Науковий керівник: **Підгайна Тетяна Миколаївна**, кандидат історичних наук

Київ – 2018

АНОТАЦІЯ

Ничкалюк В. Г. Академік АН УРСР *К. Г. Воблий* – вчений і організатор економіко-географічної науки та цукрово-бурякової кооперації (перша половина XX століття). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.07 «Історія науки й техніки». – Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук України. Київ, 2018.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню життєвого шляху та науково-організаційної діяльності професора *К. Г. Воблого*, науковому аналізу його внеску в розвиток економіко-географічної науки та цукрово-бурякової кооперації.

Робота складається із вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. У вступі обґрунтовано актуальність дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету і поставлені завдання, розкрито наукову новизну і практичне значення отриманих результатів.

Вперше на основі системного аналізу стану наукової розробки проблеми, введення до наукового обігу низки маловідомих архівних джерел і документальних видань виявлено фактори, які вплинули на формування наукового світогляду *К. Г. Воблого*. Сформульовано авторське бачення важливості наукової-організаційної та освітньої діяльності вченого в Університеті Святого Володимира та Київському комерційному інституті; визначено результативність науково-організаційної роботи з питань цукрово-бурякової кооперації.

З'ясовано внесок *К. Г. Воблого* в історію економічної науки та народного господарства, організацію праці науковців, вивчення проблем цукрово-бурякової промисловості, комплексного освоєння Дніпра, внутрішньої і зовнішньої торгівлі, у розвиток і розміщення продуктивних сил України, створення нових галузей промисловості та комплексного розвитку районів. Не менш важливою є наукова

схема районування України К. Г. Воблого, згідно з якою він виділив: Південно-Східний, Центральний і Західний райони. Результати багаторічних пошуків і систематизація доробку вченого втілилися у підготовці та виданні низки наукових праць галузевого характеру, зокрема першого підручника «Економічна географія України», кількох підручників зі статистики та політичної економіки.

Систематизовано наукові праці К. Г. Воблого за тематичними рубриками: перший період (1901–1931): еміграція, політична економіка, статистика, економіка страхування, аграрне питання, сільськогосподарська кооперація, економічна географія, цукробурякова промисловість; другий період (1932–1947): проблема Великого Дніпра, економічне районування, організація праці науковця, економічна географія.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в заповненні прогалин у вивченні діяльності К. Г. Воблого в галузі економіки та бурякової кооперації, зокрема через систематизацію й аналіз наукової спадщини вченого.

Результати дисертаційного дослідження можуть бути корисними науковцям при написанні монографій, підручників з історії науки і техніки, сільського господарства, історії України та використані в навчальному процесі при розробленні й викладанні спецкурсів з історії сільського господарства, економіки та економічної географії.

З'ясовано, що вищу фахову освіту К. Г. Воблий отримав у Варшавському університеті, де майбутній вчений виявив особливий науковий інтерес до проблем економіки, розвитку і розміщення продуктивних сил, вивченню яких згодом присвятив усе своє життя. Його науковий світогляд сформувався під впливом, передусім, професора Г. Ф. Симоненка. Ще студентом третього курсу за наукову працю «Заатлантическая эмиграция, её причины и следствия (Опыт статистико-экономического исследования)» він був відзначений у 1903 р. радою університету золотою медаллю, а його робота була опублікована у Варшаві в 1904 р. У тому ж році К. Г. Воблий видав вище згаданий критичний огляд книги М. Туган-

Барановського – «Очерки из новейшей истории политической экономии» в журналі «Народное хозяйство».

На основі особистісно-діяльнісного підходу вперше запропоновано періодизацію життя та наукової діяльності професора К. Г. Воблого: I період (1896–1906) – формування наукового світогляду під час навчання у Варшавському університеті та закінченням його із золотою медаллю і науковим званням кандидата права в 1904 р., Костянтин Григорович був залишений у ньому для підготовки до професорського звання по кафедрі політичної економії і статистики; II період (1907–1918) – науково-педагогічна діяльність в Університеті Святого Володимира та Київському комерційному інституті; (1919–1947) – наукова діяльність в УАН-ВУАН-АН.

Науково-педагогічну діяльність К.Г. Воблий розпочав вже в Університеті Святого Володимира спочатку професором-стипендіатом, а після складання в 1905/06 навчальному році усного іспиту на ступінь магістра політичної економії й отримання звання приват-доцента по кафедрі політичної економіки і статистики (1907–1909 рр.) в січні 1907 р. почав викладати в цьому університеті політичну економіку. Одночасно з університетським курсом він читав теорію політичної економіки в Київському комерційному інституті, був одним з ініціаторів його створення (на базі Вищих комерційних курсів), статистику на Київських вищих жіночих курсах. У тому ж 1907 р. опублікував брошуру про метод в історії політекономії, а в наступному році – посібник з курсу лекцій зі статистики. У 1908 р. він був одним із засновників і дійсним членом Товариства економістів при Київському комерційному інституті. У тому ж році відряджений з науковою метою до Петербурга і Варшави.

З'ясовано, що у 1909 р. у Відні й Лейпцигу була опублікована німецькою мовою стаття К.Г. Воблого про внесок у господарську історію Польщі та кілька рецензій на іноземні видання. Але найголовнішим було видання у тому ж 1909 р. монографії «Очерки по истории польской фабричной промышленности за 1764 – 1830 годы». На її основі він захистив магістерську дисертацію з політичної

економіки в Київському університеті. З того ж часу його призначено на посаду професора вишу по кафедрі політичної економіки і статистики.

У 1911 р. в Києві професор К.Г. Воблий публікує чергову монографію «Третья профессионально-промышленная перепись в Германии (Опыт аналитико-методологического исследования)». На основі цієї праці у квітні того ж року ним була успішно захищена докторська дисертація з присудженням наукового ступеня доктора політичної економіки і статистики та присвоєно вчене звання ординарного професора Київського університету. В основу монографії покладено матеріали проведених в 1882, 1895 і 1907 рр. господарських переписів у Німеччині, інших європейських країнах, а також США. Ці переписи дали змогу простежити еволюцію економічного розвитку Німеччини за 25 років, узагальнити методику їх проведення і техніку статистичних обчислень. На основі переписів автор доводив пріоритет дрібних сільськогосподарських підприємств порівняно з великими. Ця праця відіграла генеруючу роль у підготовці та проведенні 20-го Всеросійського перепису.

Одночасно з 1912 по 1917 р. К. Г. Воблий працював професором Київського комерційного інституту по кафедрі політичної економіки, опублікував план створення соціального кабінету при музеї інституту, а з 1917 по 1919 р. обіймав послідовно посади вченого секретаря ради і виконуючого обов'язки ректора. З'ясовано, що у 1918–1921 рр. він працював професором Таврійського університету (м. Сімферополь).

Професора К.Г. Воблого як відомого вченого-економіста і педагога вищої школи було обрано 17 травня 1919 р. академіком Української академії наук зі спеціальності «промисловість і торгівля». Відтоді з академією було пов'язано подальше життя вченого. Водночас він продовжує педагогічну роботу в Київському інституті народного господарства та Київському державному університеті.

У цей час К.Г. Воблий приділяє багато уваги вивченню основних галузей народного господарства України – промисловості, транспорту, сільському господарству та торгівлі. Кожну з цих галузей він розглядав в історичному

аспекті, їх виникнення, розміщення, розвиток і взаємозв'язки. Результати цих досліджень було покладено в основу посібника «Экономическая география Украины», виданого в 1919 р., який після доопрацювання і доповнення перевидавався українською мовою ще п'ять разів (1922, 1925, 1927, 1929 і 1930 р.). Підручник для різних типів навчальних закладів містив вступ і сім розділів, доволі ґрунтовну характеристику розвитку і розміщення окремих галузей народного господарства. У вступі автор викладав своє бачення суті економічної географії та її завдання, оцінку географічних умов господарського життя України, в тому числі значення економічного районування. Досить ґрунтовними, на наш погляд, виявилися перші два розділи. У першому розділі книги наведено дані про територію, кількісний склад і розміщення населення. Багато уваги відведено методам обробки статистичних матеріалів про населення та іншим демографічним питанням. Другий розділ висвітлює розвиток і географію сільського господарства (сільськогосподарських промислів).

У 1921 р. академік К.Г. Воблий став членом III соціально-економічного відділу ВУАН, де зосереджувалася на той час основна економіко-географічна діяльність, очолював у ньому науково-дослідну кафедру економіки, торгівлі й промисловості. У 1922 р. організував Товариство економістів у Києві, спочатку очолював у ньому кооперативну секцію, а протягом 1923–1927 рр. був головою президії. Протягом часу активної науково-практичної діяльності К. Г. Воблий написав близько 450 наукових праць: фундаментальні монографії, підручники, аналітичні та комплексні дослідження окремих галузей народного господарства, статті, замітки, економічні огляди тощо. За багаторічну науково-педагогічну і громадську діяльність К. Г. Воблого було нагороджено Орденом Леніна та Трудового Червоного Прапора.

З 1925 по 1930 р. учений був керівником Семінару з вивчення продуктивних сил народного господарства України при ВУАН. У 1926 р. продовжував досліджувати окремі галузі народного господарства, зокрема текстильну промисловість, у 1927 р. – кооперативний крамообіг, біржову торгівлю.

Одночасно з 1919 по 1930 р. він продовжував викладати на кафедрі політичної економіки і статистики промисловості та економіки страхування Київського інституту народного господарства. У 1927–1928 рр. його було призначено заступником керівника науково-дослідної кафедри кооперації Київського кооперативного інституту та завідувачем кафедри торговельної секції.

У 1927–1930 рр. К. Г. Воблий керував Комісією з вивчення народного господарства України при Всеукраїнській академії наук, яка розробила перший варіант комплексного розв'язання проблеми Великого Дніпра, підготувала науковий збірник «Становище сільського господарства степової України». У 1928–1939 рр. він був обраний віце-президентом і членом президії ВУАН.

Значний період творчої діяльності академіка пов'язаний з публікацією в Києві ґрунтовної багатотомної монографії «Нариси з історії російсько-української цукробурякової промисловості», над якою він працював протягом десятиліть, аналізуючи архівні, статистичні, літературні та інші документальні матеріали. У 1928 р. вийшло два випуски 1-го тому. В цьому ж році побачила світ його книга «Опыт истории свеклосахарной промышленности СССР», т. 1. У 1930 р. був виданий 2-й том вищезгаданої монографії, який охоплював пореформений період до 1894–1895 рр., у 1931 р. вийшов у світ перший випуск 3-го тому, що охоплював період напередодні Першої світової війни. На жаль, 4 і 5 томи, підготовлені в 30-40-х роках, не були опубліковані через заборону цензурою, а рукописи донині зберігаються у фондах Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського. Саме виникнення й розвиток цукробурякової промисловості К.Г. Воблий аналітично і документально обґрунтовує як економічний вихід з аграрної кризи, яка в той час охопила деякі райони країни. Великий інтерес становить критична оцінка автором літератури і першоджерел, на яких базується дослідження. Паралельно у 1928 р. він обґрунтовує необхідність України мати свій текстильний центр.

К. Г. Воблий у 1933 р. був одним із організаторів кафедри економічної та соціальної географії у Київському державному університеті, а у 1936 р. створив відділ економічної географії в Інституті економіки, який він очолив. Надалі він та

його співробітники у довоєнний період були провідними дослідниками природи і господарства України, результати досліджень яких було опубліковано в «Нарисах економічної географії» вже після війни і смерті вченого.

З 1934 по 1938 р. він продовжує активно працювати у Комісії з вивчення продуктивних сил України, приділяє багато уваги широкому використанню природних ресурсів. Зокрема, ставить питання про використання кам'яних будівельних матеріалів, подільських лабрадоритів, українських самоцвітів. У 1939 р. К. Г. Воблий очолив кафедру економічної географії у Київському державному університеті та керував нею по 1941 р., одночасно завідував сектором економічної географії Інституту економіки АН УРСР до 1942 р.

Весною 1939 р. у секторі економічної географії за дорученням Президії АН УРСР розгорнулася робота зі складання ґрунтового посібника з економічної географії УРСР. Для цього під керівництвом К. Г. Воблого було розроблено детальний проспект майбутньої книги. У березні 1940 р. сесія Інституту економіки АН УРСР докладно розглянула проспект і визнала за доцільне віддати перевагу принципу групування областей за економічними ознаками залежно від рівня розвитку продуктивних сил: а) південно-східні області (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька і Луганська), б) південна група областей (Кіровоградська, Миколаївська і Одеська), в) північно-східні області (Полтавська, Сумська і Харківська), г) центральна група областей (Вінницька, Житомирська, Хмельницька, Київська і Чернігівська), д) західні області (Волинська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська і Рівненська). До написання посібника було залучено багато авторів, які готували до нього матеріал за єдиним проспектом. Враховуючи подальший розвиток продуктивних сил, їх територіальну диференціацію, потужний розвиток міст у 50-90-х рр. XX ст., їхні зв'язки з прилеглими територіями нині, з урахуванням схеми академіка К. Г. Воблого, обґрунтовано дев'ять макро соціально-економічних (суспільно-географічних) районів, які використовуються переважно при викладанні навчальних дисциплін.

Ключові слова: К. Г. Воблий, економічна географія, політична економіка, цукрово-бурякова кооперація, статистика, Університет Святого Володимира, Київський комерційний інститут, Українська/Всеукраїнська академія наук.

ANNOTATION

Nychkaliuk V.Hr. Academician of the Academy of Science of the Ukrainian SSR K.Hr. Voblyi – a scientist and organizer of the economic-geographical science and sugar-beet cooperation (the first half of the XXth century). – Qualifying scientific work on the rights of manuscript.

The dissertation for obtaining the Candidate of Historical Sciences degree in specialty 07.00.07 «History of science and technique». – National Scientific Agricultural Library of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Kyiv, 2018.

The dissertation is devoted to the complex research of the life path, scientific and organizational activities of Professor K.Hr. Voblyi, the scientific analysis of his contribution to the development of economic-geographical science and sugar-beet cooperation.

The dissertation consists of an introduction, 3 chapters, general conclusions, list of used literature and applications. The introduction substantiates the relevance of the research, defines the object, subject, purpose and objectives, discloses the scientific novelty and the practical significance of the results.

For the first time, on the basis of a systematic analysis of the scientific development of the problem, the introduction of a number of little-known archive materials and documentary publications into scientific circulation, factors which influenced the formation of the scientific outlook of K.G. Voblyi, were revealed. The author's vision of the importance of scientific-organizational and educational activities of a scientist at the University of St. Volodymyr's and the Kyiv Commercial Institute was formulated; the effectiveness of scientific and organizational work on sugar-beet cooperation was determined.

The contribution of K.Hr. Voblyi on the history of economic science and national economy, the organization of the work of scientists, the study of the sugar-beet industry, the complex development of the Dnieper, domestic and foreign trade, the development and placement of productive forces of Ukraine, the creation of new industries and integrated development of districts was cleared up. Equally important is the scientific scheme of the zoning of Ukraine by K.Hr. Voblyi, according to which he has singled out: the South-Eastern, Central and Western regions. The results of his long-term searches and systematization of the scientific heritage implemented in the preparation and publication of a number of scientific works on a economic substance, in particular, the first textbook «Economic Geography of Ukraine», several textbooks on statistics and political economy.

The scientific papers of K.Hr. Voblyi were systematized according to the thematic directions: the first period (1901–1931): emigration, political economy, statistics, insurance economy, agrarian question, agricultural cooperation, economic geography, sugar-beet industry; second period (1932–1947): the problem of the Dnieper, economic zoning, the organization of scientific work, economic geography.

The practical significance of the results of his research is to fill gaps in the study of K.Hr. Voblyi's activities in the area of economics and beet cooperation, in particular, through systematization and analysis of the scientific heritage of the scientist.

The results of the dissertation can be useful to scientists for writing monographs, textbooks on the history of science and technology, agriculture and the history of Ukraine and in the educational process in the development and teaching of special courses on the history of agriculture, economics and economic geography.

It was revealed that K.Hr. Voblyi received higher education at the University of Warsaw, where the future scientist showed a special scientific interest in the problems of economics, development and placement of productive forces, he devoted all his life its study. His scientific outlook was formed under influence, first of all, by Professor Hr.F. Symonenko. As a third-year student for his scientific work, «Zatlantic Emigration, Its Causes and Consequences (Experience of Statistical and Economic Research)», he was awarded the gold medal by the University Council in 1903, and his work was

published in Warsaw in 1904. In this year K.Hr. Voblyi issued the aforementioned critical review of the book by M. Tugan-Baranovsky – «Essays from the Newest History of Political Economy» in the journal «National Economy».

On the basis of personality-activity approach the periodization of life and scientific activities of professor K.G. Voblyi was proposed for the first time: I period (1896–1906) – the formation of a scientific outlook while studying at the University of Warsaw and its graduation with a gold medal and the scientific title of the Candidate of Law in 1904, Konstantyn Hrygorovych left it for getting a professorial degree in the Department of Political Economy and Statistics; II period (1907–1918) – scientific and pedagogical activities at University of St. Volodymyr's and Kyiv Commercial Institute; (1919-1947) – scientific activities at UAS-AUAS-AS.

K.Hr. Voblyi began his scientific and pedagogical activities at the University of St. Volodymyr's University of initially as a professor-fellow, and after passing an oral exam for a master's degree in political economy in the academic year 1905/06 and obtaining the title of Private Associate Professor at the Department of Political Economy and Statistics (1907-1909) in January 1907, he began to teach the political economy in this university. At the same time with the university course, he teach the theory of political economy at the Kiev Commercial Institute, was one of the initiators of its creation on the base on the Higher Commercial Courses, statistics at the Kiev Higher Women's Courses. In the 1907 he published a brochure about the method in the history of political economy, and next year – a manual on the course of lectures on statistics. In 1908 he was one of the founders and a true member of the Society of Economists at the Kiev Commercial Institute. In this year he was sent for scientific purposes to St. Petersburg and Warsaw.

It was found out that the article by K.Hr. Voblyi about the contribution to the economic history of Poland and a few reviews of foreign publications in German was published in Vienna and Leipzig in 1909. But the most important was the publication monograph «Essays on the History of the Polish Factory Industry for 1764-1830» in 1909. On its basis, he defended his master's thesis on political economics at Kyiv

University. Since that time he has been appointed professor at the Department of Political Economy and Statistics.

In 1911 in Kiev, Professor K.Hr. Voblyi published another monograph «The Third Professional Industrial Census in Germany (Experience in Analytical and Methodological Research)». On the basis of this work, in April 1911, he successfully defended his doctoral dissertation with the award of a doctorate degree in political economy and statistics and was awarded the title of ordinary professor of Kyiv University. The basis of the monograph is the materials held economic censuses in Germany in 1882, 1895 and 1907, other European countries, as well as the United States. These censuses made it possible to trace the evolution of Germany's economic development for 25 years, to generalize the methods of its conduct and the technique of statistical calculations. On the basis of censuses, the author argued the priority of small agricultural enterprises in comparison with large ones. This work played a generating role in the preparation and conduct of the 20th All-Russian Census.

At the same time, from 1912 to 1917, K.Hr. Voblyi worked as a professor at the Kyiv Commercial Institute on the Chair of Political Economy, published a plan for the establishment of a social cabinet at the Museum of the Institute, and from 1917 to 1919 he served consistently as the Academic Secretary of the Council and Acting Rector. It was found out that in 1918-1921 he worked as a professor at the Taurida University (Simferopol).

Professor K.Hr. Voblyi as a famous scientist-economist and teacher of higher education was elected Academician of the Ukrainian Academy of Sciences in the specialty «Industry and Trade» on May 17, 1919. Since then, the Academy was affiliated to a further life scientist. At the same time, he continued his pedagogical work at the Kyiv Institute of National Economy and the Kyiv State University.

At this time K.Hr. Voblyi paid much attention to the study of the main branch of the national economy of Ukraine – industry, transport, agriculture and trade. He considered each of these branches in a historical aspect, its appearance, placement, development and interconnections. The results of these studies were the basis of the

manual «Economic Geography of Ukraine», issued in 1919, which, after revision and addition, was reissued in Ukrainian five more times (1922, 1925, 1927, 1929 and 1930).

The textbook for various types of educational institutions contained an introduction and seven chapters, a thorough description of the development and placement of some branches of the national economy. In the introduction, the author presented his vision of the essence of economic geography and its task, an assessment of the geographical conditions of the economic life of Ukraine, including the importance of economic zoning. In our opinion, the first two chapters proved to be quite thorough. The first chapter of the book contains data about the territory, the quantitative composition and population distribution. A lot of attention is devoted to the methods of processing statistical material on population and other demographic issues. The second section covers the development and geography of agriculture (agricultural crafts).

In 1921, Academician K.Hr. Voblyi became a member of the III socio-economic department of AUAS, where his main economic-geographical activity was concentrated at that time, headed the research department of economics, trade and industry. In 1922 he organized the Society of Economists in Kyiv, initially headed the cooperative section in it, and during 1923-1927 he was chairman of the Presidium. During the time of active scientific and practical activity K.Hr. Voblyi wrote about 450 scientific works: fundamental monographs, textbooks, analytical and integrated researches of some branches of the national economy, articles, notes, economic reviews, etc. Scientific-pedagogical and public K.Hr. Voblyi's activity, was awarded by the Order of Lenin and the Labor Red Banner.

From 1925 to 1930 the scientist was the head of the Seminar on the Study of the Productive Forces of the National Economy of Ukraine under the AUAS. In 1926 he continued research some branches of the national economy, in particular the textile industry, and in 1927 – cooperative trade turnover, stock trading.

Simultaneously from 1919 to 1930, he continued to teach at the Department of Political Economy and Statistics of Industry and Economics Insurance of the Kyiv Institute of National Economy. In 1927-1928 he was appointed Deputy Head of the

Research Collaboration Department of the Kiev Cooperative Institute and Head of the Department of the Trade Section.

In 1927-1930, K.Hr. Voblyi led the Commission on the Study of the National Economy of Ukraine at the All-Ukrainian Academy of Sciences, which developed the first version of a comprehensive solution to the problem of the Dnieper, prepared a scientific collection «The State of Agriculture of the Steppe of Ukraine». In 1928-1939, he was elected as Vice President and member of the Presidium of AUAS.

A significant period of creative activity of the Academician was connected with the publication of a comprehensive multi-volume monograph «Essays on the History of the Russian-Ukrainian Sugar Industry» in Kyiv, he worked on it for decades, analyzing archival, statistical, literary and other documentary materials. In 1928 two issues of the first volume have published. In the same time the first volume of his book «The Experience of the History of the Beet Sugar Industry of the USSR» had saw the world. In 1930 the second volume of the aforementioned monograph was published, which covered the post-reform period until 1894-1895, in 1931 the first issue of the third volume came out in the world's, covering the period before the First World War. Unfortunately, the 4th and 5th volumes prepared in the 30-40s were not published due to the prohibition of censorship, and manuscripts are still kept in the funds of the National Library of Ukraine a.nd. V.I. Vernadsky. Forming and development of sugar-beet industry K.Hr. Voblyi substantiated analytically and documented as an economic exit from the agrarian crisis, which at that time covered some parts of the country. Of great interest is the critique of the author of the literature and primary sources on which the study is based. At the same time, in 1928, he substantiated the need for Ukraine to have its own textile centre.

K.Hr. Vobliy was one of the organizers of the Department of Economic and Social Geography at the Kyiv State University in 1933, and in 1936 he founded the Department of Economic Geography at the Institute of Economics, which he headed. Later, he and his collaborators in the pre-war period were the leading researchers in the nature and economy of Ukraine, the results of which were published in «The Essays on Economic Geography» after the war and death of the scientist.

From 1934 to 1938, he continued to work actively at the Commission on the Study of Productive Forces of Ukraine, devoted a lot of attention to the widespread use of natural resources. In particular, he raised the question of the use of stone building materials, Podilsk labradorites, Ukrainian gems. In 1939, K.Hr. Voblyi headed the Department of Economic Geography at the Kyiv State University until 1941, simultaneously he headed the Economic Geography Sector at the Institute of Economics of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR until 1942.

In the spring of 1939, the Sector of Economic Geography, on the instruction of the Presidium of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, worked on the compilation of a detailed manual on economic geography of the Ukrainian SSR. For this, under the guidance of K.Hr. Voblyi a detailed prospectus of the future book was developed. In March 1940, the session of the Institute of Economics of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR carefully considered the prospectus and considered it appropriate to give preference to the principle of grouping the regions by economic features, depending on the level of development of the productive forces: a) the south-eastern regions (Dnipropetrovsk, Donetsk, Zaporizhia and Lugansk), b) the southern group of regions (Kirovograd, Mykolayiv and Odessa), c) the north-eastern regions (Poltava, Sumy and Kharkiv); d) the central group of regions (Vinnitsa, Zhytomyr, Khmelnytsky, Kyiv and Chernihiv), e) the western regions (Volyn, Ivano-Frankivsk, Lviv, Ternopil and Rivne). For writing the manual, many authors were involved, who prepared the material for it on a single prospectus. Taking into account the further development of productive forces, its territorial differentiation, the powerful development of cities in the 50-90's of the XX century, its connection with the surrounding territories now, taking into account the scheme of Academician K.Hr. Voblyi, 8 macro socially-economic (socio-geographical) areas were justified, which are used mainly in the teaching of educational disciplines.

Key words: K.Hr. Voblyi, economic geography, political economy, sugar-beet cooperation, statistics, University of St. Volodymyr's, Kyiv Commercial Institute, Ukrainian / All-Ukrainian Academy of Sciences.

Список публікацій

1. Ничкалюк В. Г. Исторические аспекты зарождения и становления украинской свеклосахарной промышленности в творческом наследии академика К. Г. Воблого. *Молодой учёный*. 2017. № 52. С. 171–174.
2. Ничкалюк В. Г. Науково-організаційна діяльність академіка К.Г. Воблого у контексті становлення та розвитку Української академії наук (Всеукраїнської академії наук). *Історія науки і біографістика*. 2017. № 4. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://inb.dnsgb.com.ua/2017-4/09.pdf>. Заголовок з екрану.
3. Ничкалюк В. Г. Значення вітчизняної економічної географії у творчій спадщині професора К. Г. Воблого. *Вісник аграрної історії*. 2017. Вип. 21–22. С. 287–292.
4. Ничкалюк В. Г. Науково-педагогічна діяльність професора К. Г. Воблого у Київському комерційному інституті. *Емінак*. 2018. № 1(21) (січень-березень). Т. 3. С. 139–143.
5. Ничкалюк В. Г. Земельне питання в науковій спадщині професора К. Г. Воблого. *Історія науки і техніки*. 2018. Вип. 1(12). С. 149–157.
6. Ничкалюк В. Г. Значення кооперації для вітчизняної цукробурякової промисловості в науковій спадщині професора К.Г. Воблого. *Матеріали доповідей «Тринадцятих наукових читань, присвячених діяльності Олександра Парфенійовича Бородіна (1848–1898)»*, 16 листоп. 2017 р., м. Київ / М-во освіти і науки України, Держ. ун-т інфраструктури та технологій, Центр дослідж. з історії науки і техніки ім. О. П. Бородіна. Київ: Талком, 2017. С. 111–114.
7. Ничкалюк В. Г. Значення системи страхування в інтелектуальній спадщині професора К. Г. Воблого. *Матеріали двадцять третьої Всеукр. наук. конф. молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів, присвячена 100-річчю Національної академії наук України*, м. Київ, 20 квітн. 2018 р. Київ, 2018. С. 130–132.

8. Ничкалюк В. Г. Науково-організаційна діяльність академіка К. Г. Воблого в Інституті економіки Академії наук УРСР. *Матеріали XIII Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні», присвяч. 100-річчю від часу утворення у складі М-ва зем. справ комітетів – вченого і с.-г. освіти (нині – Нац. акад. аграр. наук України) та 80-річчю від дня народж. акад. НААН, заслуженого діяча науки і техніки України, Героя України, президента НААН (1996–2011) М. В. Зубця (1938–2014), 18 трав. 2018 р., Київ / НААН, ННСГБ; Рада молодих вчених НААН [та ін.]; уклад. В. А. Вергунов, А. С. Білоцерківська, Х. М. Дмитрієва; редкол.: В. А. Вергунов (голова). Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2018. С. 107–111.*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	19
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	25
1.1. Стан наукової розробки проблеми.....	25
1.2. Характеристика джерельної бази дослідження.....	34
1.3. Методологічні основи дослідження.....	49
РОЗДІЛ 2. НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ТА ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ К. Г. ВОБЛОГО В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКО- ГЕОГРАФІЧНОЇ НАУКИ.....	57
2.1. Становлення та розвиток економіко-географічної науки.....	57
2.2. Формування наукових інтересів К. Г. Воблого.....	69
2.3. Науково-педагогічна діяльність ученого.....	75
2.4. Діяльність К. Г. Воблого в Академії наук УРСР.....	88
РОЗДІЛ 3. НАУКОВИЙ ДОРОБОК АКАДЕМІКА К. Г. ВОБЛОГО.....	106
3.1. К. Г. Воблий – фундатор економіко-географічного напрямку	106
3.2. Наукова спадщина вченого з питань цукрової промисловості та бурякової кооперації	123
3.3. Внесок ученого в розвиток земельного питання	149
3.4. Розв’язання проблеми зрошення, меліорації та осушення земель	156
ВИСНОВКИ.....	167
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	174
ДОДАТКИ.....	186

ВСТУП

Актуальність теми. На основі вивчення історичного досвіду можна стверджувати, що сталий розвиток економіки держави є найголовнішою умовою продовольчої безпеки, а отже гарантом її існування. Сьогодні, в умовах євроінтеграційної зовнішньої політики України, особливо актуальним постає вивчення попередніх етапів еволюції галузевої наукової думки, що дозволить використати краще із досвіду для визначення аграрно-економічної стратегії країни у ХХІ ст. Вивчення еволюційного поступу науки через призму діяльності вчених дасть змогу комплексно дослідити функціонування наукових установ та освітніх закладів.

Об'єктивне відтворення процесів становлення й розвитку вітчизняної економічної науки було б неповним без визначення творчих здобутків академіка АН УРСР Костянтина Григоровича Воблого (1876–1947), якого слід віднести до визначних вітчизняних учених-економістів і педагогів. В історичній науці системно не проаналізованою залишається його спадщина з питань економічної географії і статистики та як одного з фундаторів цукрово-бурякової кооперації. Дисертаційним дослідженням вперше комплексно розкрито науковий доробок ученого, який потребує поглиблених історичних розвідок і контекстового наповнення.

Значущим є внесок К. Г. Воблого в історію економічної науки та народного господарства, організацію праці науковців, вивчення проблем цукрово-бурякової промисловості, комплексного освоєння Дніпра, внутрішньої і зовнішньої торгівлі, розвиток і розміщення продуктивних сил України, створення нових галузей промисловості та комплексного розвитку районів. Не менш значущою залишається схема економічного районування України К. Г. Воблого. Результати багаторічних пошуків і систематизація доробку вченого втілилися у створення низки фундаментальних наукових праць галузевого характеру, зокрема першого підручника «Економічна географія», декількох підручників зі статистики та політичної економіки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою частиною тематичного плану науково-дослідної роботи Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН: «Науково-організаційні та регулятивні засади інноваційної діяльності в системі аграрної науки: теоретико-методологічні, історико-наукознавчі, архівні, бібліографічні аспекти дослідження» (номер державної реєстрації 0116U002102), «Методологічні та організаційні засади управління системою інноваційно-інвестиційного розвитку аграрної науки: історико-концептуальний аспект» (номер державної реєстрації 0116U002103).

Мета і задачі дослідження. Метою роботи є комплексний аналіз науково-організаційної та педагогічної діяльності академіка К. Г. Воблого, його внеску в розвиток вітчизняної агроекономічної науки.

Відповідно до мети дослідження вирішувалися такі **задачі**:

- з'ясувати стан наукової розробки теми дослідження, його джерельне забезпечення та обґрунтувати методологічні засади;
- встановити чинники, які вплинули на формування наукових інтересів К. Г. Воблого;
- розробити періодизацію науково-організаційної та педагогічної діяльності вченого;
- комплексно оцінити педагогічну діяльність ученого в Університеті Святого Володимира та Київському комерційному інституті;
- обґрунтувати внесок вченого у становлення та розвиток Академії наук УРСР;
- систематизувати творчу спадщину К. Г. Воблого, узагальнити його пріоритетні розробки та довести їх значення для становлення й розвитку економічної науки.

Об'єктом дослідження є становлення та розвиток агроекономічної науки в Україні у першій половині XX століття.

Предметом дослідження є наукова, педагогічна діяльність, теоретичний і практичний внесок К.Г. Воблого в розвиток вітчизняної економічної географії та цукробурякової кооперації.

Хронологічні межі наукової роботи зумовлені особливістю дослідження персоналії й охоплюють весь період життя академіка К. Г. Воблого (1876–1947). Особливу увагу зосереджено на дослідженні періоду його активної науково-організаційної та освітньої діяльності в галузі економіко-географічної науки та цукрово-бурякової кооперації (перша половина XX ст.). Нижньою межею визначено 1896 р. – формування наукового світогляду, початок викладацької діяльності в Університеті Святого Володимира, верхня межа датована 1947 р. – смертю вченого.

Територіальні межі дослідження зумовлені регіонами, де народився, навчався і працював К. Г. Воблий, м. Царачанка (Кобеляцький повіт, Полтавська губернія), нині – Дніпропетровська область, м. Київ (Україна), м. Варшава (Польща).

Методи дослідження. Теоретико-методологічні засади дисертації ґрунтуються на пріоритеті документів, які дають змогу всебічно проаналізувати діяльність К. Г. Воблого. Досягнути мети та реалізувати визначені дослідницькі задачі вдалося на основі поєднання відповідних методологічних підходів. Важливими шляхами розв’язання завдань даного дослідження є застосування принципів історизму, науковості, об’єктивності, комплексності джерел і методів: загальнонаукових (історико-порівняльного, аналізу та синтезу, логічного, узагальнення), спеціально-історичних або загальноісторичних (проблемно-хронологічного, історико-системного, діахронного (періодизації), ретроспективного, персоніфікації, біографічного) та міждисциплінарних (контент-аналізу, бібліографічного, методів архівознавчого аналізу).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в наступному:

- *вперше* у вітчизняній історіографії здійснено комплексне дослідження науково-організаційної та творчої спадщини вченого-економіста;

- на основі системного аналізу стану наукової розробки проблеми, введення до наукового обігу низки маловідомих архівних джерел і документальних видань виявлено фактори, які вплинули на формування наукового світогляду К. Г. Воблого;

- здійснено періодизацію творчої діяльності вченого, що дозволило послідовно показати його роль для економіко-географічної науки та цукрово-бурякової кооперації, наукових інституцій та установ;

- розкрито особливості його науково-освітньої діяльності у вітчизняних вищих навчальних закладах;

- з'ясовано роль ученого в діяльності Академії наук УРСР, комплексно оцінено його науково-організаційну діяльність в Інституті економіки Академії наук УРСР;

- систематизовано наукові праці К. Г. Воблого, доведено вагоме їх значення для розробки питань економічної науки та народного господарства, цукробурякової промисловості, статистики, кооперації, економічної географії, комплексного освоєння Дніпра, внутрішньої і зовнішньої торгівлі.

Удосконалено бібліографію наукових праць К. Г. Воблого та літературних джерел про нього, доповнено джерелознавчу базу за рахунок запровадження до наукового обігу маловідомих архівних джерел.

Набув подальшого розвитку напрям наукової роботи щодо відтворення творчої спадщини видатних учених-економістів, діяльності галузевих вищих навчальних закладів.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в написанні маловідомих сторінок професійної діяльності К. Г. Воблого в галузі економіко-географічної науки та цукрово-бурякової кооперації (перша половина XX століття), зокрема через систематизацію та аналіз його наукової спадщини.

Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані при написанні монографій, підручників з історії науки та техніки, сільського господарства, економічної географії, статистики, аграрної економіки, історії України та використані в навчальному процесі при розробці та вивченні

спецкурсів з історії економічної науки. Економіко-географічне районування, розроблене вченим не втратило актуальності й донині, а досвід кооперації може бути використаний урядовцями для поліпшення подальшого економічного розвитку держави.

Особистий внесок здобувача в розробку теми дослідження полягає в обґрунтуванні мети, завдань, джерелознавчих і методологічних засад та виявленні нових документів, архівних матеріалів про життєвий і творчий шлях К. Г. Воблого. Проведено аналіз наукової спадщини вченого та систематизовано її за основними напрямками. Наукові результати дослідження отримані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дисертаційного дослідження висвітлено у доповідях і обговорено на конференціях: Тринадцятих наукових читаннях, присвячених діяльності Олександра Парфенійовича Бородіна (1848–1898) (м. Київ, 16 листопада 2017 р.); двадцять третій Всеукраїнській науковій конференції молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів, присвяченій 100-річчю Національної академії наук України (м. Київ, 20 квітня 2018 р.); XIII Всеукраїнській конференції молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні» (м. Київ, 18 травня 2018 р.), присвяченій 100-річчю від часу утворення у складі Міністерства земельних справ комітетів – вченого і сільськогосподарської освіти (нині – Національної академії аграрних наук України) та 80-річчю від дня народження академіка НААН, заслуженого діяча науки і техніки України, Героя України, президента Національної академії аграрних наук України (1996–2011) Михайла Васильовича Зубця (1938–2014).

Публікації. Наукові результати дисертації викладені у 8 наукових працях, із яких 5 статей у наукових фахових виданнях, визначених МОН України, із них 1 публікація в іноземному журналі, 3 тези доповідей – у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура дисертації відображає тематику наукового дослідження та відповідає поставленій меті й конкретним завданням, зорієнтована на цілісне,

взаємопов'язане висвітлення проблем, сукупність яких узгоджується з предметом дослідження. Дисертаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (143 найменування) та 9 додатків. Повний обсяг дисертації становить 173 сторінки, з них основного тексту – 156.

РОЗДІЛ 1

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки проблеми

На основі історичного досвіду можна обґрунтовано стверджувати, що економіка держави є найголовнішою умовою продовольчої безпеки, а отже гарантом її існування. В умовах євроінтеграційної зовнішньої політики України, надзвичайно важливо вивчення попередніх етапів історичного розвитку науки, що дасть змогу запозичити минулий досвід для визначення аграрно-економічної стратегії країни у ХХІ ст. Дослідження історичного розвитку науки через призму діяльності вчених дозволяє комплексно аналізувати історію становлення та функціонування наукових установ, освітніх закладів, громадських об'єднань тощо.

Об'єктивне відтворення процесів становлення й розвитку вітчизняної економічної науки було б неповним без визначення внеску наукових здобутків академіка Костянтина Григоровича Воблого (1876–1947) (додаток А), якого слід віднести до когорти визначних вітчизняних учених-економістів і педагогів. Науковий доробок цього талановитого вченого ще комплексно не досліджено.

Відтворення життєвого і творчого шляху К. Г. Воблого, оцінка його наукового доробку в галузі економічної географії та статистики, цукрово-бурякової промисловості потребують ґрунтовного аналізу історіографії досліджуваної проблеми, а також висунення на перший план недостатньо вивчених напрямів і періодів його наукової й освітньої діяльності при обґрунтуванні завдань дослідження.

Історіографію досліджуваної проблеми за хронологічними межами можна поділити на два етапи: радянську та сучасну вітчизняну. Серед цих етапів нами

виділено кілька груп: 1) сукупність історичних праць, що безпосередньо чи опосередковано відтворюють життя і діяльність К. Г. Воблого; 2) науковий доробок з питань економічної географії; 3) цукробурякової промисловості; 4) діяльності академії наук.

Радянський етап включає історичні праці, пов'язані з напрацюваннями вченого, які стосуються географічного напрямку. Важливими для вивчення наукової спадщини К. Г. Воблого є рецензії на його книги, які дозволяють дізнатися про оцінку його напрацювань через призму розуміння інших відомих дослідників, окреслити популярність його підручників серед наукової спільноти.

Дослідник культури лікарських рослин П. І. Гавсевич [1], рецензуючи підручник «Экономическая география Украины» К. Г. Воблого, констатував, що книга є першою, яка охоплює всю Україну з господарської точки зору. Це – спроба комплексного розкриття економічного розвитку України. Рецензент детально проаналізував кожний розділ і досить критично розглянув матеріал підручника. Так, на його думку, К. Г. Воблий не всюди дотримався потрібної рівномірності, адже розділу про сільське господарство присвячено лише 30, у той час, як промисловості – 40 сторінок.

Також характеристику «Економічної географії» здійснив відомий географ, автор «Географічного словника» К. Дубняк [2], який позитивно оцінив термінологію, але разом з тим зауважував, що К. Г. Воблий у деяких параграфах не виділив участь України в народному господарстві СРСР, а також поверхнево порівняв народне господарство республіки з господарством іноземних держав.

Автор під псевдонімом Ю.Ч. [3] у газеті «Більшовик» також опублікував рецензію на цей підручник. Деякі зауваження до роботи в ній були пов'язані з тим, що К. Г. Воблий у своєму дослідженні не завжди дотримувався тогочасного територіального устрою України.

У цілому згаданий підручник К. Г. Воблого, згодом кількаразово перевиданий, викликав неоднозначні дискусії серед наукової спільноти. Так, член-кореспондент АН СРСР Н. Н. Баранський [4] зауважив щодо відсутності досягнень визвольних змагань.

Також у радянський період аналіз внеску К. Г. Воблого в економіко-географічний напрям здійснили Р. С. Перепятко [5] і К. П. Пяртли [6].

У цей час у періодичних виданнях знаходимо низку публікацій І. Н. Романенка [7], Д. Ф. Вірника [8], О. Маринича [9], які відтворюють біографію відомого вченого. Крім того в низці некрологів [10-12] висвітлюються його біографічні дані та етапи наукової діяльності.

Н. В. Єрьомін у статті «Проблеми розвитку цукробурякової промисловості з погляду народногосподарських інтересів» [13] охарактеризував економічні закономірності в еволюції цієї галузі, відродження якої, на його думку, можливо завдяки залученню значної частини селянських надільних земель у бурякове господарство цукрових заводів. При цьому, автор повністю поділяє думку К. Г. Воблого, що основною і єдиною формою залучення селянських земель є цукробурякова кооперація, а бурякосіяння – великим кроком у справі інтенсифікації сільського господарства [13, с. 65].

Історія АН УРСР, де працював К. Г. Воблий, висвітлюється у публікації Л. М. Славіна «П'ять років роботи бюро відділу суспільних наук АН УРСР (1939–1944 рр.)» [14]. Низка праць М. В. Птухи [15-22] відтворюють наукову діяльність К. Г. Воблого в контексті діяльності III соціально-економічного відділу Академії наук Української РСР за 1919–1929 роки.

Наукова робота академіка К. Г. Воблого над проблематикою Інституту економіки у 1941 р. висвітлюється у книзі А. А. Сапегіна і Б. М. Гарцмана [23], Л. М. Середченко [24]. Особливості роботи Інституту економіки АН УРСР, який очолював академік К. Г. Воблий під час евакуації у роки Великої Вітчизняної війни в Башкирській АРСР, розкриває Л. М. Славін [25].

Отже, історіографія радянського періоду стисло висвітлює внесок академіка К. Г. Воблого у становлення й розвиток економіко-географічної науки, цукробурякової промисловості, його науково-організаційну діяльність в Академії наук УРСР. Однак особливістю є те, що дослідження цього періоду лише констатуючі, факти біографічного характеру переписувалися з однієї праці в іншу. Разом із тим фактологічний матеріал, висвітлений у цей період, логічно

поєднується з науково-узагальнюючою літературою, доповнюючи її, а також сприяє формуванню цілісного уявлення щодо особистості вченого, відтворює основні форми його діяльності.

Таким чином, на основі результатів аналізу історіографічної спадщини академіка К. Г. Воблого слід констатувати, що вона досить однобічна, має заідеологізований характер, притаманний радянській добі. Більшість публікацій обмежуються короткими біографічними відомостями про вченого та переліком основних наукових праць. Часто дослідники описували одні й ті самі факти.

До другого етапу історіографії незалежної України, яка розкриває науковий доробок академіка К. Г. Воблого у сфері економічної географії, привертає увагу низка наукових праць дослідників і викладачів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серед них доцільно виділити публікації М. Д. Пістуна. Так, у статті «Особливості формування і розвитку української економіко-географічної школи» [26] автор на основі хронологічного та біографічного методів здійснив оцінку економіко-географічних досліджень ученого. З нагоди 130-річчя від дня народження академіка К. Г. Воблого, на основі хронологічного біографо-бібліографічного нарису життєвого і творчого шляху вченого, М. Д. Пістун [27] виклав узагальнюючу оцінку його праць з основних економіко-географічних проблем із позицій сьогодення. Дослідник лише побіжно зазначає, що у 1917 р. професор К. Г. Воблий видає дві об'ємні публікації з аграрного питання Росії (думки і цифри) та земельного питання в програмах п'яти політичних партій. У ґрунтовній публікації того ж автора, присвяченій 100-річчю НАН України – «К. Г. Воблий – видатний український економіко-географ, один із перших академіків Української академії наук» [28], проаналізовано основні напрями значного наукового доробку академіка за такими напрямками: теоретико-методологічні напрацювання, аналітичні (галузеві та частково міжгалузеві) дослідження; комплексні дослідження продуктивних сил України.

У публікації С. Шевчука [29] на основі архівних джерел розглянуто особливості становлення й розвитку суспільно-географічної школи в Академії

наук від моменту її заснування у 1918 р. до 1964 р., коли в структурі АН УРСР було відкрито сектор географії. Дослідження містить інформацію про загальні умови розвитку академічної школи суспільної географії в Україні та основні етапи її формування. Автор здійснив аналіз організаційного оформлення наукової школи суспільної географії в Академії наук, формування її персонального складу та конкретних результатів суспільно-географічних досліджень. Серед учених він виділив координатора економіко-географічних досліджень академіка К.Г. Воблого, який очолював Інститут економіки [29, с. 22].

Значення наукового доробку К. Г. Воблого в українській географії також підкреслювали В. М. Матвієнко [30], В. П. Руденко [31], Л. Вернигора [32], І. В. Мордас [33] та інші дослідники.

У статті Л. Вернигори [32] проаналізовано праці К. Г. Воблого, присвячені економіко-географічному розвитку України, сільському господарству та економіці страхування, також побіжно зазначається про розгляд ученим земельного питання. Серед проаналізованого доробку вітчизняних учених другої половини XIX–початку XX ст. щодо вирішення земельного питання в період генезису ринкових відносин в Україні, І. В. Мордас [33] у своїй публікації виділяє постать К. В. Воблого.

Науковці сучасності наводять ім'я академіка серед найвидатніших особистостей в історії економічних учень. Однак серед чисельних публікацій, присвячених професору К. Г. Воблому, історіографічний аналіз засвідчив відсутність комплексних праць, в яких були б узагальнені здобутки вченого з аграрної тематики.

Також академіка К. Г. Воблого правомірно зарахувати до когорти тих, які творили історію становлення й розвитку Національної академії наук України. Окремі аспекти діяльності вченого висвітлено в наукових публікаціях М. Кикоть [34], М. В. Шевченка [35], Н. Й. Романюк [36] та інших. М. В. Шевченко [35], розглядаючи історіографію життя та діяльності академіка К. Г. Воблого, зазначає, що автори підручників – Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко та В. Д. Базилевич, досить високо оцінили наукову спадщину К. Г. Воблого, зокрема його погляди на

вирішення земельних та аграрних питань на початку XX ст. Однак у зазначених працях учені не ставили за мету розкрити науково-організаційну діяльність К. Г. Воблого під час роботи в Українській академії наук, що не дають повного уявлення про цю постать. Крім того, такі історіографічні розвідки потребують подальшого продовження й доповнення, оскільки поза увагою дослідників залишилася науково-педагогічна діяльність приват-доцента К. Г. Воблого.

Серед сучасних досліджень незалежної України варто виділити низку праць. У монографії «Буряківництво і біоенергетика в Україні: історія, наука, виробництво, люди (до 95-річчя ІБКІЦБ НААН України)» [37] колектив авторів в історичному аспекті висвітлив результати 95-річних досліджень Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків, основні етапи його розвитку, хронологію наукових пошуків кількох поколінь учених, які розробили способи підвищення врожайності та якості цукрових буряків й інших культур на основі найбільш раціонально використаних наявних технічних засобів і технологій. У розділі VIII «Лідери аграрної науки» розкрито внесок учених України в розвиток цукробурякового виробництва, серед яких належне місце відведено Воблому Костянтину Григоровичу [37, с. 255–257].

Автори монографії подали коротку біографічну довідку про вченого, а також акцентували увагу на творчому доробку К. Г. Воблого з питань економіки цукробурякового виробництва в дореволюційній Росії та СРСР. Його наукові погляди на значимість цукробурякового виробництва та шляхи відновлення після громадянської та вітчизняної воєн знайшли відображення у працях: «Кооперування цукрової промисловості» (1921), «Про роль кооперування в справі відновлення цукрової промисловості» (1921), «Кооперація в цукровій промисловості» (1923), «Проблеми кооперування в бурякоцукровиробництві» (1923), «До випуску цукрової позики» (1923), «До питання про плантаторські буряки», «Історичний нарис кооперативно орендної цукробурякової промисловості на Україні», «Нові дані про засновників нашої цукрової промисловості» (1930), «Відбудова цукрової промисловості УРСР і шляхи її подальшого розвитку» (1946).

Крім того, автори відмічають важливість фундаментальної праці К. Г. Воблого, написаної наприкінці 20-х – на початку 30-х років – «Нариси з історії російсько-української цукробурякової промисловості» у 3-х томах, а 4 і 5 томи були закінчені після Другої світової війни. У першому випуску 1-го тому К. Г. Воблий висвітлив початкові етапи зародження й розвитку в Росії, а згодом – і в Україні цукробурякового виробництва, дав характеристику народного господарства імперії напередодні реформи 1861 року і соціально-економічних умов, у яких формувалося й розвивалося цукробурякове виробництво. Важливою рисою монографії К. Г. Воблого є те, що історію виникнення й розвитку цукробурякової промисловості в Царській Росії він висвітлює в органічному зв'язку з усією економікою країни, переконливо доводячи, що поява нової галузі була найкращим вирішенням питання про вихід із тодішньої кризи, яка охопила більшість поміщицьких господарств.

У монографії широко висвітлено питання, які стосувались особливостей розміщення цукробурякового виробництва за тих можливостей і уявлень, які склалися в перших власників цукрових заводів. Описано стан, особливості організації й розвитку сировинної бази, концентрації та централізації цукробурякового виробництва, формування, ріст і стан робочої сили на цукрових заводах. Приділяючи велику увагу питанню особливостей торгівлі цукром, К. Г. Воблий дав вичерпну характеристику стану цукрового ринку в Російській імперії тих часів і за її межами та умов і механізмів формування цін на буряковий цукор місцевого виробництва, проаналізував заходи економічного впливу держави на розвиток галузі, приділивши особливу увагу митній політиці уряду. Монографія академіка К. Г. Воблого була першим на той час фундаментальним історико-економічним дослідженням цукробурякового виробництва в Росії, у якому наведено раніше не використані істориками архівні матеріали, подано критичну оцінку літературних джерел, на яких базувались виконані ним дослідження.

Проблема буряково-цукрової промисловості розроблена багатьма ученими-сучасниками, в контексті розвитку якої дослідники побіжно торкаються

наукового доробку К. Г. Воблого. Відомий дослідник цукрової промисловості в Україні А. С. Заєць [38] обґрунтував, що сучасна криза в цукробуряковому виробництві має системний характер і вказав основні шляхи її подолання. Вивчаючи досвід удосконалення механізму ефективного регулювання цукробурякового виробництва, Н. Н. Британська [39] наводить шляхи вирішення цієї проблеми. На підставі різних джерел інформації, у тому числі й наукової спадщини К. Г. Воблого, Ю. Г. Тютюнник [40] розглянув нерозкриті питання стосовно створення першого українського цукрового заводу [40, с. 1]. Академік НААН В. А. Вергунов [41] у контексті наукової, організаційної і громадської діяльності С. Л. Франкфурта розкриває значення Всеросійського товариства цукрозаводчиків і культури цукрового буряка, а також історію діяльності перших цукрових заводів.

З'ясовано, що в низці історіографічних праць сучасного періоду висвітлюється процес становлення та функціонування наукових установ і вищих навчальних закладів, з якими пов'язані життя й діяльність К. Г. Воблого. Численну групу історичних праць становлять дослідження, які висвітлюють діяльність Університету Святого Володимира та Київського комерційного інституту, де працював К. Г. Воблий.

Низка наукових розвідок, різних за хронологічними межами, відтворює педагогічну й організаційну діяльність К. Г. Воблого на посаді викладача і декана Київського комерційного інституту. Досить комплексними є дослідження, які відображають історію зародження та становлення Київського комерційного інституту (нині – Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана) в серії наукових праць А. І. Чуткого [42-47]. Однак науково-педагогічний склад інституту та його безпосередній внесок у розвиток цього вищого навчального закладу, серед якого і прізвище К. Г. Воблого, згадується побіжно. Тому висвітлення причетності вченого до діяльності Київського комерційного інституту потребує детального вивчення й осмислення.

Незважаючи на багатогранну діяльність К. Г. Воблого, на сьогодні не існує цілісного наукового дослідження, в якому було б всебічно відтворено внесок

цього вченого в розвиток вітчизняної економіки, тому тема дисертаційної роботи є досить актуальною, потребує комплексного наукового вивчення й узагальнення результатів дослідження.

У наукових працях відтворено історію Університету Святого Володимира [48]. У низці публікації до 85-річчя географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка відображено історія його заснування та діяльності. Крім того, розглянуто внесок окремих особистостей, що в різні роки займалися педагогічною і науковою роботою на факультеті; серед яких К.Г. Воблий (очолював кафедру економічної географії), М.М. Паламарчук, П.С. Погребняк, П. А. Тутковський [49] та багато інших.

У більшості публікацій, присвячених К. Г. Воблому, життєвий шлях ученого відображено досить побіжно, при цьому відомості щодо окремих періодів, зокрема, становлення його наукового світогляду, викладання в Університеті Святого Володимира та Київському комерційному інституті, залишилися поза увагою дослідників. Натомість вони лаконічно реконструюють події, що стосуються біографії вченого. З огляду на це дисертантом здійснено комплексне вивчення, аналіз і переосмислення наукової проблеми, а результати дослідження опубліковано у 8 наукових працях (додаток Б).

Отже, проведений аналіз стану наукової розробки проблеми засвідчив відсутність спеціальних історичних досліджень, які б вичерпно висвітлювали діяльність К. Г. Воблого в царині наукового-організаційних та освітніх питань. Сучасні дослідники розглядають постать ученого однобічно, зосереджуючи в основному увагу на його біографії.

1.2. Характеристика джерельної бази дослідження

Дисертаційне дослідження ґрунтується на широкій базі як опублікованих, так і рукописних джерел. Вихідними даними для розробки даної проблеми слугували, перш за все, опрацьовані архівні матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Державного архіву м. Київ, Архіву Президії Національної академії наук України, Інституту Рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Наукового архіву Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Дисертаційне дослідження виконано на основі аналізу джерел, серед яких найбільш важливими є: 1) особові (біографічні) документи К. Г. Воблого й архівні матеріали про діяльність установ та інститутів у яких працював учений; 2) опубліковані документи наукових установ та освітніх закладів; 3) опубліковані роботи вченого; 4) періодика; 5) наукові публікації: енциклопедії, словники, праці товариств і комісій.

Першою й основною групою джерельної бази дисертаційного дослідження стало вивчення архівних джерел.

У Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України у ф. 166 [50] Народний комісаріат освіти нами знайдено особову справу К. Г. Воблого, яка містить життєпис та список основних праць вченого.

Значний масив документів зосереджено у Державному архіві м. Києва. У фонді 16 [51] зберігаються послужні списки викладачів і службовців Університету Святого Володимира, серед яких особова справа К. Г. Воблого – формулярний список приват-доцента, згодом виконуючого обов'язки екстраординарного професора кафедри політичної економіки і статистики Університету Святого Володимира. Науковий аналіз цих документів дав можливість детально проаналізувати період викладацької діяльності професора К. Г. Воблого в Університеті Святого Володимира, заповнити прогалини щодо його біографічних відомостей, зокрема, стосовно навчання та початку педагогічної роботи.

Також К. Г. Воблий працював ординарним професором та ректором Київського комерційного інституту. Однак особова справа не збереглася. Натомість опрацьовано архівні фонди, які безпосередньо стосуються його особистості. Ознайомлення із Ф.229 Краткий отчёт о состоянии высших коммерческих курсов в 1906-1907 году [52] дало змогу відтворити історію створення Київського комерційного інституту, предтечею якого були Вищі комерційні курси, засновані у 1906 р., що були реорганізовані у 1908 р. в інститут. Завдяки використанню матеріалів даного фонду вдалося залучити до наукового обігу документи щодо заснування нового типу навчального закладу, який створювався на базі Вищих комерційних курсів, викладацького складу, діяльності ради. Досить важливою обставиною стало те, що вдалося з'ясувати перші результати роботи курсів, хоча конкурс на них оголосили в другій половині серпня, тому організувати навчальний процес протягом короткого проміжку часу було досить складно, до того ж у непристосованих приміщеннях, без кабінетів і лабораторій. Однак ці труднощі не позначилися на постановці викладання, адже викладачі відповідних предметів мали можливість використовувати університетські кабінети, а до лабораторних занять планувалося долучитися наступного навчального року, після прослуховування теоретичного курсу неорганічної хімії, що не порушувало навчальних планів.

З Ф.229 [53] дізналися про умови прийому на навчання, оплату праці тощо, а також тут зберігається програма курсу політична економіка приват-доцента К. Г. Воблого, статут Київського комерційного інституту. Ці архівні документи дали змогу проаналізувати специфіку організації та роботи нового типу вищого навчального закладу. Архівні матеріали містять розклад екзаменів в ККІ, списки викладачів з короткою характеристикою програм, які вони викладали.

Проаналізувавши досить об'ємний використаний масив документів Київського комерційного інституту, з'ясовано, що К. Г. Воблий був викладачем вишу та активно займався науковою діяльністю з питань сільськогосподарської економіки та статистики.

Архів Президії НАН України містить низку документів про той період,

коли К. Г. Воблий працював в Українській академії наук УРСР. Зокрема, у ф. 251-Р [54] – його особова справа, яка включає витяг з протоколу про надання профвідпустки академіку, особовий листок з обліку кадрів, автобіографію, формулярний список про службову діяльність, список основних наукових праць ученого, низку характеристик на нього, наданих Президентом академії наук УРСР академіком А. А. Богомольцем, віце-президентом АН УРСР академіком А. В. Палладіним, кандидатом економічних наук М. Середенко, різного роду оригінали та копії посвідчень, заяви, довідки, витяги з протоколів засідань тощо. У цілому науковий аналіз особової справи вченого дозволив реконструювати маловідомі сторінки діяльності К. Г. Воблого на ниві роботи в Академії наук УРСР, його здобутки, ознайомитися з переліком головних наукових праць академіка, довести його авторитет і повагу серед колег і керівництва.

Крім того, в архіві Президії НАН України у ф. 251-Р вдалося знайти протоколи нарад та зібрань, звіти, статут академії за період активної науково-організаційної діяльності академіка, згодом віце-президента Всеукраїнської академії наук К. Г. Воблого. Зокрема, Ф. 251-Р містить протоколи спільного зібрання ВУАН за 1927 р. [55], протоколи президії УАН (№№1-3 і ВУАН №№ 1-50) за 1928 р. [56], протоколи засідань Президії ВУАН за 1928 р. [57], протокол засідання розширеної ради ВУАН про обрання нових дійсних членів від 2 червня 1929 р. [58] тощо.

Ці архівні документи дали можливість проаналізувати роль К. Г. Воблого на посаді віце-президента ВУАН, на основі чого можна стверджувати, що йому належать дієві рішення з розробки статуту академічної установи, ведення засідань Президії ВУАН. Також доведено науковий внесок академіка К. Г. Воблого у становлення структурних одиниць академії: кафедри торгівлі та промисловості соціально-економічного відділу, правління академії від цього відділу, постійної комісії для вивчення природних багатств України при фізико-математичному відділі, Інституту з вивчення економічної кон'юнктури та народного господарства України, Президії товариства економістів. З'ясовано,

що вченому належать наукові розробки з проблем економіки, зокрема розвитку промисловості Польщі й України.

В Інституті Рукопису (ІР) Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського знаходиться фонд 38 К. Г. Воблого, який налічує близько 800 справ, опис усіх справ вдалося переглянути *de visu*. До них належать як особисті документи вченого, так і листування, науковий матеріал тощо, важливий з яких нам вдалось опрацювати. Серед них: диплом, виданий Костянтину Григоровичу Воблому Варшавським університетом, на основі якого йому 19 листопада 1904 р. присуджено науковий ступінь кандидата наук [59], діяльність вченого за період 1933–1937 рр. [60], записки К. Г. Воблого за період 1934–1939 рр. [61], характеристика наукової діяльності вченого 1928 р. [62].

Архівні матеріали ІР НБУВ фонду 38 К. Г. Воблого дали можливість розкрити особисті дані відомого вченого: сімейні фотографії, епістолярну спадщину, дипломи про вищу освіту, ознайомитися з науковими планами протягом певного періоду, а також провести науковий аналіз основних праць ученого як його творчого надбання.

У Ф. 228 Наукового архіву Київського національного університету імені Тараса Шевченка знайдено особову справу професора К. Г. Воблого, яка складається з особового листка з обліку кадрів, автобіографії професора кафедри економічної географії, списку головних робіт, характеристик, наданих ректором, професором В. Г. Бондаруком, проректором, доцентом А. А. Іщуком, наказу про затвердження К. Г. Воблого завідувачем кафедри економічної географії Київського державного університету з 31 січня 1945 року, клопотання ректора до Міністра вищої освіти.

Вагоме значення мають й опубліковані збірники документів. Насамперед, це матеріали, що стосуються історії створення і діяльності академії наук України. Ці фундаментальні видання дозволяють використати документи Центральної Ради, Української держави, Української народної республіки про створення Академії наук, невідомі та маловідомі документи радянського періоду діяльності УАН (ВУАН) [63].

У книзі «Alma mater: Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917–1920. Матеріали, документи, спогади» [64] тритомного збірника подано офіційні документи, щоденники і спогади сучасників про діяльність Університету Святого Володимира за доби Української Центральної Ради та Гетьмана Павла Скоропадського. У цьому виданні вперше публікуються численні архівні документи та фотоматеріали, які репрезентують університет в роки української революції. Крім того, у цих документах неодноразово знаходимо прізвище К. Г. Воблого, причетного до становлення й розвитку одного з найславетніших вітчизняних вищих навчальних закладів.

До третьої групи джерельної бази віднесено наукові праці вченого, які відтворюють різні проблеми: політичної економіки, статистики, економічної географії, еміграцію. Першу статтю він опублікував у 1896 р. про вирощування вишень Царачансько-Китайського району південно-східної Полтавщини в «Полтавських губернських ведомостях». У студентські роки К. Г. Воблий співпрацював із журналами «Народне господарство», «Вестник права», «Вестник Европы», «Экономическое образование», «Вестник финансов» і його фінансове становище залежало від гонорарів за опубліковані статті [54, арк. 26]. Загальна кількість друкованих праць, включаючи газетні статті та журнальні рецензії, досягає майже тисячі. У 1904 р. К. Г. Воблий опублікував працю «Заатлантическая эмиграция, её причины и следствия», на основі якої захистив дисертацію на ступінь магістра права.

На основі статистично-економічного дослідження автор розкриває досить повну картину цього явища до початку XX ст. У передмові він дає визначення еміграції і короткий нарис її історичного розвитку. Також учений оперує статистичними даними про розвиток, склад та напрями еміграції його часу. Безперечно, автор провів серйозні дослідження, збираючи статистичні матеріали, але з деякими труднощами зустрів великі перешкоди. Для цього він вивчав не лише низку великих статистичних видань різних держав і спеціальних наукових праць з даного питання, але також опрацював масив періодичних видань. При

визначенні причин еміграції та її значення для різних країн йому не надто допомогла історіографія з цього питання. Адже вітчизняних праць було обмаль, а іноземна література не мала значної наукової цінності через однобічне національне висвітлення цього явища. Тому автор спробував заповнити прогалину і дати всебічне висвітлення питання, розглядаючи переселенський рух з погляду імміграційних та еміграційних держав окремо.

В останній частині своєї праці К. Г. Воблий розглядає питання про еміграційну та імміграційну політику сучасних держав. За результатами дослідження він дійшов до висновку, що «в наш час в еволюції переселенського руху досить ясно визначилася нова тенденція. Ми спостерігаємо перехідний момент в його розвитку, а саме – питання про еміграцію переходить в питання про колонізацію... Ідея такої еволюції уже визріла в уряді й ми бачимо перші кроки в цьому напрямі» [65, с. 160]. Незважаючи на дискусії стосовно деяких тез професора К. Г. Воблого, книга для свого часу стала цінним внеском у наукову літературу з питань еміграції.

У магістерській дисертації «Очерки по истории польской фабричной промышленности» (Т. I, 1764–1830) [66] К. Г. Воблий детально розглянув текстильну індустрію, яка раніше від інших розвинулася в Польщі. З чотирьох визначених ним періодів в історії промисловості Царства Польського вчений вивчає тільки перші два. Він зазначає, що за королівства Станіслава Августа (1764–1795) у Польщі зародилося прагнення до проведення політичних і соціальних реформ, яке втілювалося у формі мануфактур, а останнє призвело до зародження промисловості. Другий період охопив епоху прусського панування (1795–1807), Великого Герцогства (1807–1815) і конституційного Царства Польське після приєднання його до Росії (1815–1830). Ця періодизація дає тільки загальні контури промислових епох і вкладається в канву політичних подій. Одночасно з історією розвитку промисловості автор спробував простежити й напрями економічної політики в теорії і на практиці, щоб з'ясувати, як певні зміни господарчого життя висвітлені в літературних джерелах та як вони позначилися на громадськості, а з іншого боку, їх вплив на

промисловий розвиток країни [66, с. 5].

Першу промислову епоху не можна розглядати без опису загальної історичної ситуації обстановки, яка за склалася за королівства Станіслава Августа, тому автор присвятив окремий розділ загальній характеристиці польського народного господарства другої половини XVIII ст. Професор К. Г. Воблий розглядає політичне значення шляхти, занепад міст, становище кріпаків, господарчу організацію двору, дрібношляхетське та селянське господарство, становище зовнішнього і внутрішнього торгу, цехи селянських ремісників.

На загальному фоні розкритої ним картини стали зрозумілими спроби насадження промисловості другої половини XVIII ст. та утворення шляхетської фабрики, як основного типу промислового підприємства, а також причини невдачі цього руху. На відміну від польських дослідників, які корінну причину вбачали у несприятливих зовнішніх умовах, що позначилися на житті Польщі наприкінці XVIII ст., автор твердо констатує, що це внутрішні причини. Панування натурального господарства на ґрунті кріпацтва не сприяло зародженню фабричної промисловості, до того ж фабрика з примусовою працею не могла конкурувати з тими підприємствами, які вже скористалися вільним наймом працею. Польські фабрики не могли залучити до праці кваліфікованих іноземних майстрів, адже шляхетська республіка з виключними привілеями дворянства не була привабливою для іноземців. До того ж сусідні держави Пруссія та Австрія теж розвивали промисловість. Автором з'ясовано, що перші спроби насильного запровадження промисловості в Польщі мали ідейне спрямування. До того ж вони поставили на порядок денний нові проблеми економічної політики і в деяких випадках зробили певний вплив на розвиток кустарної промисловості. Щодо польської економічної літератури в цю епоху, то на ній позначилися два напрями – фізіократичний та камеральний. Перший більше відповідав польському громадянству, тому він мав офіційний характер, але вагомих наслідків цей напрям не мав. Визволення селян – єдина практична проблема, яку він висував. При трактуванні питання про мануфактурну

промисловість польський фізіократизм зовсім не враховував конкретні потреби народного господарства, до яких ближче стояв камералізм. Він відстоював ті ідеї і принципи, які суперечили політичному та соціальному ладу Речі Посполитої. Але через відсутність суспільного класу він не мав практичного значення в цю епоху.

Науковий аналіз фундаментальної праці К. Г. Воблого дає підстави стверджувати, що епоха прусського панування та Великого Герцогства була переходом до другого періоду в розвитку польської промисловості. За цей час через зростання заборгованості землеволодіння, введення кодексу Наполеона, скасування станових привілеїв і визволення селян розхиталися підвалини натурального господарства та сформувалося підґрунтя для розвитку нових форм промисловості, що сталося вже в епоху конституційного Царства Польського. У цей час швидко еволюціонували форми польської промисловості. Спочатку панувала кустарна промисловість, тобто праця на скупника. Пізніше виникло велике децентралізоване виробництво, коли дрібний виробник зберіг тільки умовно свою незалежність у формі праці вдома. Певною мірою уряд мав причини сприяти розвитку капіталізму в Царстві Польському: він першим заснував великі підприємства, потребував наявності фабричної промисловості й доклав усіх зусиль, щоб це сталося: сприяв приходу іноземців у галузь, надавав різні пільги, асигнував позички фабрикантам, організував фабричний догляд. На думку К. Г. Воблого, всі ці заходи не дали б очікуваних результатів, якби разом із переходом Росії на заборонену систему російський ринок не відкрився б для польської промисловості. У цьому автор вбачав корінну причину швидкого розквіту польської промисловості протягом другого періоду. Торгові відносини з Росією вплинули навіть на концентрацію польської промисловості у двох воєводствах – Мазавецькому та Калішському.

Автор вважав, що імміграція іноземної праці й капіталу мала важливе значення для розвитку польської промисловості. Вона навіть була, на його думку, по суті іноземною промисловістю тільки перенесеною на польський ґрунт, де через зміну російської торгової політики для її розвитку утворилися

сприятливі умови [66, с. 400]. Робітничий клас вже складався переважно з іноземців і тільки наприкінці розглянутого періоду з'являються працівники з інших країн. Економічна література того часу висвітлює головним чином питання фабричної промисловості як єдиного засобу для підвищення добробуту населення.

Праця К. Г. Воблого написана на основі вивчення широкого архівного матеріалу, завдяки чому автор з'ясував не тільки внутрішню структуру підприємства – форми промисловості, відносини праці й капіталу, становище робітників, але йому навіть вдалося шляхом мозаїчної праці дати деякі статистичні відомості стосовно промисловості. Ця друківана праця професора К. Г. Воблого є великим внеском у науку.

Завданням професора К.Г. Воблого при написанні докторської дисертації на тему: «Третья профессиональная перепись в Германии. Опыт аналитико-методологического исследования» [67] (Т. I) було вивчення останнього німецького перепису 12 червня 1907 р. як з методологічного, так і практичного боку. Вона поділяється на дві частини. У першій частині дається аналітико-методологічна характеристика не тільки професійних та промислових переписів Німеччини, але також й інших держав (304 с.), в наступній частині з'ясовується професійний склад німецького населення (223 с.). Неможливо переоцінювати значення німецьких переписів. Головні питання народного господарства, які в той час були актуальні серед громадян, вирішувалися аналізом даних. Як відмічає професор К. Г. Воблий, студіювання цих переписів переконує, що користуватися їхніми даними без попереднього ознайомлення з тими заходами та методами, якими ці дані зібрано, зведено і розроблено, неможливо. Не знаючи добре прийомів і способів обробки, можна прийти до цілком помилкових висновків [67, с. 5].

Становище ускладнюється ще й тим, що немає повної єдності щодо програми й прийомів у всіх трьох німецьких переписах, тому дослідники неодноразово помилялися при використанні їх результатів. Книга К. Г. Воблого полегшує користування першоджерелами німецьких переписів, зосереджуючи

увагу на головних їх частинах, які б могли викликати непорозуміння.

У другій частині автор надзвичайно докладно аналізує професійний склад населення Німеччини. Він розглядає його у зв'язку зі статтю, віком, родинним становищем, місцем проживання, походженням і робить всі виправлення або зміни висновків, які необхідні. Крім того, обговорюються питання про промислове та непромислове населення, аналізується розподіл населення за родом діяльності, питання про побічні заняття. Наскільки повно вивчається професійний склад населення Німеччини, показує кількість таблиць з абсолютними та відносними величинами, які наведені в тексті (понад 100). Друга частина праці професора К. Г. Воблого буде в нагоді економістам, які цікавляться наслідками економічної еволюції в Німеччині.

Праця К. Г. Воблого за обсягом матеріалу і рівнем наукового викладу досвіду є єдиною у спеціальній літературі з цього предмета. Дослідження методів професійних і промислових переписів має не тільки велике наукове значення, але також практичне для тих країн, де таких переписів не було. Навіть друга частина дослідження за своєю наповненістю та науковістю переважає всі праці з цього питання, опубліковані німецькою мовою.

Заслуговує на увагу й «Статистика: підручник до лекцій» [68] К. Г. Воблого, який протягом кількох років витримав чотири видання. Цей підручник ґрунтується на здобутках наукової школи покійного професора Янсона. Автор викладає спочатку історію статистики (80 с.), потім теорію статистичного методу (110 с.) і, нарешті, статистику населення (103 с.). Постійне перевидання курсу дало автору змогу доповнювати деякі розділи новим матеріалом, що вигідно виокремлює його поруч з іншими підручниками.

Уже в 1919 р. професор К. Г. Воблий видав підручник «Экономическая география Украины» [69], розрахований на учнів середньої школи і всіх, хто цікавиться вивченням економічного життя в країні. У книзі використано всі основні статистичні та економічні відомості про народне господарство України.

До четвертої комплексної групи джерел належить періодика – журнали і газети. Періодичні видання, які допомагають висвітлити проблему дослідження,

зберігаються у фондах Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН, Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України, Національної історичної бібліотеки України, Наукової бібліотеки імені М. Максимовича, Державної наукової архівної бібліотеки.

Періодичні видання стали важливим джерелом наукового дослідження, значення яких полягає у з'ясуванні організаційної діяльності вченого щодо участі у з'їздах та нарадах, інтересів ученого щодо різних напрямів наукової діяльності: сільськогосподарської вищої освіти, сільськогосподарської економіки та статистики, кооперації, буряківництва тощо.

У сільськогосподарському й економічному журналі «Хозяйство» [70], який видавався Південно-Російським товариством сприяння землеробству і сільськогосподарській промисловості, знаходимо інформацію про проведення сільськогосподарського з'їзду, зокрема щодо складу секцій: головою секції землеробства був І. Ф. Власов, суспільної агрономії – А. К. Фещенко, економіки і організації сільського господарства і промисловості – професор К. Г. Воблий, тваринництва – професор В. П. Устьянцев, садівництва і городництва – С. В. Країнський, лісівництва – М. С. Єремєєв і конезаводства – В. М. Белогорський.

Також у журналі «Хозяйство» [71] знаходимо інформацію про всеросійський сільськогосподарський перепис підприємств, на необхідність проведення якого наголочив К. Г. Воблий, виступивши з доповіддю на всеросійському сільськогосподарському з'їзді у вересні 1913 року. Для практичного втілення була обрана комісія, яка складалася із земських статистів, агрономів і представників науки. Разом із тим товариство економістів при Київському комерційному інституті продовжило вирішення даного питання. В обговоренні перепису взяли участь К. Г. Воблий, А. А. Чупров, А. А. Русов, Л. Н. Яснопольський.

У цьому періодичному виданні [72] повідомляється про доповідь К. Г. Воблого «Відхід на заробіток у Німеччину і російсько-німецький торговий договір», яка викликала жваві дискусії на засіданні Бюро Південно-Західного

обласного комітету по перегляду російсько-німецького торгового договору під головуванням професора М. В. Довнар-Запольського. Свої думки з даного питання висловили І. Г. Черниш, П. Л. Кованько, М. І. Генін, В. Г. Бажаєв, І. А. Прилежаєв, В. В. Альбрандт, Л. Н. Яснопольський.

Слід відмітити, що у журналі «Кооперативне буряківництво» [73, с. 43] серед відомих авторів статей з проблемних питань прізвища Сльозкіна, Воблого, Буханівського, Філіповського, Тараненка, Шпаківського, Юнкевича.

У «Записках Київського кооперативного інституту імені В. Чубаря» знаходимо інформацію про діяльність науково-дослідної кафедри кооперації, де зазначається, що на основі проведеного колоквіуму 21 березня 1927 року в аспірантуру до кафедри зараховано В. Г. Воблого (син К. Г. Воблого), С. І. Паленчука, О. С. Майка, В. Я. Лукіна та І. І. Бляшова. Для підготовки аспірантів при кафедрі організували семінар, який розпочав свою роботу з 1 квітня. Також вміщується інформація про те, що на засіданні кафедри 23 березня затверджено план робіт дійсних членів кафедри, серед яких був і К. Г. Воблий: 1. Вивчення крамообігу та його вага. 2. Торговельна сітка Київського району. 3. Прийняття до відома працю над «Історією цукрової промисловості Союзу та України». 4. Розробка курсу економічної географії. Також дізнаємося інформацію про засідання кафедри 11 квітня, на якому К. Г. Воблий виступив з доповіддю «Три роки діяльності Київського Соробкоопу». 1 червня на урочистому відкритті кафедри Костянтин Григорович виступив з привітанням та визначив завдання кафедри [74, с. 227].

З 1923 р. Київський інститут народного господарства видавав «Наукові записки Київського інституту народного господарства. Техніка, економіка, право». Мета такого видання полягала в ознайомленні науково-педагогічних кадрів із цими трьома науковими галузями, за якими працював інститут, а також як допомага студентам Київського інституту народного господарства та інших вишів у їх науковій роботі за новими методами навчання. До редакційної колегії журналу входили представники трьох структурних підрозділів: відділу техніки – академік В. Г. Шапошніков, професори: Н. Б. Делоне, І. В. Єгоров, К. А. Зворикін,

І. А. Кіреєнко, П. Р. Сльозкін; відділу економіки – ректор М. Л. Баран, академіки: К. Г. Воблий, М. В. Птуха, Л. Н. Яснопольський, професори – П. Л. Кованько, Г. А. Кривченко, Г. Я. Маренко, М. І. Мітіліно, С. Д. Сідоряк, викладачі І. І. Ліберберг, С. А. Посвольський; відділу права – професори Є. І. Кельман, А. Е. Кристер, М. І. Мітіліно, М. М. Паше-Озерський, Я. С. Розанов [75].

Періодичні видання стали важливим джерелом наукового дослідження, значення яких полягає у висвітленні організаційної діяльності К. Г. Воблого під час організації та проведення з'їздів, публікацій статей у журналах тощо.

П'яту – останню групу джерелознавчої бази дослідження формують енциклопедії та словники. Велику увагу в нашому дисертаційному дослідженні приділено літературі довідкового характеру, в яких хоча й коротко, але згадується К. Г. Воблий.

Ім'я академіка К. Г. Воблого було внесено до радянських енциклопедій: у 1971 р. до 5-го видання «Большой советской энциклопедии» [76] (в 30 томах). У незалежній Україні – в 4-му томі «Енциклопедії сучасної України» [77], в яких наведено короткі біографічні відомості про вченого.

Відомості біографічного характеру про нього вміщено в «Українській радянській енциклопедії» [78] та «Історії академії наук УРСР» [79], в яких опубліковано основні дати життя вченого та його досягнення в науковій і педагогічній діяльності. У «Географічній енциклопедії України» [80], окрім біографічних даних академіка, зазначено, що К. Г. Воблий є організатором економіко-географічної школи України.

У книзі «Указатель журнальных статей по экономическим вопросам за десятилетие 1904–1913 гг.» [81], виданим економічним семінаром професора К. Г. Воблого при Київському комерційному інституті, серед доробку вчених-економістів зазначаються праці К. Г. Воблого: «Турция, как рынок сбыта для русской промышленности» [81, с. 83], «Наши конкуренты на персидском рынке» [81, с. 83] опубліковані в журналі «Новый экономист»: «Отход на заработки в Германию и русско-германский торговый договор» – у журналі «Хозяйство» [81, с. 93]; «Вопрос о таможенном обложении в Великобритании», – в журналі

«Вестник финансов, промышленности и торговли» [81, с. 93]; «К вопросу о торгово-промышленных палатах» – у журналі «Торгово-промышленный юг» [81, с. 93]; «К вопросу о борьбе с дороговизной мяса» – у журналі «Русский экспорт» [81, с. 93]; «Организации работодателей в Германии» опублікований – у журналі «Новый экономист» [81, с. 128]; «Тарифные договоры в Германии по новейшим данным» – у журналі «Экономист России» [81, с. 132]; «Сельскохозяйственный рабочие в Англии» – у журналі «Вестник финансов, промышленности и торговли» [81, с. 135]; «Немецкая женщина в профессиональной деятельности» – у журналі «Экономист России» [81, с. 135]; «Выход польских рабочих в Германию в 1900–1902 гг.» – у журналі «Вестник финансов, промышленности и торговли» [81, с. 135]; «Из статистики кооперативного движения в Германии» – у журналі «Новый экономист» [81, с. 144].

Серед друкованих джерел також слід назвати праці, які висвітлюють різні наукові напрями діяльності К. Г. Воблого. Зокрема, «Труди 1-го Всеросійського сільськогосподарського з'їзду в Києві 1-10 вересня 1913 року» [82], за допомогою яких вдалося проаналізувати організаційну діяльність К. Г. Воблого щодо розвитку сільськогосподарської дослідної справи, активним учасником зібрання якого був учений.

З'ясовано, що перший всеросійський сільськогосподарський з'їзд у м. Києві, що відбувався 1–10 вересня 1913 р., сприяв подальшому розвитку вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи та сільськогосподарської науки. Організаційно зазначений з'їзд працював у складі секцій: суспільної агрономії, економіки та організації сільського господарства, сільськогосподарської промисловості, тваринництва, землеробства, садівництва та городництва, лісової справи. Це знаменне зібрання накреслило шляхи подальшого розвитку сільського господарства, спрямованого на організацію агрономічної допомоги населенню та підвищення продуктивності праці.

У з'їзді брали участь понад 1000 представників з усіх регіонів країни: агрономи, вчені, представники сільськогосподарських товариств, землевласники

та ін. Серед найбільш авторитетних учених: В. Г. Бажаєв, С. М. Богданов, Л. І. Боргардт, К. Г. Воблий, Г. М. Висоцький, О. І. Душечкін, В. М. Дьяков, М. О. Єгоров, Б. К. Енкен, В. П. Живан, Н. Ф. Кащенко, В. В. Колкунов, П. П. Корхов, Д. К. Ларіонов, П. Ф. Любочка, І. Я. Магомет, М. К. Малюшицький, А. П. Майданек, С. М. Москвичов, Б. О. Овсянников, В. В. Пашкевич, О. О. Потебня, Н. К. Походня, М. Л. Придорогін, Л. П. Симиренко, Ю. Ю. Соколовський, С. Ф. Третьяков, С. М. Тулайков, П. Ф. Тушкан, В. П. Устьянцев, І. С. Філіпішин, С. Л. Франкфурт, П. О. Широких, В. Я. Юр'єв, Ф. Б. Яновчик та інші відомі на той час діячі сільського господарства. Головував на з'їзді М. А. Суковкін – голова Київської губерніальної земської управи [82].

На з'їзді заслухано й обговорено такі доповіді: 1. Середня сільськогосподарська школа і дослідна справа. 2. Із дослідної організації Умансько-Липовецького товариства сільського господарства. 3. Умови, що гальмують нормальний розвиток агрономічної роботи. 4. Особливості культурно-агрономічної роботи в Україні. 5. Про умови агрономічної роботи на селі. 6. Чергові завдання агрономії. 7. Про необхідність організації насінництва в Росії. 8. Виноградарство на пісках Олешківського державного виноградного розплідника. 9. До питання про найближчі завдання відділів садівництва обласних сільськогосподарських дослідних станцій та ін.

Доповіді та постанови з'їзду були опубліковані в «Трудах 1-го Всеросійського сільськогосподарського з'їзду в Києві 1-10 вересня 1913 року».

Підсумовуючи вище викладене, варто констатувати, що джерельна база дисертації, яка включає архівні матеріали, опубліковані збірники документів, періодичні видання, наукові праці К. Г. Воблого, є підґрунтям для комплексного розкриття науково-організаційної діяльності вченого з економіко-географічної науки та цукрово-бурякової кооперації. На основі потужної джерельної бази вдалося розкрити маловідомі факти з біографії вченого, визначити найбільш значимі напрями наукового доробку та репрезентувати його наукову спадщину.

1.3. Методологічні основи дослідження

Методологічні підходи до пізнання дисертаційного дослідження є багатовекторним і складним процесом, що визначаються специфікою об'єкта та предмета дослідження, його метою і завданнями.

Формування теоретико-методологічних засад дисертаційного дослідження ґрунтується на пріоритеті документів і наукових праць К. Г. Воблого, які дають змогу всебічно проаналізувати діяльність ученого. Досягти мети та реалізувати визначені дослідницькі завдання вдалося на основі поєднання відповідних методологічних підходів. Важливими шляхами розв'язання завдань даного дослідження є застосування принципів історизму, науковості, об'єктивності, комплексності джерел і методів: загальнонаукових (історико-порівняльного, аналізу та синтезу, логічного, узагальнення), спеціально-історичних або загальноісторичних (проблемно-хронологічного, історико-системного, діяхронного (періодизації), ретроспективного, персоніфікації, біографічного) та міждисциплінарних (контент-аналізу, бібліографічного, методів архівознавчого аналізу).

Принцип історизму формує конкретність вивчення. Він дав змогу досліджуваним явища розглядати в контексті розвитку, характерних для СРСР та УРСР, хронологічній послідовності, динаміці та взаємозв'язку. Більша частина життя К. Г. Воблого припадає на радянський період. Його особистість, зокрема світогляд і життєві пріоритети, формувались у непростий для країни час. Відповідно до змін у політичному та соціально-економічному житті держави діяльність ученого змінювала свої напрями. Дотримуючись історичного принципу при написанні дисертаційної роботи, намагалися якомога повніше реконструювати події та фактори, що вплинули на формування світогляду вченого, його наукові інтереси, водночас, показати розвиток економіко-географічної науки та цукрово-бурякової кооперації крізь призму діяльності К. Г. Воблого.

Дотримання принципу науковості дозволяє неупереджено вивчати предмет дослідження за достовірними джерелами інформації, а також уникати спрощеності та заідеологізованості об'єктивної дійсності. На основі вивчених джерел з'ясовано, що у Варшавському статистичному комітеті під керівництвом професора Г. Ф. Симоненка, К. Г. Воблий почав свої дослідження, маючи можливість користуватися статистичною та архівною інформацією з економічної історії Польщі, що входила тоді до складу царської Росії. У Варшавському імператорському університеті майбутній вчений виявив особливий інтерес до проблем економіки, розвитку і розміщення продуктивних сил, вивченню яких згодом присвятив своє життя.

Принцип об'єктивності вимагає розкрити історичну закономірність суспільного розвитку, його зумовленість, насамперед, матеріальними й економічними чинниками. Він полягає в неупередженому підході до дійсності, її пізнанні та практичному перетворенні. Потребою звільнити історичні знання від фальсифікацій та «білих плям», подолати різнопланові обмеження зумовлена необхідністю застосування цього принципу в ході наукового дослідження. Аналізуючи діяльність ученого, варто відмітити, що К. Г. Воблий значну увагу приділяв розвитку економічної освіти і науки, про що свідчить його наукова спадщина, а також педагогічна діяльність в Університеті Святого Володимира, Київських вищих жіночих курсах та Київському комерційному інституті, де він читав такі дисципліни, як політична економіка, статистика, економічна географія. З'ясовано, що К. Г. Воблий поєднував навчання в університеті з обов'язками молодшого редактора у Варшавському статистичному комітеті протягом 1904–1905 рр., він розгорнув активну дослідницько-видавничу діяльність, публікував наукові статті про відхід на заробітки, еміграційний рух, зарплату селян у Царстві Польському протягом 1890–1900 рр. в «Трудах Варшавского статистического комитета».

Принцип об'єктивності ґрунтувався на неупередженому ставленні до дійсності, не залежав від світогляду та політичних орієнтацій дисертанта.

Застосування принципу комплексності джерел виявилось доцільним при об'єктивному вивченні, аналізі та зіставленні різноманітної джерельної бази дослідження. У результаті опрацювання великого пласту документів центральних архівних установ України, наукових праць К. Г. Воблого, залучення до пошукового аналізу тогочасних періодичних видань вдалося об'єктивно висвітлити наукову та науково-організаційну діяльність ученого, простежити загальні тенденції економічного розвитку держави.

У дисертаційній роботі поряд із використаними принципами застосовувалися методи, що визначаються метою, завданнями, джерельною базою, методологічною основою наукового пізнання.

У науковому дослідженні застосовано загальнонаукові методи, до яких належить історико-порівняльний метод, що передбачає аналіз якісних і кількісних характеристик фактів, явищ та процесів, а також дає змогу виявити ті риси, яких вони набувають або втрачають у період свого розвитку, визначити характер і напрями позиціонування поглядів за тих чи інших обставин. Цей метод дає змогу зрозуміти і сприйняти минуле в єдності й індивідуальності, знайти зв'язок та основу історичних явищ. Історико-порівняльний метод застосовано для з'ясування досягнень ученого в галузі економіки сільського господарства за певний період, зокрема при аналізі наукових праць К. Г. Воблого.

Метод аналізу забезпечив поділ предмета дослідження на складові елементи з метою виявлення закономірностей, структурних зв'язків, обґрунтування з наукової позиції історичних фактів і подій. Завдяки застосуванню зазначеного методу вдалося визначити чинники формування наукового світогляду К. Г. Воблого. Синтез передбачає наукове дослідження явищ дійсності в їх цілісності, взаємодії частин. Доцільність його використання зумовлена необхідністю вивчення дослідницьких робіт ученого в галузі економіки і виявленні його досягнень за окремий проміжок часу, наприклад, протягом діяльності в Академії наук УРСР.

Логічний метод сприяв узагальненому розкриттю сутності предмета дослідження у його суттєвих і закономірних зв'язках та відношеннях, а також з'ясуванню ролі напрацювань К. Г. Воблого щодо розвитку економіки країни.

За допомогою методу узагальнення вдалося підвести підсумки наукового дослідження та сформулювати загальні висновки. Цей логічно-послідовний процес став можливим у результаті виключення одиничної ознаки. Таким чином, залишається інше поняття ширшого обсягу, але менш конкретного змісту.

Застосовані методи дослідження доповнюються спеціально-історичними або загальноісторичними (проблемно-хронологічний, історико-системний, діяхронний (періодизації), ретроспективний, персоніфікації, біографічний).

Проблемно-хронологічний метод використано при визначенні побудови наукової роботи у хронологічній послідовності, виділено основну тематику напрямів досліджень та вивчено їх у контексті історичних явищ і подій, що відбувалися у вітчизняній економіко-географічній науці в першій половині ХХ ст. Його дотримання сприяло належному висвітленню основних аспектів діяльності К. Г. Воблого в царині розвитку економічної науки.

Історико-системний метод орієнтований на розкриття цілісної картини досліджуваного об'єкта: певної системи, компоненти якої взаємодіють між собою, становлячи нову сукупність знань, зокрема про творчість К. Г. Воблого, наукові погляди, біографію.

Серед методологічного інструментарію важливе значення відводилося діяхронному методу (періодизації) як ефективному засобу аналізу та впорядкування досліджуваного матеріалу. Застосування методу сприяло вивченню життєвого шляху й наукової діяльності вченого за відповідними періодами, що визначені хронологічним та предметно-тематичним напрямками.

У процесі аналізу періоду формування наукового світогляду вченого використовувався ретроспективний метод. Він дав змогу визначити найхарактерніші тенденції та закономірності історичного розвитку досліджуваного періоду (перша половина ХХ ст.), а також абстрагуватися від сучасності при розгляді суспільно-політичних та економічних процесів того часу.

Метод персоніфікації дав змогу оцінити особисту роль К. Г. Воблого у науковому і соціально-економічному середовищі та проаналізувати формування його особистості в контексті конкретного історичного періоду.

Біографічний метод дозволив відтворити невідомі сторінки життя та діяльності вченого, які дали можливість заповнити певні лакуни в біографії економіста, дослідника економіко-географічного напрямку, засновника цукрово-бурякової кооперації К. Г. Воблого.

Дисертаційне дослідження ґрунтується на використанні низки міждисциплінарних методів: контент-аналізу, бібліографічного, архівознавчого аналізу.

Метод контент-аналізу – формалізований метод вивчення текстової інформації, що полягає у переведенні її у кількісні показники та статистичній обробці. Його застосування сприяло визначенню кількісного та якісного складу наукових праць ученого в різні роки його життя. За допомогою цього методу з'ясовано, що авторству К. Г. Воблого належить близько тисячі праць.

Бібліографічний метод використано для опису наукових праць ученого й опублікованих джерел про його життя та діяльність, що дало змогу систематизувати та проаналізувати наукові роботи К. Г. Воблого за основними напрямками.

Метод архівознавчого аналізу використовувався у дослідженні при накопиченні й осмисленні конкретних фактів із різних аспектів досліджуваної проблеми. Застосування названого методу дало змогу ідентифікувати, дослідити та систематизувати архівні документи про творчий шлях К. Г. Воблого, його напрацювання в окремих галузях науки, зокрема, економічної географії, цукрово-бурякової промисловості та статистики під час викладацької діяльності в Університеті Святого Володимира, Київському комерційному інституті.

Таким чином, дослідження містить науковий аналіз науково-організаційної діяльності вченого, характеризується розглядом його життєвого шляху та еволюції поглядів в історичному контексті, враховуючи сукупність зовнішніх і внутрішніх факторів та взаємозв'язків особи й середовища в його

розвитку.

Отже, із залученням сукупності вищеназваних методів постала можливість дослідити життя й діяльність особистості вченого від народження до смерті, врахувати зовнішні і внутрішні чинники, що сприяли розвитку його наукових поглядів та інтересів, визначити особистий внесок дослідника в такі галузі науки, як економіка, статистика, сільське господарство та його вплив на певні події, а також відтворити цілісну картину історичної ситуації, яка визначила поведінку, світогляд, життєві пріоритети та професійну діяльність К. Г. Воблого.

Теоретико-методологічною основою дослідження є фундаментальні теоретичні розробки про методи та принципи історичного пізнання, завдяки чому систематизовано широку джерельну базу й узагальнено основні положення у висновках дослідження. Окрім того, принципи та методи дослідження дали можливість дослідити, систематизувати та сформулювати висновки щодо наукової, науково-організаційної і педагогічної діяльності академіка К. Г. Воблого. Дослідження має комплексний і міждисциплінарний характер. Його концептуальні засади ґрунтуються на основі знань з історії, джерелознавства, історії науки, освіти та техніки, історіографії, методології, сільського господарства, економічної географії, статистики тощо.

Висновки до розділу 1

Аналіз основних історіографічних джерел, якими були переважно публікації сучасників ученого й розвідки науковців новітнього періоду, які знайшли відображення у низці наукових праць, дав змогу встановити, що у більшості з них життя та наукова діяльність К. Г. Воблого відображені фрагментарно. До сьогодні не узагальнено наукові здобутки вченого з питань економічної географії та цукрово-бурякової кооперації. Тому ставилося завдання шляхом наукового дослідження визначити теоретичні та практичні результати К. Г. Воблого в галузі вітчизняної економічної науки першої половини ХХ ст.

Для досягнення мети дослідження проаналізовано комплекс джерел, які включають архівні матеріали та доступні наукові роботи вченого. Архівні матеріали, використані в процесі дисертаційного дослідження, представлені документами архівосховищ України. Це особисті справи К. Г. Воблого, звіти, доповіді установ, в яких він працював, накази про призначення на роботу, протоколи засідань нарад та інші документи, що дозволили в повному обсязі відтворити науково-організаційну й освітню діяльність ученого, залучити до наукового обігу невідомі та маловідомі біографічні факти цієї особистості. Джерельна база дисертаційної роботи є достатньою для досягнення мети і вирішення завдань дослідження.

Комплексне й об'єктивне висвітлення теми роботи вимагало застосування відповідних методологічних принципів: історизму, науковості, об'єктивності, комплексності джерел. Основоположними у дослідженні стали такі методи: загальнонаукові (історико-порівняльний, аналізу та синтезу, логічний, узагальнення), спеціально-історичні або загальноісторичні (проблемно-хронологічний, історико-системний, діахронний (періодизації), ретроспективний, персоніфікації, біографічний) та міждисциплінарні (контент-аналіз, бібліографічний, метод архівознавчого аналізу). Поєднання вище перелічених принципів і методів дало можливість детально розглянути джерельну базу,

послідовно й логічно викласти матеріал, забезпечило наукову достовірність результатів дослідження.

Таким чином, сучасна система загальних та спеціальних методів досліджень включає найрізноманітніші засоби пошуку наукової істини. У процесі вивчення конкретного історичного об'єкта застосовано сукупність методів і прийомів, що дало змогу найповніше досягти поставленої мети.

РОЗДІЛ 2

НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ТА ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ К. Г. ВОБЛОГО В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНОЇ НАУКИ

2.1. Становлення та розвиток економіко-географічної науки

Інтенсивні процеси індустріалізації українських земель на рубежі XIX–XX ст. зумовили досить чітку спеціалізацію окремих регіонів. Зокрема, південна і центральна Україна спеціалізувались на сільськогосподарському машинобудуванні, лісостепова і степова – на цукровій, а згодом – на гірничо-видобувній, металургійній, хімічній, металообробній промисловості. Уся територія України стала важливим районом харчової промисловості. Згодом почало розвиватися транспортне машинобудування (залізничне і кораблебудування), промисловість будівельних матеріалів, шкіряна та інші галузі. Якщо у степовому регіоні в першій половині XIX ст. переважало тваринництво, то в другій – товарне виробництво зерна на експорт. У цей же час лісостеповий регіон став основним виробником цукрових буряків.

Українська економіко-географічна наука бере початок від господарсько-статистичних описів окремих регіонів, серед яких одним із перших був «Топографічний опис Малої Росії» (1770–1780 рр.). У XIX ст. з'явилася ціла низка таких ґрунтовних статистико-економічних описів, виконаних українськими науковцями – М. І. Арандаренком, Д. П. Журавським, В. Марчинським, А. О. Скальковським, П. П. Чубинським. Їх проведенню сприяло утворення в 1858 р. Центрального статистичного кабінету, а в 1873 р. – Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка (НТШ) у Львові та Південно-Західного відділу Імператорського географічного товариства у Києві.

Теоретико-методологічні основи економіко-географічних досліджень в Україні сформувалися завдяки доробку Д. П. Журавського, який досліджував теоретичні основи статистики, систему статистичних показників і статистичних методів вивчення явищ суспільства і природи. Він надзвичайно глибоко ставив і вирішував основні проблеми статистичної науки. За його теорією, пізнання і вивчення явищ направлене на розгляд внутрішніх їх властивостей (якісна характеристика) та кількісний зміст і відношення. Вивчення передбачає обидва види пізнання, причому кількісне вивчення явищ є додатком до якісного аналізу [83, с. 46].

Становлення української національної географії датується кінцем XIX – початком XX ст. та пов'язано з діяльністю Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, а також з творчістю С. Л. Рудницького і П. А. Тутковського – засновників української національної географічної школи. Товариство ім. Т. Г. Шевченка створено у Львові 1873 року спільними зусиллями українців з Наддніпрянщини і Галичини під керівництвом О. Я. Кониського і, по суті, відіграло роль Національної академії наук. При товаристві було три секції, серед яких географічні дослідження організовувала математико-природоописно-лікарська секція. Завдяки зусиллям цієї секції розгорталися дослідження з природничих наук, зокрема й географії.

У даний період набули поширення й економіко-географічні дослідження. У постійний науковий обіг увійшов термін «економічна географія». Визначилися напрями економіко-географічних досліджень: комерційно-географічний, етногеографічний; галузево-статистичний; антропогеографічний; районний. У цілому це формування економіко-географічного етапу розвитку географічної науки, якому притаманна висока кількість різноманітних теоретичних концепцій.

В Україні цей напрям активно підтримував В. В. Кістяковський, який у своєму підручнику «Комерційна географія» (1912) дав визначення предмета дослідження: «Комерційна географія досліджує явища господарського життя в їх поширенні на земній поверхні, посилено з'ясовуючи їх зв'язок з природними умовами, культурою та історичними долями країни». Її завданням, на думку

В. В. Кістяковського, було «представлення господарського життя рідної країни і визначення її світового положення та економічного відношення до найважливіших держав світу» [84, с. 3].

На межі XIX і XX ст. серед економіко-географічних напрямів особливо розвинувся етногеографічний. Праці цього періоду являють собою класичний науковий звіт накопиченого фонду знань про народну духовну культуру різних регіонів України. Основу для їх систематизації заклали такі визначні дослідники, як П.П. Чубинський, М.Ф. Сумцов, М.П. Драгоманов, П.В. Іванов, П.С. Єфименко, В.М. Гнатюк, В.М. Милорадович, Т.Р. Рильський.

Безумовно, однією з найкolorитніших постатей серед цієї плеяди був П.П. Чубинський, який, застосувавши метод об'єктивного подання матеріалу, значно розширив межі досліджень, удосконалив справу збирання й опрацювання матеріалу на науковій основі, органічно поєднав історичні, статистичні, правові, економічні дані з багатими фольклорними та етнографічними матеріалами. Характерною особливістю праць ученого є його виняткова увага до народної термінології.

Отже, в межах етногеографічного напрямку було закладено основи наукових досліджень такої важливої галузі економічної географії як географії населення.

Другою базовою економічною наукою, в лонах якої формувалася економічна географія, поряд зі статистикою була політична економіка (пізніше – економічна теорія). Предмет її вивчення сформулював один з найкращих знавців кон'юктурних економічних циклів, автор численних праць про теорію вартості, розподіл суспільного доходу, історію господарського розвитку і кооперативні основи господарської діяльності – М.І. Туган-Барановський. Важливим було в той час твердження М.І. Тугана-Барановського про єдність теоретичного і практичного знання, а також первинність теорії щодо практики.

Теоретико-методологічні основи тодішніх економіко-географічних досліджень в Україні були закладені відомими економістами Д. П. Журавським, М. І. Зібером, М. І. Туган-Барановським, М. П. Яснопольським, О. О. Русовим.

Завдяки їхньому доробку, а також у працях К. Г. Воблого, Й. С. Пасхавера, М. В. Птухи сформувався галузево-статистичний напрям економіко-географічних досліджень (традиційна школа), який започаткував у 1908 р. російський економогограф В. Е. Ден. Базово для галузево-статистичного напрямку склала спадщина камеральної статистики, а також комерційна географія.

В Україні традиційна школа знайшла своїх прихильників, крім вищеназваних, в особах таких вчених, як В. О. Кістяківський, С. С. Остапенко, Я. Пілецький, І. А. Фещенко-Чопівський на чолі з академіком К. Г. Воблим.

Були сформовані концепції щодо місця економічної географії в системі наук, її предметної сутності та структури. Особливістю того періоду в теоретико-методологічному відношенні було те, що його сучасники ще не розрізняли понять «об'єкта» та «предмета» науки, а ототожнювали їх використовували лише термін «предмет».

Представники традиційної школи вважали, що економічна географія є наукою про суспільні відносини людей у сфері їх господарської діяльності, що зумовлює її належність до економічних наук. Так, С. С. Остапенко вписав «економічна географія є паросток економічних наук і має виявити конкретне сучасне суспільно-громадське господарство таким, як воно склалося на території окремих націй і цілого світу» [85, с. 15].

Надзвичайно важлива роль у становленні економічної географії України як науки і навчальної дисципліни належить академіку К. Г. Воблему. Його підручник «Экономическая география Украины» (1919) [69] був першою повною вітчизняною економічною географією і витримав шість видань. У ньому вперше в Україні зроблено спробу визначити предмет економічної географії. На думку академіка, «економічна географія вивчає стан окремих галузей господарського життя народу – сільського господарства, гірничо-заводської та обробної промисловості, торгівлі, шляхів сполучення і засобів зв'язку в їх географічному поширенні». Крім того, К. Г. Воблий запропонував цілком струнку структуру економічної географії та сформулював її завдання. Зазначалося, що вона повинна

«описувати господарську діяльність українського народу з погляду її географічних умов» [69, с. 9].

Географічна наука отримала подальший розвиток, коли в 1918 р. було створено Український геологічний комітет на чолі з відомим геологом В. І. Луцицьким, згодом реорганізований в Українське геологічне управління, що вивчало геологічну будову території України та сприяло розвитку інших галузей фізичної географії. У цей час академік В.І. Вернадський організував у Києві геохімічну лабораторію. В.І. Луцицький і Б. Л. Лічков виконали першу схему гідрогеологічного районування України, В.М. Чирвінський опублікував книгу «Фосфорити України» і завершив працю «Головні корисні копалини України у зв'язку з її геологічною минувиною». Хоча ще тривала громадянська війна, В. В. Різниченко досліджував гідрогеологічні умови Волині, М. І. Безбородько – український кристалічний щит, Й.К. Пачоський – флору і фауну України, гідрологічна комісія УАН – питання організації водного господарства республіки. В інституті економічної кон'юнктури при УАН В. П. Тимошенко вивчав проблеми сільського господарства України, місце економіки у світовому господарстві. Важливе значення мала робота з картографування території України. Українське геодезичне управління 1918 р. видало 54 аркуші державної «спеціальної» карти України в масштабі 1:420000 і чотири аркуші карти України в масштабі 1:1050000. Було видано також фізичну карту України П. А. Тутковського в масштабі 1:1680000. Із фундаментальних видань випущено два плани Києва на 6 аркушах (з горизонталями, українською номенклатурою). Визначними працями того періоду з історичної географії та історичної топографії стали дослідження М. С. Грушевського («На порозі нової України: гадки і мрії»), М. М. Кордуби («Територія й населення України»).

Наукове і практичне обґрунтування утворення кафедри географії в структурі УАН належить П. А. Тутковському. У тому ж 1918 р. в записці до Комісії щодо вироблення законопроекту про УАН він визначив географію як «самостійну науку про обличчя Землі в його сучаснім стані, яка вивчає факти і явища в обширах літосфери, гідросфери, атмосфери і біосфери з погляду

розподілення їх в просторі і їх генезису» [86]. Вказуючи на необхідність географічних досліджень в УАН, П.А. Тутковський привернув увагу Комісії до того факту, що порівняно з іншими країнами Європи територія України з географічного погляду майже не досліджена, не вивчені основні напрями географічної науки, зокрема з антропогеографії. Серед причин такого стану вчений називав відсутність в Україні Географічного товариства і той факт, що навіть у науковій літературі з географії України наводиться чимало недостовірних відомостей, а ґрунтовні праці з географії України майже невідомі у світі. Кафедра географії УАН мала стати авторитетним науковим осередком для всебічної розробки як загальної географії, так і географії України. Крім кафедри географії планувалося також розгорнути окремо роботу кафедри історичної географії України [87, с. 14].

Після 1918 р. економічна географія в Україні розвивалася у тісному зв'язку з усією радянською економогографічною наукою. На початку 1920-х років виникли нові ідеї, які втілилися в зародження районного напрямку економічної географії, який започаткував російський економіко-географ М.М. Баранський.

Активно долучилися до розробки цього напрямку й українські вчені – І. І. Зільберман, В.В. Садовський, А. С. Синявський, П. І. Фомін та ін. У своїх оригінальних посібниках вони сформулювали теоретико-методологічні основи та зробили перші спроби економічного районування України. Так, визначальним принципом економічного районування, за П.І. Фоміним, є економічний принцип. Певною мірою вченим були закладені основи принципу перспективності.

В.В. Садовський, розглядаючи світове господарство як об'єкт дослідження економічної географії, також обґрунтовує категорію економічного району: «Під економічним районом слід розуміти певну відмежовану територію, на якій господарське життя в цілому, чи певна група господарських явищ зв'язана певною закономірністю» [88, с. 53]. В.В. Садовський підійшов до розуміння економічного району як територіального комплексу (системи). Він запропонував свою класифікацію економічних районів, виділяючи природно-історичні,

економічні та мішані. Вчений поділяв економічні райони на інтегральні та спеціальні.

Основними завданнями вивчення економічних районів, за В.В. Садовським, є: 1) фіксування і опис конкретних фактів господарського життя в їх географічному поширенні; 2) конструювання поняття світового господарства як єдиного цілого; 3) встановлення взаємовідносин між господарськими єдностями – економічними районами як складовими частинами єдиного цілого – національного комплексу та їх опис [88, с. 53].

Великого значення В.В. Садовський надавав ролі історичного чинника в розміщенні виробництва. «Факторами історичного порядку в значній мірі визначаються такі важливі моменти в господарському житті, як, наприклад, розподіл земельної власності та форми землеволодіння, розміри нагромадження капіталів, господарські навички, господарська психологія сучасних поколінь, активних учасників теперішнього господарського життя, в певній своїй частині зв'язані з традицією, утвореною на протязі історії» [88, с. 54].

Отже, визначальними принципами економічного районування, за В.В. Садовським, були природно-географічний та етно-історико-географічний.

На основі аналізу чинності основних законів розміщення промисловості І.І. Зільберман виділив в Україні 7 промислових районів. Учений відзначив неоднакову участь окремих районів у розвитку української промисловості та їх різноманітну спеціалізацію.

Таким чином, 1920-ті роки характеризуються інтенсивним розвитком економіко-географічного знань, пов'язаних з наявністю кількох напрямів дослідження вітчизняної науки, частковим їх переплетенням та взаємодоповненням. Існували різні погляди щодо місця економічної географії в системі наук. П.І. Фомін, наприклад, вважав її суто економічною наукою, І.І. Зільберман, Л.Д. Синицький – географічною, а більшість українських економіко-географів – наукою синтетичною (проміжною) між географічною та економічною науками. Це давало підстави виокремити її в самостійну науку.

Підсумовуючи розгляд основних складових економгеографії, професор А.С. Синявський вперше розмежував об'єкт і предмет її вивчення. Об'єктом дослідження економічної географії вчений визначив «ціле народне господарство (країни), з'ясування його місця в світовому господарстві й виявлення дальшого розвитку» [89, с. 263].

Предметом вивчення економгеографії, на думку науковця, є «вивчення господарської діяльності, продуктивних сил тієї чи іншої території, з погляду суспільно-географічного розподілу праці, а також природних і соціальних передумов такого розподілу». [89, с. 260].

Завданням економічної географії, на думку А.С. Синявського, є виявлення сучасного економічного стану з метою удосконалення господарської організації. Вчений відзначив, що на структуру економгеографії впливали і будуть впливати три основні елементи: походження від географії, зв'язок з економічною теорією та вимоги сучасності. Він виділив основні етапи розвитку науки: статистика – комерційна географія – загальна економгеографія – світове господарство.

Визначаючи місце економічної географії в системі наук, А.С. Синявський зауважив, що вона є «самостійною наукою зі своїм окремим змістом, методологією, методикою і завданнями, яка використовує свою географічну базу, економічний матеріал і відповідні методи дослідження» [90, с. 55].

Основними методами дослідження, якими користувалися на той час вітчизняні економіко-географи, були: метод польових досліджень і спостережень, порівняльно-географічний, історичний, статистико-математичний, метод аналізу та метод районування.

Як головна у визначеннях предметної сутності економічної географії представниками традиційної школи обґрунтовується думка про те, що економічна географія є наукою про стан окремих галузей господарства. Об'єктом її вивчення вони вважали не територію, а господарську діяльність людини, різноманітні види господарства на цій території, але не в цілому, а за окремими галузями.

Представники традиційного напрямку нагромаджували інформацію, необхідну для подальшого розвитку науки. Дуже важливим з позиції теоретико-

методологічного становлення економічної географії було широке застосування в їхніх працях цілої низки статистико-математичних методів дослідження.

Другою вихідною базою теоретико-методологічних досліджень в економічній географії були загальногеографічні ідеї, представлені двома напрямками – антропогеографічним та районним. Спільним для них було те, що їхні автори вважали економічну географію географічною дисципліною.

Антропогеографічний напрям виник і розвивався в Україні паралельно з галузево-статистичним у час, коли економічна географія почала відходити від суто географічного знання і наближалася до економічної науки. Відтак його поява була дуже вчасною і необхідною заради збереження цілісності географічної науки.

Засновником цього напрямку був С. Л. Рудницький, а його учнями та послідовниками – В. О. Геринович, В. М. Кубійович, О. І. Степанів. Вони обстоювали думку, що об'єктом вивчення економічної географії (як і географії взагалі) є земля, а людина – один із багатьох предметів, які наповнюють поверхню землі, і досліджується він поряд з такими предметами, як ґрунти, рослини, тварини тощо.

Отже, в центрі уваги представників антропогеографічного напрямку була людина. Так, С. Л. Рудницький у своїй оригінальній праці «Нинішня географія» (1905) [91] наполягав, що «антропогеографія досліджує причинні відношення людини до всіх головних географічних явищ...». Важливим доробком цього дослідника для розвитку географії взагалі й економічної географії зокрема є окреслення суті географічних законів та виявлення їхньої різноманітності.

Істотне методологічне значення мала й розроблена С. Л. Рудницьким структура географічної науки, яку він поділяв на дві взаємопов'язані великі групи дисциплін – загальну та спеціальну. Антропогеографію він відносив до першої групи поряд із математичною, фізичною та біологічною географією. У структурі антропогеографії вчений виділив географію людини, географію культури, політичну географію та економічну географію. Якщо взяти до уваги ще й розробку ним теоретичних основ військової географії (1914), то запропоновану

вченим структуру антропогеографії можна вважати фундаментальною стосовно сучасної суспільної географії.

Якісно новий етап розвитку географічних досліджень у ВУАН розпочався в 1929 р., коли академіком ВУАН за спеціальністю «географія» було обрано С. Л. Рудницького. З його ім'ям пов'язаний початок роботи кафедри географії у червні 1929 р. в Харкові, де академік очолював науково-дослідний інститут географії та картографії. Упродовж першого року роботи він підготував до друку свою фундаментальну працю з історії землезнання, а також опрацював низку проблем з географії України. На засіданні природничо-технічного відділу ВУАН він виступив з доповіддю про тераси порожистої ділянки Дніпра, підготував до друку першу частину праці «Знадоби до морфології Дніпрового сточища», а також опублікував фундаментальну працю «Проблеми нинішньої західної границі Східної Європи», був автором географічного нарису про Західну Україну. За ініціативи академіка С. Л. Рудницького у грудні 1929 р. Комісію краєзнавства, за рішенням Ради ВУАН, було реорганізовано в Комісію з природничо-географічного краєзнавства [87, с. 15].

Розроблення решти напрямів економічної географії перемістилося за межі Радянського Союзу, в основному до Західної України, що значною мірою було пов'язано з репресіями проти вчених та наукових інституцій у радянській Україні.

Тож у міжвоєнний період галицько-українська географія уособлювала тенденції й рівень розвитку всієї української науково-географічної думки, її організаційні форми. Цей період характеризувався завершенням етапу становлення української суспільної географії загалом. Серед досліджуваних проблем домінували суспільно-географічні: власне теоретичні, демографічні, етногеографічні, політико-географічні, економіко-географічні, історико-географічні, картографічні та ін.

Важливим чинником, що впливав на розвиток української географії у цілому, було суспільно-географічне положення України між Заходом і Сходом, яке характеризується багатьма ученими як межеве. Межовість призводила до того, що часто географічна наука розвивалася в різних культурно-цивілізаційних

соціумах: на Заході – в системі польського чи австро-німецького, на сході – російського (відповідно розвиток антропогеографії та економічної географії галузево-статистичного напрямку).

Вагомі доробки в галузі економіко-географічних наук були забезпечені інтенсивними статистичними розробками. В 1920-х роках, коли ще не складались єдині для тодішнього СРСР народногосподарські плани, статистична діяльність в Україні була централізованою. Керівний статистичний орган – Центральне статистичне управління України (ЦСУУ) – очолював М. О. Авдієнко. ЦСУУ користувалось певною автономією як у галузі статистичних розробок, так і статистичних публікацій. Найвідомішими публікаціями в галузі української статистики на той час були «Статистика України» (протягом 1921–1931 рр. опубліковано 209 випусків серіями по галузях господарства у вигляді довідників і монографічних праць), «Статистичний бюлетень» (двотижневик, що видавався в 1921–1925 рр.), «Статистична хроніка» (протягом 1925–1929 рр. вийшло 152 випуски), «Вісник статистики України» (квартальник 1928–1930 рр.), «Народне господарство України» (довідники-щорічники за 1919, 1921, 1921-1922, 1924-1925 рр.), «Україна» (статистичні щорічники за 1925, 1926, 1928, 1929 рр.). У 1924–1928 рр. видавався щоквартальник «Фабрично-заводська промисловість України».

Українська статистика у своєму розвитку завдячує працям економістів та економгеографів – К.Г. Воблого, В.А. Косинського, Г. О. Кривченка, Й. С. Пасхавера, І. І. Шимановича, а також демографів – М.В. Птухи, Ю. О. Корчака-Чепурківського, Ю. М. Масютина, П.І. Пустохода, С.А. Томиліна, М. Н. Трацевського, А.П. Хоменка.

На західноукраїнських землях економіко-географічні дослідження вели переважно Комісія економічної соціології і статистики НТШ та кооперативно-господарські установи. Найвідоміші економіко-географічні дослідження в Галичині пов'язані з іменами К.А. Левицького, К. Коберського, Ю. Павликовського, К. Кульчицького, Є.В. Храпливого, на Буковині – Л. Когута,

в Закарпатті – М. Творидло. В галузі економічної історії творчо працювали І. Витанович, Р.І. Зубик, І.І. Карпинець.

За межами України, у Варшаві, діяло Українське економічне бюро, яке опублікувало низку економіко-географічних праць під редакцією В.М. Кубійовича. У Чехословаччині розробки у цьому напрямі здійснювалися при Українській господарській академії та Українському вільному університеті (О. Одарченко, В. Тимошенко, О. Мицюк, Ф. Щербина, Л. Шрамченко та ін.). Видавались праці Академії (записки) та Університету. При Українському науковому інституті у Варшаві працював економічний відділ, який досліджував різні галузі господарства України (В. Садовський, Б. Іваницький, В. Іванис, К. Мацієвич, І. Шовгенков, С. Гловінський).

Таким чином, становлення вітчизняної економічної географії датується кінцем ХІХ – початком ХХ ст. На цей час припадає економіко-географічний етап розвитку географічної науки, якому притаманна висока кількість різноманітних теоретичних концепцій. Також визначилися головні напрями економіко-географічних досліджень: комерційно-географічний, етногеографічний; галузево-статистичний; антропогеографічний; районний.

Слід констатувати, що теоретико-методологічний доробок академіка К.Г. Воблого на основі галузево-статистичного напрямку заклав підвалини формування власне вітчизняної економічної географії, а сам вчений справедливо вважається фундатором української економічної і соціальної географії впродовж першої половини ХХ ст.

На початку 1930-х років галузево-статистичний і антропогеографічний напрями в Україні були різко засуджені як буржуазні. Під впливом нових ідей деякі представники цих напрямів почали переглядати свої концепції.

Зважаючи на обставини, змушений був еволюціонізувати від галузево-статистичного розуміння економічної географії до районного і К.Г. Воблий. Учений вважав, що економічний район – це територіально-господарський комплекс зі специфічним просторовим поєднанням продуктивних сил. На основі

групування областей за спільністю економічних характеристик він запропонував оригінальну схему економічного районування України.

Таким чином, районний теоретико-методологічний напрям в економічній географії від другої половини 1930-х і до початку 1990-х років був визначальним.

2.2. Формування наукового світогляду К. Г. Воблого

Костянтин Григорович Воблий народився 15 травня 1876 р. у м. Царачанка Кобеляцького повіту Полтавської губернії (нині – Дніпропетровська область) у сім'ї священика. На першому році життя втратив батька, мати залишилася вдовою з п'ятьма малолітніми дітьми без засобів до існування. Вони змушені були переселитися до діда (батька матері) Петра Ващинського – поета, знавця та популяризатора усної народної творчості українського народу, який значною мірою вплинув на формування наукового світогляду онука.

У юнака було тяжке дитинство й був слухачем духовно-навчальних закладів. Спочатку він закінчив народну школу, вступив до Полтавської духовної школи, а потім до Полтавської семінарії. У 1896 р. навчався на державному замовленні в Київській духовній академії (додаток В), яку закінчив у 1900 р. К. Г. Воблий намагався вивільнитися від середовища богословної схоластики, з великими зусиллями отримав дозвіл на вступ до університету [92, 1 арк.].

Літературно-наукову діяльність Костянтин Григорович розпочав ще в духовній академії, вміщуючи спочатку невеликі замітки в «Українському слові». Він також перекладав з англійської мови статті теоретичного змісту в журналах «Вера и разум», «Вера и церковь», друкував статті про виховання (на основі оцінки поглядів Канта і Фіхте), проблеми ідеалізму, теїзму, марксизму і бернштейніанства. Будучи четвертокурсником академії, він опублікував у 1900 р. в харківському журналі «Вера и разум» переклад богословського твору – «Приготовление древнего мира к принятию христианства», за що отримав 200 крб. Після вступив до Юр'ївського університету на юридичний факультет, де провчився лише рік, посилено займаючись соціальними науками.

У 1901 р. перевівся до Варшавського університету на такий самий факультет, одночасно працював молодшим редактором у Варшавському статистичному комітеті. На період його навчання в університеті було чотири факультети: історико-філологічний, фізико-математичний факультет, юридичний, медичний. Очолював університет ординарний професор, доктор порівняльного мовознавства Імператорського Московського університету, колезький радник Г. К. Ульянов. Деканом юридичного факультету був заслужений професор, в.о. ординарного, магістр цивільного права Імператорського Санкт-Петербурзького університету, дійсний статський радник Ф. Ф. Зігель.

У 1901/02 навчальному роках на юридичному факультеті вишу викладали такі основні предмети (наведено кілька годин у тиждень): 1) енциклопедію юридичних і політичних наук – доцент Ф. В. Тарановський спільно студентам I та II курсів по 4 год; 2) історію російського права – заслужений в. о. ординарний професор Ф. І. Леонтович для студентів I курсу по 2 год, для студентів II курсу – по 3 год і займався тлумаченням стародавніх пам'ятників спільно зі студентами обох курсів – по годині в день; 3) історію слов'янського законодавства – декан і заслужений професор, в. о. ординарного Ф. Ф. Зігель спільно для студентів I і II курсів по 5 год; 4) римське право – Ф. М. Дидинський, тимчасовий викладач, заслужений професор, читав історію римського права студентам I курсу по 2 год, догматику громадянського права – студентам II курсу по 2 год і пояснював джерела римського права по 2 год в тиждень студентам обох курсів; 5) державне право замість екстраординарного професора А. Л. Блока, який був за кордоном у відрядженні, читали лекції ординарний професор В. Н. Александренко – по російському державному праву, в. о. доц. А. В. Горбунов – по державному праву іноземних держав по 2 год в тиждень кожний, спільно студентам II і III курсів; 6) цивільне право – А. Г. Гусаков, екстраординарний професор по 6 год у тиждень, спільно студентам III і IV курсів; 7) цивільний судоустрій і судочинство – Д. І. Азаревич, ординарний професор, студентам IV курсу по 4 год; 8) кримінальне право – екстраординарний професор В. В. Єсіпов, студентам III курсу загальну й особливу частину кримінального права по 6 год;

9) кримінальний судоустрій і судочинство – в.о. доцента Г. В. Демченко по 4 год; 10) поліцейське право – А. В. Горбунов, в.о. доцента, по 3 год, студентам III курсу; 11) фінансове право – Ф. К. Горб-Ромашкевич, екстраординарний професор, по 5 год студентам III курсу; 12) міжнародне право В. Н. Александренко – ординарний професор, студентам IV курсу по 5 год; 13) політичну економіку і статистику – заслужений ординарний професор Г. Ф. Симоненко, політичну економіку студентам I і II курсів спільно по 5 год., статистику в цьому навчальному році не читалися; 14) торгове и вексельне право – Д.І. Азаревич, ординарний професор, студентам IV курсу по 2 години [93, с. 10–11].

По всіх зазначених кафедрах проводилися практичні заняття зі студентами в години, зазначені в загальному розкладі лекцій або окремими викладачами.

Крім того, викладали й додаткові предмети (наведено кілька годин у тиждень): 1) місцеве остзейське цивільне право – Ф. М. Дидинський, тимчасовий викладач, заслужений професор, читав місцеве цивільне право Прибалтійських губерній студентам IV курсу по 2 год; 2) судова медицина – прозектор при кафедрі судової медицини П. А. Троїцький, по 3 год студентам III курсу і по 1 (необов'язковій) студентам IV курсу; 3) судова психіатрія – А. Е. Щербак, ординарний професор, читав судову психіатрію і психопатологію студентам IV курсу по 3 години [93, с. 12]. Також, окрім зазначених предметів, студенти юридичного факультету зобов'язані в цьому навчальному році прослухати зі студентами історико-філологічного факультету на I курсі російську мову в лектора А. В. Михайлова по 2 год; стародавню російську історію в ординарного професора І. П. Філевича по 2 год; історію нової філософії і психологію у заслуженого професора Г. Ю. Струве – 4 год; всезагальну історію в екстраординарного професора Д. М. Петрушевського – 2 год. на II курсі нову російську історію в ординарного професора Д. В. Цветаєва – 2 год; історію нової філософії і психологію у заслуженого професора Г. Ю. Струве – 4 год спільно зі студентами I курсу, французьку і німецьку мови у відповідного лектора по 4 години [93, с. 12-13].

У 1904 р. К. Г. Воблий з відзнакою закінчив юридичний факультет Варшавського університету зі ступенем кандидата права за роботу «Заатлантична еміграція, її причини і наслідки» (додаток Д).

Будучи студентом, К. Г. Воблий одружився з Раїсою Гурівною, згодом у них народився син Вадим (додатки Е, Ж, З).

Після закінчення вищого навчального закладу, з дозволу міністра народного просвітництва та товариша міністра від 23 грудня 1904 р. за № 14440, попечителя варшавського навчального округу за № 13, К. Г. Воблого залишили при Варшавському університеті терміном на два роки для підготовки до професорського звання по кафедрі політичної економіки і статистики з оплатою 600 руб. у рік зі спеціальних коштів університету [94, арк. 2].

Одночасно він займав посаду молодшого редактора Варшавського статистичного комітету. Робота редактора дала можливість ознайомитися з обширним статистичним і архівним матеріалом з економічної історії Польщі, що входила тоді до складу царської Росії. Узагальнюючи ці матеріали, вчений написав низку праць з питань еміграції винахідництва, заробітної плати робітників тощо [92].

На основі наукового аналізу архівних джерел з'ясовано, що у 1906 р. на юридичному факультеті Університету Святого Володимира майбутній учений склав іспит на ступінь магістра політичної економіки і статистики. Разом із тим його заохотили матеріально. За дозволом Міністра народного просвітництва та його заступника від 5 лютого 1906 року за № 2711 К. Г. Воблому видано винагороду з коштів, які визначені § 5 ст. 3 кошторису Міністерства народного просвітництва [94, арк. 3]. На той час діяла система звань та чинів, яка давала можливість влаштуватися на певну посаду, а також отримати бажане дворянство. Тому вищим наказом від 18 березня 1906 р. за № 17 К. Г. Воблого відповідно до «Табелю про ранги» затвердили в чині X класу колезького секретаря зі старшинством [94, арк. 4].

Після прочитання двох лекцій, наприкінці 1906 р. він отримав знання приват-доцента по кафедрі політичної економіки і статистики. 3 січня 1907 р.

почав читати лекції з політичної економіки в Київському університеті та в Київському комерційному інституті. У 1909 р. захистив дисертацію на ступінь магістра політичної економіки на тему: «Нариси по історії текстильної промисловості Польщі» [95, арк. 5]. Ця праця є досить важливою щодо історії народного господарства. У своїй магістерській дисертації автор показує, що спроби насадження мануфактури в Польщі виникали ще в другій половині XVIII ст. в епоху Св. Августа. Ця справа закінчилася невдало головним чином тому, що Польща переживала в цю епоху стадію натурального господарства (відсутність ринку збуту). У Польщі не було класу, на який можна було б опиратися при веденні меркантильної політики.

Аналізуючи течії польської економічної думки, автор виявив зазначену епоху два напрями – фізіократизм і меркантилізм. Польський фізіократизм висунув лише одну практичну проблему – звільнення холопів, а в області мануфактурної промисловості він є чистим доктринерством.

В епоху пруської державності та варшавського герцогства похитнулися основи, на яких засновувався натуральний устрій старої Польщі (ріст заборгованості землеволодіння, введення громадянського кодексу Наполеона, скасування станових привілей, звільнення селян). До цього – відкриття російського ринку для польської промисловості. На думку автора, це була основна причина швидкого розквіту польської промисловості в аналізований період. З 20-х років XIX ст. у Царстві Польському починає швидко розвиватися промисловість з виготовлення шерсті, особливо сукна, яка працювала переважно на внутрішній (російський, азіатський) ринок.

Розглядаючи структурні особливості польської промисловості, професор К. Г. Воблий робить висновки, що на початку досліджуваного періоду головною формою промисловості була робота на скупника. Дрібні виробники втратили свою незалежність внаслідок віддаленості ринків збуту.

Виробництво на скупника (початкова стадія домашньої промисловості) швидко змінилася великим децентралізованим виробництвом. Капіталіст –

скупник поступався місцем капіталістові підприємцю, який почав контролювати і взяв у свої руки ведення не тільки збуту, але і виробництво.

У 1910 р. К. Г. Воблого було призначено екстраординарним професором по кафедрі політичної економіки і статистики в Київському університеті. У 1911 р. після захисту дисертації на тему: «Третій професійно-промисловий перепис в Німеччині» він отримав ступінь доктора політичної економіки і статистики та затверджений у званні ординарного професора Університету Святого Володимира. В основу своєї монографії учений поклав матеріали проведених в 1882, 1895 і 1907 рр. господарських переписів у Німеччині з погляду зайнятості населення в основних галузях національного господарства. Ці переписи дали змогу простежити еволюцію економічного розвитку Німеччини за 25 років.

Варто відзначити, що у майже половині всього обсягу книги автор розкриває методику проведення загальних переписів. Аналіз методики і техніки статистичного обчислення дав можливість К. Г. Воблому зробити важливі узагальнення тенденцій розвитку економіки Німеччини того часу, зайнятості її трудових ресурсів.

Слід відзначити, що ця наукова праця К. Г. Воблого відіграла певну роль у підготовці та проведенні 20-го Всеросійського перепису. В його основі було використано досвід західноєвропейських переписів. Перед написанням книги автор вивчив численні статистичні видання, науково-критичну літературу. Крім того, вивчав велику кількість першоджерел: інструкції, протоколи нарад тощо.

У своїх економічних дослідженнях К. Г. Воблий використовував статистичні матеріали, зокрема періодичні господарські переписи. Учений розробляв питання теоретичної і економічної статистики.

На початку XX ст. економіко-статистична наука зосередила особливу увагу питанням економіки землеробства. Вони викликали великі суперечності, розв'язати, які можна було лише на основі певних даних. Розробляв ці питання і К. Г. Воблий, який використав матеріали періодичних сільськогосподарських переписів у європейських країнах і США. У Німеччині, наприклад, такі переписи було Проведено у 1882, 1895 і 1907 рр.

Викладання в Університеті Святого Володимира учений поєднував із завідуванням кафедрою політичної економіки в Київському комерційному інституті й читав курс лекцій по статистиці на Вищих жіночих курсах. Протягом 1910–1913 рр. був деканом економічного відділу Київського комерційного інституту, а з 1917-го до 1919 р. виконував обов’язки ректора.

Отже, на формування творчих пріоритетів майбутнього вченого економіо-географа великий вплив мали викладачі вищого навчального закладу – Варшавського університету, зокрема юридичного факультету, який закінчив К. Г. Воблий. Особливим авторитетом користувався викладач політичної економіки і статистики – заслужений ординарний професор Г. Ф. Симоненко. Варто відмітити, що К. Г. Воблий як вчений-економіст сформувався у дореволюційний час. Протягом 1913–1917 рр. учений опублікував праці з таких галузей економіки, як політична економіка, статистика, аграрні питання, економіка страхування.

2.3. Науково-педагогічна діяльність ученого

Друга половина XIX–початок XX ст. ознаменувалися розвитком вищої освіти та науки як невід’ємних складових культури нації. На сучасному етапі української державності внесок у ці галузі знань багатьох визначних постатей залишився поза увагою дослідників. З метою пошуку оптимального шляху вирішення цієї проблеми, набувають актуальності дослідження, пов’язані з історією економічної освіти та науки. У цьому зв’язку важливе значення має персоніфікований внесок окремих особистостей, що дасть змогу розкрити еволюцію економічних знань серед населення того часу, виокремити аспекти, які залишаються актуальними й донині.

Прийняте 1896 р. і доповнене в 1900 р. загальне положення про комерційні навчальні заклади, прийняте в дореволюційні часи відкривало широкий простір громадській і приватній ініціативі щодо організації вищої економічної освіти в державі.

До особистостей, які безпосередньо були причетні до підготовки кадрів вищої кваліфікації, належав професор К. Г. Воблий, який присвятив значну частину свого творчого життя педагогічній діяльності.

Результати дослідження засвідчили, що перший педагогічний досвід Костянтин Григорович отримав, працюючи з 1906 по 15 січня 1907 р. викладачем законодавства у Варшавській чоловічій гімназії № 1. Підтвердженням чого є посвідчення за № 51 від 10 січня 1907 р. [94, арк. 4]. Лише згодом, опікуном Київського навчального округу від 30 грудня 1906 р. за № 26857, був допущений до читання лекцій з політичної економіки і статистики в Університеті Святого Володимира на посаді приват-доцента [94, арк. 4].

За публічно захищену 28 квітня 1909 р. дисертацію «Нарис по історії польської фабричної промисловості» рада Університету Святого Володимира присвоїла К. Г. Воблому ступінь магістра політичної економіки і статистики [94, арк. 4].

На весняне півріччя 1909–1910 рр. вчений з науковою метою був відряджений за кордон – у Варшаву і Санкт-Петербург. Після повернення з творчого відрядження, Вищим наказом від 25 січня 1910 року за № 6 призначений на посаду екстраординарного професора на кафедру політичної економіки і статистики [94, арк. 5].

З'ясовано, що 19 травня 1911 р. у раді Київського університету К. Г. Воблий захистив докторську дисертацію на тему «Третій професійно-промисловий перепис у Німеччині». Дисертація була видана окремою монографією, в основу якої було покладено матеріали проведених у 1882, 1895 і 1907 рр. господарських переписів у Німеччині, інших європейських країнах, а також у США. Ці переписи дали змогу простежити еволюцію економічного розвитку Німеччини за 25 років, узагальнити методику їх проведення і техніку статистичних обчислень. У дослідженні автор доводив, що дрібні сільськогосподарські підприємства конкурують з великими, а кожен новий перепис підтверджує їх успіх. Ця наукова розвідка відіграла важливу роль у підготовці та проведенні 20-го Всеросійського перепису.

Особливої уваги заслуговує його науково-освітня робота в Київському комерційному інституті (ККІ), (тепер це Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана). З'ясовано, що водночас під час педагогічної діяльності в Університеті Святого Володимира з 1912 по 1917 р. К. Г. Воблий працював професором кафедри політичної економіки Київського комерційного інституту. Опублікував план створення соціального кабінету при музеї інституту, а з 1917 по 1919 р. обіймав посади вченого секретаря ради і виконуючого обов'язки ректора.

Задум щодо відкриття вищого навчального закладу з розповсюдження комерційних та економічних знань у Києві виник ще у 1903 р., але історія створення Київського комерційного інституту бере свій початок з 1906 р., коли були засновані Вищі комерційні курси, які згодом було реорганізовано в інститут.

Протягом 1906/07 навчального року, з метою заснування нового типу навчального закладу, раді доводилося розробляти плани і програми викладання. Важливою обставиною виявилось те, що конкурс на курси оголосили в другій половині серпня, тому організувати навчальний процес протягом такого стислого терміну було досить складно. Також доводилося миритися з незручностями і нестачею щодо приміщень, відсутністю кабінетів і лабораторій. До речі, ці труднощі не позначилися на якості викладання, оскільки викладачі відповідних предметів мали можливість використовувати кабінети Університету Святого Володимира, а лабораторні заняття планувалося проводити наступного навчального року, після прослуховування теоретичного курсу неорганічної хімії, що не порушувало навчальних планів.

Щодо викладацького складу Вищих комерційних курсів варто відмітити, що лекції читали 23 викладачі. До обов'язкових предметів належали: історія політичної економіки – 2 год (професор, ректор Університету Святого Володимира Н. М. Цитович); теорія політичної економіки – 3 год (приват-доцент університету К. Г. Воблий); курс про кредит – 2 год (приват-доцент університету А. Ф. Одарченко); статистика – 1 год (завідуючий міським статистичним бюро Л. Н. Марес); економічна географія – 2 год (професор Політехнічного інституту

В. Г. Бажаєв); енциклопедія права – 2 год (професор університету С. А. Егіазаров); господарське право (професор університету А. М. Гуляєв); торгове право – 3 год (професор університету В. А. Удинцов); російське державне право – 2 год (М. В. Довнар-Запольський); фізика – 4 год (В. К. Роше, професор Варшавського університету, якого за станом здоров'я замінив професор Н. В. Делоне); неорганічна хімія – 6 год (приват-доцент університету Н. Н. Володкевич); комерційна арифметика (викладачка Комерційного училища М. А. Герман, в кінці року за станом здоров'я її замінив К. В. Васильєв-Яковлев) [96, арк. 2–2 зв.].

До обов'язкових курсів належали: художній реалізм в літературі й мистецтві ХІХ ст. (приват-доцент університету Ф. Р. Граф); промислова гігієна (доктор медицини, приват-доцент університету А. В. Корчак-Чепурківський); елементарна математика (Ч. О. Вилоржицький) [96, арк. 3].

Діяльність ради курсів за 1906 організаційний рік роботи була досить інтенсивною. За цей час було проведено 20 засідань, на яких розглядалися різні навчальні (розробка планів викладання і навчання) й адміністративні питання. Крім того, кілька засідань були присвячені підготовці нового проекту статуту Київського комерційного інституту.

Також робота ради була спрямована на зміцнення навчального закладу, посилення педагогічного персоналу, до яких висувалися високі вимоги щодо викладання у вищій школі, а також влаштування навчально-допоміжних установ при курсах, функціонування яких планувалося з наступного навчального року. Основні принципи, які сповідував науково-педагогічний персонал полягали у відстоюванні вищої комерційної освіти, рада взяла за приклад тип вищих торговельних шкіл Німеччини, де практична постановка стояла на першому місці й тому доцільність подібного напрямку принесла результати. З метою подальшого зміцнення навчального закладу, рада поставила за мету, щоб приватний навчальний заклад перетворився на громадський, який опирається на моральну і матеріальну підтримку міських закладів, розраховуючи на Міністерство, яке мало затвердити проект статуту комерційного інституту. На практиці навчальний

заклад був не приватним, а громадським, адже за навчальну і матеріальну частину інституту відповідала рада.

Щодо складу ради курсів, то відповідно до проекту статуту Київського комерційного інституту до неї входили викладачі, які мали вчені ступені, а 3 особи були обрані членами ради за наукові заслуги та сприяння педагогічній діяльності.

Членами ради ККІ були його професори і професори Київського політехнічного інституту: директор і голова ради М. В. Довнар-Запольський, члени: М. М. Цитович, С. А. Егізаров, І. В. Луцький, О. М. Гуляєв, В. А. Удинцов, В. Г. Бажаєв, М. Б. Делоне, П. Р. Сльозкін, П. О. Юрченко, І. В. Єгоров, Ю. В. Ломоносов, приват-доценти Університету Святого Володимира М. М. Володкевич, К. Г. Воблий, А. Ф. Одарченко, викладачі Б. І. Ковалевський, Л. М. Марес (тимчасово виконував обов'язки вченого секретаря), О. О. Микулін [97, арк. 57–57 зв.].

Слід відмітити, що до навчального комітету ККІ входили А. Ф. Одарченко, О. О. Русов, К. Г. Воблий, В. Г. Бажаєв [98, арк. 15].

До слухачів курсів зараховували осіб, які закінчили повний освітній курс у середніх навчальних закладах. Згодом було вирішено, що вступати на курси мають право люди зрілого віку, що займаються торговельною або банківською справою. Виняток для службового цензу було зроблено для невеликої категорії людей, які мали свідоцтво про закінчення 6 класів гімназій, торговельних шкіл Міністерства торгівлі і промисловості.

Повертаючись до історії становлення Київського комерційного інституту, варто акцентувати увагу на тому, що проект статуту був розроблений та поданий на розгляд до Міністерства торгівлі і промисловості весною 1907 р. Але затвердили його лише у травні 1908 р., і з цього часу курси реорганізовувалися в Київський комерційний інститут (додаток II). Слід зазначити, що ідея створення інституту належить першому ректору М. В. Довнар-Запольському, який вважав, що набуття економічних та комерційних знань є найважливішою умовою будь-якої практичної діяльності у сфері торгівлі. Крім того, ККІ був приватним вищим

навчальним закладом, підпорядкованим Міністерству торгівлі та промисловості Російської імперії. Ці фактори впливали на самостійність у підборі викладацьких кадрів викладачів.

Протягом 1908–1918 рр. у складі інституту було два відділення: комерційне (декан – професор Київського політехнічного інституту імператора Олександра II Єрченко П. Ф.) та економічне (декан – в. о. екстраординарного професора Університету Святого Володимира Воблий К. Г.) [98, арк. 1].

Результати своїх досліджень викладачі інституту публікували в спеціальному науковому журналі «Известия Киевского коммерческого института». Крім читання лекцій К. Г. Воблий долучився до активної роботи товариств, що діяли при ККІ.

Наприкінці 1908 р., за ініціативою директора інституту М. В. Довнар-Запольського, професора П. С. Чековича і приват-доцента К. Г. Воблого, на ім'я Київського губернатора було подано заяву про організацію товариства економістів з метою поширення комерційних знань. Після його резолюції, 11 лютого 1909 р. було засновано товариство економістів при Київському комерційному інституті у складі: В. Г. Бажаєв (голова), К. Г. Воблий, О. О. Русов, О. І. Ярошевич, В. Я. Головня [99, с. 51]. За час свого існування товариство успішно займалося науковою діяльністю, досліджуючи актуальні проблеми економічної науки і, зокрема здійснювало аналіз та узагальнення економічного становища України та півдня Росії, регіону, який розвивався швидкими темпами. Безумовно, діяльність товариства сприяла проведенню науково-дослідної роботи в комерційному інституті на високому рівні.

Матеріально-технічне становище Київського комерційного інституту забезпечувало товариство опіки над вищою комерційною освітою м. Києва. Воно було створено у квітні 1909 р., з метою ведення господарської діяльності, будівництва приміщень, організації й поповнення книжкового фонду бібліотеки, оснащенню музею, спеціалізованих кабінетів і лабораторій. К. Г. Воблого було обрано до керівної ради товариства та до складу бібліотечної комісії.

Крім основної бібліотеки для практичних занять з окремих галузей знань, були організовані ще й допоміжні бібліотеки та читальні. Так, при Статистичному кабінеті, де проводили практичні заняття із статистики, було відкрито бібліотеку і читальню зі спеціальними статистичними матеріалами земств, міст, залізниці. Основу цієї бібліотеки становила цінна література, подарована викладачем статистики О.О. Русовим. Її фонд налічував 1500 томів літератури [100].

Товариство сприяння поширенню комерційних знань, затверджене 8 грудня 1910 р., мало на меті поширення знань про економічні та комерційні науки в межах Південно-Західного краю: право заснування денних та вечірніх торговельних класів, курсів спеціальних предметів комерційного профілю, торгових шкіл та комерційних училищ. Окрім того, воно мало організовувати публічні лекції та виступи з рефератами стосовно торгово-промислової справи, а також засновувати мережу спеціальних музеїв тощо. У цьому товаристві К. Г. Воблий входив до керівного комітету та очолював комісію з організації і проведення публічних лекцій.

Як уже зазначалося, з 1910/11 навчального року він працював деканом економічного відділення й очолював його до 1917 р. Освітня робота сформувала наукові інтереси вченого та визначила проблематику наукових досліджень.

Приват-доцент К. Г. Воблий читав лекції із загального курсу «політична економіка» – 4 год у тиждень в осіннє півріччя. Програма курсу охоплювала таку тематику: стисла характеристика економічних шкіл і напрямів. Загальна методологія. Виробництво та його фактори – природа, праця, капітал. Суспільні умови виробництва. Просте і складне співробітництво. Організація підприємств і їхні форми. Обмін. Вчення про цінності. Гроші. Кредит. Банки. Біржі. Шляхи сполучення. Торгівля. Політика внутрішньої торгівлі. Кризи. Розподіл. Дохід та його види. Заробітна плата. Дохід на капітал. Земельна рента. Взаємовідносини окремих категорій суспільного доходу. Споживання. Розмір і характер споживання окремих суспільних класів. Житлове питання. Зразкові бюджети. Споживчі суспільства. Кооперативний рух в Росії [101, арк. 2].

Аналіз програми курсу «політична економіка», розробником якої був К. Г. Воблий, свідчить, що автор розглядав всю систему суспільних відносин, їх взаємодію з продуктивними силами, політичними, ідеологічними та соціальними інститутами. Методологічно програма курсу повністю відповідала вимогам того часу. Крім того, слід констатувати, що предмет «політична економіка» не втратив актуальності донині та вивчається студентами економічних вишів як галузь економічної науки.

Творчий потенціал К. Г. Воблого знайшов прояв у його численних дослідженнях з економічних проблем, зокрема історико-економічного характеру, розвитку цукрово-бурякової промисловості тощо.

Саме в той час, коли К. Г. Воблий очолював економічний факультет, інститут розпочав активно проводити підготовку й видання підручників. Серед авторів були відомі професори: Є. Слуцький, О. Русов, Д. Граве, М. Довнар-Запольський та ін. Звертаючись до науково-педагогічного доробку вченого, доречно зауважити, що у цей період він підготував і видав низку підручників. Серед праць варто виділити університетські курси: «Статистика» (витримав шість перевидань), короткий курс «Політична економіка» (два видання), «Основи економіки страхування» (два видання), «Економічна географія України» (п'ять видань). В останньому К. Г. Воблий стверджував, що «економічна географія України повинна дати опис економічної діяльності народу з огляду її географічної зумовленості».

Аналіз «Начального курсу политической экономики (история, теория, финансы)» (1918) [102] засвідчує, що підручник підготовлено за новою програмою комерційних училищ. Це є поясненням того, що автор не розглядав складні економічні поняття, такі як теорія цінностей, рента тощо. Він намагався дати доступний опис і узагальнення господарських форм і відносин. Спостерігаючи сучасну розруху, автор дійшов висновку, що уряд Російської імперії неознайомлений з основами економічної науки та законами народного господарства. Учений вважав, що складні економічні питання вирішували економічно малоосвічені люди. Основним завданням представників даного

напрямку науки повинна бути широка популяризація економічних ідей у суспільстві [103, с. 142].

У навчальних посібниках К. Г. Воблий показав свою здатність зрозумілого й систематичного викладення навчального матеріалу, вміння доступно трактувати складні питання економіки і статистики, але робив це на високому науковому рівні. Його підручники вивчали відомі нам студенти економічного відділення тих часів П. Тичина та В. Елланський (Блакитний), а також численна когорта студентів наступних років. У цей період інститут став визнаним центром наукової економічної думки, постійно друкувалися «Труды экономического семинара профессора К. Г. Воблого при Киевском коммерческом институте», а кращі з авторів відзначалися премією цього інституту.

Наприкінці 1917 р. К. Г. Воблий став ректором Київського комерційного інституту. Розпочалися роки нелегких випробувань для навчального закладу: Перша світова війна, евакуація, потім реевакуація, руйнівні наслідки, тяжкий матеріальний та фінансовий стан. Потім на передній план виходить інтенсивний перебіг політичних змін. Одразу після лютневої революції 1917 р. почали створюватися Ради робітничих і солдатських депутатів.

У Київському комерційному інституті, що завжди був осередком прогресивних поглядів, створюються викладацькі Ради на відділеннях, які впливали на всі напрями наукового, навчального і господарського життя цього вишу, а також студентські представницькі товариства, що активно виступають за негайне припинення війни, за відміну за скасування плати за навчання та за звільнення з роботи реакційних професорів.

Незважаючи на всі труднощі та негаразди інститут працював, і навіть за ініціативи ректора у цьому навчальному закладі 13 жовтня 1918 р. відбувся перший Всеукраїнський з'їзд економістів і статистиків, який став генеруючим не лише для подальшого функціонування інституту та викладання навчальних дисциплін, а й вніс суттєві зміни у практику організації економічної і статистичної роботи в країні. Та вже через місяць інститут було закрито до квітня 1919 р. через окупацію України австро-німецькими військами й тимчасовою

владою Директорії. У деяких приміщеннях інституту жили німецькі офіцери, частину з них було зруйновано, пограбовано гордість комерційного вишу – музей товарознавства. Студентство виступало проти заклику гетьманської армії і суцільної мобілізації студентів. Про те, як готувалися та проходили такі мітинги протесту, йдеться у спогадах одного з керівників студентських представницьких товариств – О. П. Довженка слухача інституту, який здобував другу вищу освіту. Про участь у таких акціях протесту згадував і Ю. Ю. Смолич, описуючи своє нетривале навчання в інституті. У серпні 1919 р. через вторгнення денікінської армії було оголошено воєнний стан, а згодом викладачі й студенти виступили на боротьбу з білополяками та врангелівцями. Очолював їх вже інший ректор.

На початок 1920-х років було запрошено групу видатних учених економічної науки на чолі з академіком К.Г. Воблим до Таврійського університету. Відкриття цього університету у Сімферополі пов'язували з роллю Криму як авангарду російської торгівлі з Туреччиною, Персією та Близьким Сходом, для чого потрібні були спеціалісти-економісти. Для їх підготовки передбачалося залучити професорів та тимчасових лекторів. Умови роботи були нелегкими: насувався голод, часто політичні амбіції переважали професійне ставлення до вирішення проблем, почалося некомпетентне втручання обласних партійних органів. Усе це спонукало вчених, в тому числі й К.Г. Воблого, шукати роботу в інших центрах країни.

На увагу заслуговує також Київський кооперативний інститут. Наприкінці 1918 р. з ідеєю створити кооперативний інститут у Києві виступив учений зі світовим ім'ям, визнаний суспільний і громадський діяч часів визвольних змагань і самовизначення України – М.І. Туган-Барановський. Він розробив програму навчання й вимоги до випускників, але результатів втілення ідеї побачити йому не довелося. У січні 1919 р. у складі делегації Директорії УНР вчений виїхав до Парижу й помер у дорозі.

Кооперативний інститут, якому було присвоєно ім'я М. І. Туган-Барановського, від початку заснування підпорядковувався кооперативним спілкам, які фінансували цей навчальний заклад і працевлаштовували

випускників. Кооператори не шкодували грошей на свій вищий навчальний заклад, пишалися ним, підкреслюючи, що йому немає аналогів у світі.

Залучення потужних наукових сил, зосереджених у Всеукраїнській академії наук, забезпечувало інституту високий рейтинг. Лекції читали: академіки К.Г. Воблий, М.П. Василенко, М.П. Кравчук, Р.М. Орженцький, М.В. Птуха, Л.М. Яснопольський, професори М.І. Мітіліно, В.І. Синайський, П.Р. Сльозкін, П.Л. Кованько. Усі непересічні викладачі мали багаторічний досвід роботи у Київському комерційному інституті. Головним принципом системи навчання була взаємодія між викладачами та студентами, що втілювалася у лекційній і семінарській формах організації навчального процесу.

Подальша історія цього вишу пов'язана з Київським інститутом народного господарства. Київське управління вищих навчальних закладів видало 16 листопада 1920 р. наказ, згідно з яким Кооперативний інститут було приєднано до згаданого інституту у статусі факультету. Станом на 1 січня 1921 р. кооперативний факультет налічував 394 студенти, а 1 січня 1922 р. чисельність його вже становила 437 студентів. У травні 1922 р. у Київському інституті народного господарства відбулася чергова реорганізація, кооперативний факультет виділили у самостійний технікум, який мав готувати кадри для кооперації. Програма навчання залишилась інститутською.

У вересні 1926 р. рішенням Ради Народних Комісарів кооперативний технікум перетворився у Кооперативний інститут імені В.Я. Чубаря. За ініціативою Всеукраїнської кооперативної спілки у 1927 р. в Кооперативному інституті відкривають науково-дослідну кафедру кооперації. Очолив її представник Вуко ради В.М. Целларіус, а К.Г. Воблий був призначений заступником керівника. Кафедра налічувала три секції: історії і теорії кооперації (керівник – академік К. Г. Воблий), торгівлезнавства (керівник – П.Ф. Височанський, випускник Київського комерційного інституту), фінансово-кредитної секції (керівник – професор К.О. Пажитнов). У Статуті зазначалось, що «кафедра є науково-дослідна і науково-виховна установа УСРР, що має на меті: а) вести науково-

дослідчу працю з кооперації, б) готувати наукових дослідників, в) готувати викладачів для вузів».

Через нетривалий проміжок часу сталася зміна економічного курсу, країна вступила в другий етап нової економічної політики, коли центр ваги змістився у бік індустріалізації і визначення колгоспів як найбільш доцільної форми кооперування селян. У кооперативному житті визначальними стали політичні, а не економічні чинники. Творчі дискусії науковців витіснилися ідеологічною боротьбою. Врешті-решт одна частина вчених була усунута від наукової діяльності, інших обставини змушували пристосовуватися до ситуації, що склалася в суспільстві. 1929 рік став роком «великого перелому». Показові приниження й промови-каяття характеризують напружену атмосферу того часу.

Так, академік К. Г. Воблий після публічного каяття в тому, що «все життя вірою і правдою служив буржуазії», більше взагалі не згадував про кооперацію. В умовах запровадження нової економічної політики (неп) в 1923 р. він став завідувачем економіко-статистичного відділу Біржового комітету Київської товарної біржі, яким керував до 1926 р. Публікує низку статей про торгівлю, проблеми розвитку і розміщення галузей сільського господарства та їх роль у зовнішній торгівлі, про продуктивні сили України, її економічний стан, підземні та наземні багатства, вивчав корисні копалини і писав для популярних видань статті: «Українські самоцвіти», «Промислове використання самоцвітів України», «Лабрадори УРСР і їх промислове використання».

Щодо колишнього випускника ККІ П.Ф. Височанського, то в одній із останніх своїх опублікованих праць «Буржуазна та радянська кооперація», безперечно даниною часу, він наводить висновок: «радянська кооперація і радянська влада мають одну мету – будівництво соціалізму». Але така зміна поглядів вже не врятувала автора. І коли стався справжній розгром кооперативного руху, то серед інших інтелектуалів України, репресованих «за націоналізм», опинилися і П.Ф. Височанський – керівник секції, і В.М. Целларіус – керівник науково-дослідної кафедри кооперативного інституту. Це вже настали жорстокі часи, коли публічного приниження та примусових змін наукових

поглядів було недостатньо, за сфабрикованими звинуваченнями знищували фізично.

Резюмуючи, можна стверджувати, що освітня діяльність професора К. Г. Воблого була спрямована на популяризацію й розвиток економічних і комерційних знань. Він проявив себе як талановитий педагог Університету Святого Володимира, читав лекції з політичної економіки на Вищих комерційних курсах, а згодом у Київському комерційному інституті. Учений брав активну участь в організації наукового процесу: був активним організатором та членом низки товариств: економістів; опіки над вищою комерційною освітою м. Києва; сприяння поширенню комерційних знань, обіймав посади вченого секретаря ради і виконуючого обов'язки ректора Київського комерційного інституту.

На початок 1920-х років академік К.Г. Воблий долучився до становлення Таврійського університету, а також Київського кооперативного інституту імені М. І. Тугана-Барановського, який згодом приєднали до Київського інституту народного господарства у статусі факультету. Згодом кооперативний факультет виділили у самостійний технікум, а останній перетворився у Кооперативний інститут імені В.Я. Чубаря, де К.Г. Воблий був заступником керівника науково-дослідної кафедри кооперації та очолював одну із трьох секцій цієї кафедри: історії і теорії кооперації.

2.4. Діяльність К. Г. Воблого в Академії наук УРСР

Еволюційний поступ будь-якої держави визначальною мірою залежить від науково-освітнього забезпечення. Першою науковою організацією академічного типу в період становлення державності стала Українська академія наук (1918 р.), яка успішно виконувала і продовжує здійснювати координуючу функцію з розвитку основних галузей вітчизняної науки вже у новому статусі та під іншою назвою. У 2018 р. Національній академії наук України виповнюється 100 років. За своє столітнє існування вона зазнала багато реорганізацій, але, незважаючи на це, головним завданням установи завжди було сприяння розвитку вітчизняної науки в цілому та окремих галузей наукових досліджень.

Серед головних чинників, що забезпечують подальший розвиток держави, виняткове значення мають економічний рівень та організація його наукового забезпечення. Тому на шляху до євроінтеграційних процесів доцільним є вивчення попереднього досвіду з цього питання з метою прогнозування подальшого розвитку окремих напрямів економічної науки. Яскравим прикладом може слугувати структурна одиниця Академії наук УРСР – її Інститут економіки.

До імен, які творили історію становлення та розквіту Національної академії наук України, правомірно віднести академіка К. Г. Воблого – вченого в галузі економіко-географічної науки, фундатора цукрово-бурякової кооперації, організатора галузевого дослідництва.

Від початку заснування структура Української академії наук налічувала три відділи: історико-філологічний, математично-природничий та соціально-економічний. Очолювали кожний відділ академіки, які керували комісіями й структурними одиницями підрозділів.

Комплексного аналізу потребує діяльність соціально-економічного відділу, в якому працював К. Г. Воблий. Варто зазначити, що його очільником від початку заснування був академік М. І. Туган-Барановський, після його смерті головою обрали академіка Ф. В. Тарановського [104, с. 234].

У 1919 р. структуру відділу було значно розширено за рахунок таких інституцій, як комісія для вивчення звичаєвого права України, постійна комісія для вивчення західно-руського й українського права, Інститут для вивчення економічної кон'юнктури та народного господарства України, постійна комісія для вивчення соціального питання, комісія для дослідів над бюджетами, Демографічний інститут, правничо-термінологічна комісія, комісія з присудження премій, «Записки соціально-економічного відділу Української академії наук». У цілому науково-дослідна робота відділу спрямовувалася на вивчення соціології, народного господарства республіки, історії західно-руського та українського права, а також звичаєвого права України.

Доречно зауважити, що 17 травня 1919 р. К. Г. Воблого обрали дійсним членом (академіком) Української академії наук по кафедрі економіки торгівлі й промисловості, а також головою комісії по вивченню народного господарства України [105, арк. 92].

З наукового погляду Інститут був важливою інституцією, яка мала займатися вивченням економічної кон'юнктури та народного господарства України, створеного 5 грудня 1918 р. за ініціативою академіка М. І. Тугана-Барановського, який став його першим директором. Із середини січня 1919 р., у зв'язку з його виїздом за кордон, Інститут тимчасово очолив М. В. Птуха, а з 22 травня 1919 р. його директором став академік К. Г. Воблий. Восени 1919 р., після від'їзду академіка К. Г. Воблого з Києва, директором був обраний академік М. Р. Орженцький. Перший склад співробітників Інституту був таким: академік М. І. Туган-Барановський (директор), академік К. Г. Воблий, С. П. Тимошенко (керуючий справами), В. В. Полянський (помічник керуючого справами); наукові співробітники — М. С. Голубєв, О. М. Горешкевич, В. М. Сперанський, С. М. Шульжєвич, співробітники — Г. З. Разовський, Кушнеренко, Новиков, Несмій.

Співробітники Інституту чітко визначилися з проблематикою, яку розробляли. Вона стосувалася вивчення історії народного господарства України, зокрема кам'яновугільної промисловості Донбасу, капіталістичної оренди на

Правобережній Україні, історії чиншового володіння; збирання статистичних та архівних матеріалів про розвиток цукрової промисловості України, а також підготовки бібліографічного покажчика праць М. І. Туган-Барановського.

Академіку К. Г. Воблому належить вагомий внесок не лише як очільника інституту, але і як організатора, адже за його ініціативою та керівництвом було проведено збирання статистичного та архівного матеріалу з історії цукрової промисловості України, а також використання нормативно-правових актів стосовно цукрової промисловості з «Полного собрания законов» [104, с. 236].

Щоправда у 1920 р. в Інституті здійснювалися спроби організувати роботу з вивчення світової економічної кон'юнктури довоєнного періоду (до 1914 р.). Однак через брак коштів у 1921 р. Інститут припинив свою діяльність. Розробкою його тематики з 1925 р. продовжував займатися семінар для вивчення народного господарства при соціально-економічному відділі ВУАН, а з квітня 1927 р. – комісія для вивчення народного господарства України, до складу якої входили: академік К. Г. Воблий (голова), професор Г. О. Кривченко (заступник голови), О. А. Плевако (секретар), члени комісії – Л. М. Бобир-Бухановський, О. М. Лапоногів, Н. С. Серeda, професор Є. Д. Сташевський, В. О. Шпанбок (Харків), професор А. І. Ярошевич, а з вересня 1927 р. – Я. С. Диманштейн (Харків), професор П. І. Фомін (Харків) та професор І. Л. Язмін (Москва) [106, с. 513].

У 1921 р. головою соціально-економічного відділу ВУАН був академік О. І. Левицький, а під час відрядження його на Полтавщину головував академік Р. М. Орженцький, секретарем – академік М. В. Птуха. Дійсних членів-академіків налічувалося п'ять: О. І. Левицький, Р. М. Орженцький, М. П. Василенко, К. Г. Воблий і М. В. Птуха. Крім того, у засіданнях відділу брав участь керівник комісії по вивченню народного права – професор В. І. Синайський.

Доцільно зауважити, що при відділі діяли: товариство економістів, товариство правників, статистично-економічний семінар, семінар по вивченню цивільного та народного права, бібліотека відділу.

Товариство економістів при Українській академії наук засновано в 1920 р. за ініціативою Р. М. Орженцького, який був його першим головою. Статут товариства було затверджено 9 серпня 1920 р. спільними зібранням УАН. Справами товариства економістів керували загальна Президія та Президія секцій. Загальну Президію очолював : академік Р. М. Орженцький, заступник голови – С. Ф. Іванов, скарбник М. О. Хотовицький, секретар Д. М. Сумнівч, член президії П. Я. Стебницький. До Президії секцій входили: кооперативної – академік К. Г. Воблий, Ф. Г. Крижанівський, В. Г. Ганчель; обліку народного господарства – С. Ф. Іванов, С. С. Дезорцев, М. Д. Плєскачевський, П. Х. Нерко, А. А. Падалка; статистичної – академік Р. М. Орженцький, І. Ю. Тренін-Петушков [104, с. 311-313].

Після від'їзду Р. М. Орженцького за кордон (1923 р.), товариство очолив академік К. Г. Воблий. Заступниками голови були професор Г. О. Кривченко і А. С. Синявський, секретар – О. М. Лапоногів. До складу товариства входили почесні, дійсні члени, члени-кореспонденти та члени-співробітники.

Мета товариства полягала в об'єднанні науковців і практиків для ведення економічних досліджень. За структурою, як уже зазначалося, товариство поділялося на три секції: народного господарства України, статистичну та кооперативну. В окремих регіонах діяли його філії, завдання яких полягало у збиранні відповідних матеріалів та вивченні економічного життя регіонів [106, с. 520-521].

Доречно зауважити, що у 1928 р. товариство економістів налічувало 139 членів, серед яких – 25 членів-кореспондентів та 12 членів-співробітників. Головою був К. Г. Воблий, заступником – Г. О. Кривченко, членами Президії – А. І. Ярошевич і А. С. Синявський, секретарем – О. М. Лапоногів, головою статистичної секції – академік М. В. Птуха, народного господарства – А. І. Ярошевич, кооперативної – П. Н. Пожарський. За рік було проведено 40 засідань пленумів і секцій [106, с. 512].

На одному із засідань відділу академік К. Г. Воблий виступив з доповіддю «Економічні зносини Польщі, України та Росії» [104, с. 343].

У 1922 р. після смерті голови соціально-економічного відділу О. І. Левицького, його обов'язки до кінця листопада виконував Р. М. Орженцький, пізніше головою обрали академіка М. П. Василенка. Дійсних членів було 6: академіки М. П. Василенко, К. Г. Воблий, О. М. Гіляров, О. І. Левицький, Р. М. Орженцький, М. В. Птуха.

У жовтні 1925 р. при соціально-економічному відділі було засновано семінар для вивчення народного господарства України, роботою якого керував академік К. Г. Воблий. Семінар налічував 23 члени, які вивчали різні галузі економіки України. Кращі доповіді членів друкувалися у його виданні «Праць», яких вийшло 3 випуски [106, с. 512].

Завдання семінару полягали в збиранні та опрацюванні статистично-економічних матеріалів стосовно економіки України, а також підвищенні рівня знань та засвоєнні основних методів науково-дослідної роботи із зазначених питань. Семінар зосередив свою роботу на вивченні історії економіки цукрової промисловості України та Росії. Метою мало стати ознайомлення членів семінару з економікою сільського господарства та вивчити історію розвитку цукрової промисловості XIX ст. У подальшому члени Семінару обирали та готували індивідуальні теми, які стосувалися різних галузей економіки України.

Засідання семінару відбувалися кожні два тижні ввечері. Станом на 01.01.1927 р. їх відбулося 20. Серед доповідей відмітимо: О. Плевако «Спроба нарису основних питань з історії економіки цукробурякової промисловості України до 1850 р.», М. Жорніков «Промисловість Київщини в 1923 році», С. Подгаєць «Початковий розвиток цукрової промисловості України в зв'язку з сільським господарством у першій половині XIX ст.», М. Трацевський «Співвідношення найманої та кріпацької праці в першій половині XIX ст. в обробній, зокрема в цукробуряковій промисловості Росії», Ю. Соні «Вплив митної політики російського уряду на цукрову промисловість передреформеної України», А. Борецький «Перші купецькі цукроварні в Україні», З. Орлова «Організація внутрішньої торгівлі цукром у Росії та Україні в першій половині XIX ст.», «Транзит товарів через Україну», академік К. Г. Воблий «Матеріали з

історії цукрової промисловості союзу по архівах та бібліотеках Ленінграду», «Методи та плани праці семінару для вивчення народного господарства України», професор А. І. Ярошевич «Описи маєтків», «Капіталістична оренда в Україні перед революцією», О. Плевако «До дат побудування перших цукроварень на Україні», «Дані обліку цукроварень України 1848 р.», П. Деконський «Заробітна плата на цукроварнях України в середині XIX ст.», Воблий В. «Текстильний ринок на Київщині», С. Цейтлін «Цукрова промисловість Київщини», В. Пилипенко «Державна монополія зовнішньої торгівлі», Ю. Черняхівський «Надходження безпосередніх податків по Києву в зв'язку з торгівельною кон'юнктурою» та ін. [107, с. V–VII].

Таким чином, серед вищезазначених доповідей, які розглядалися на засіданнях семінару, більшість із них стосувалися цукрової промисловості та історії розвитку національного господарства України.

Дослідження виявили, що з 1 березня 1925 р. академік К. Г. Воблий виконував обов'язки голови соціально-економічного відділу, головував у товаристві економістів, керував семінаром для вивчення народного господарства України.

Варто наголосити, що в 1927 р. при соціально-економічному відділі ВУАН було створено комісію для вивчення народного господарства України. Роботу комісії спрямовано у двох напрямках – методологічному та народногосподарському. Вона працювала у такому складі: голова – академік К. Г. Воблий, 2 штатних наукових співробітники – Г. О. Кривченка (заступник голови) і А. І. Ярошевич (виконуючий обов'язки керівничого) та 12 позаштатних членів. Подальша робота комісії була скерована на докладне вивчення сучасних проблем української економіки [106, с. 509].

Крім того, у 1928 р. комісія почала видавати свої праці, у вигляді публікації студій з сировинної проблеми в Україні, наприклад, щодо врожайності. Також планувалося опрацювання методологічних матеріалів з історії народного господарства України, проведення аналізу статистично-економічних матеріалів;

видання студій з історії української економічної думки й історії статистично-економічних дослідів [108, с. 1].

Засідання Президії Всеукраїнської академії наук від 4 травня 1928 р. постановило приєднати до цього протоколу Президії копію протоколу зборів ради Академії від 3 травня 1928 р. про обрання президента – академіка Д. К. Заболотного, а на віце-президента – академіка К. Г. Воблого в 1920 р. [109, арк. 2]. Обов'язки останнього зводилися до виконання повноважень президента у разі його відсутності, тобто керівництва всією діяльністю академії наук, головування на засіданні Ради ВУАН. Підтвердженням зазначеного є те, що 5 листопада 1928 р. на одному з таких засідань учений ініціював розробку нового Статуту академії, потреба в якому відчувалася давно, адже попередній був схематичним, не відповідав вимогам часу і завданням академічної установи. На цьому ж засіданні до порядку денного зборів Ради ВУАН 28 травня було ухвалено внести доповідь академіка К. Г. Воблого про організацію роботи для складання плану наукової діяльності академії на найближчі п'ять років, а також доповідь про потребу заснувати при Раді спеціальні комісії – планову, бюджетну та статутну [109, арк. 2].

Так, віце-президент, академік К. Г. Воблий виступив з доповіддю: «Комісія для вироблення інструкції по роботі Президії, планової наради при Президії, проекту нового Статуту ВУАН та склад цієї комісії», в якій учений пропонував створити комісію при Президії ВУАН для розробки інструкції щодо її роботи, планової наради, проекту нового Статуту, відділів, академічних установ. До складу комісії мали входити: академіки – представники відділів по одному з кожного; представник від секції наукових робітників; представник від місцевкому; представники від наукових співробітників по одному від кожного відділу; представник наукових співробітників від установ, що входять до Ради ВУАН. На комісію покладалося завдання розробляти інструкції та положення про роботу Президії, планової комісії, відділів, академічних установ, які в подальшому передавалися на розгляд до Народного комісаріату освіти. Також учений привернув увагу до того, що загальні принципи нового Статуту ВУАН та

його основні положення мають бути подані в проекті на попередній розгляд Ради ВУАН [110, арк. 29 зв.].

Рада, заслухавши доповіді щодо Статуту, ухвалила принципи його складання, відповідно до яких ВУАН є вищою науково-дослідною установою УСРР, що має репрезентувати й розвивати науку в цілому, окремих галузей наукового дослідження та спрямовувати свою діяльність на соціалістичне будівництво. Крім того, її структура має відповідати завданням науково-дослідної установи й об'єднувати всі наукові дисципліни.

Для ведення наукової роботи ВУАН повинна мати два відділи: 1) математичних, природознавчих, технічних наук; 2) соціальних, економічних наук. Кафедра є основною науковою одиницею. Академічні установи різних типів – інститути, комісії, лабораторії, музеї, кабінети, бібліотеки – можуть існувати при кафедрах або й незалежно від них, обслуговуючи наукові потреби відділів або ж академії в цілому. Передбачалося, що наукові товариства і секції, як організації науково-громадського характеру, до складу академії не належать, а діють на загальних підставах. Крім дійсних членів і членів-кореспондентів, академія могла обирати почесних членів. За основу в обранні академіків слід покласти чинний порядок обрання, спростивши його. ВУАН налагоджує зв'язок та співпрацю з іншими науково-дослідними установами УСРР, СРСР та іноземними організаціями. У статуті треба передбачати конференції, з'їзди, взаємний обмін науковими доповідями з іншими науково-досвідними інституціями. ВУАН складає план своєї діяльності на базі загального державного плану соціалістичного будівництва та діє в системі інституцій Народного комісаріату освіти УСРР [111, с. 10].

Також на зборах Ради академії 5 листопада 1928 р. віце-президент К. Г. Воблий виступив з доповіддю «Про методи та техніку складання п'ятирічного плану наукової діяльності ВУАН». Тези його основних розробок щодо подальшої наукової роботи академії зводилися до того, що:

- складання п'ятирічного плану наукової діяльності ВУАН з підведенням фінансової бази має здійснюватися по кожному відділу, комісії, секції;

- усі плани академічних закладів надходять до відповідних відділів ВУАН для розгляду та доповнень;
- відділи, переглянувши плани підпорядкованих наукових установ та погодивши між собою, передають їх у супроводі доповідної записки до планової наради при Президії ВУАН;
- планова нарада при Президії ВУАН складає загальний план п'ятирічної наукової діяльності ВУАН на підставі поданих їй матеріалів, а також доповідну записку до нього;
- до планової наради подають свої плани наукової діяльності з доповідними записками і ті установи, що підпорядковуються Раді ВУАН;
- збільшення кошторисів на п'ятиріччя – на 20–25% для кожного року;
- у планах і кошторисах на п'ятиріччя врахувати також нові комісії та інституції, що будуть передбачені в порядку академічної роботи ВУАН;
- складені плани мають бути пов'язані з планами Народного комісаріату освіти УСРР, а також у відповідній частині з планами та передбаченнями керівничих, господарчих та планових установ республіки: Держплану, Народного комісаріату земельних справ тощо [110, арк. 29].

Упродовж другої половини 1930-х рр. економіко-географічні дослідження в Академії наук були зосереджені в Інституті економіки та Раді по вивченню продуктивних сил. Координатором економіко-географічних досліджень був академік К. Г. Воблий. У перші повоєнні роки Інститут економіки під керівництвом свого очільника досяг значних наукових результатів, зокрема було підготовлено перший том фундаментальної праці з економічної географії, а також видання про стан господарства України. Головними напрямками діяльності Академії були визначені такі питання економічної географії, як розвиток і розміщення галузей господарства, історико-географічні особливості формування галузей господарства та заселення території України. Інститут економіки досліджував проблеми розміщення економіки, територіальний розподіл продуктивних сил, перспективи розвитку економіко-географічних районів, використання енергетичних ресурсів республіки тощо.

У 1936 р. рішенням Президії АН УРСР на базі Інституту економіки Всеукраїнської асоціації марксистсько-ленінських інститутів (ВУАМЛІН), Інституту сільськогосподарської економіки Народного комісаріату землеробства УСРР та Бюро економічних досліджень було створено Аграрно-економічний інститут АН УРСР, який наприкінці того ж року був перейменований в Інститут економіки. У 1937 р. до його складу увійшов Інститут демографії і санітарної статистики АН УРСР.

Основне завдання інституту полягало у вивченні проблем економіки. Структурно він складався з таких секторів: 1) політичної економіки та історії народного господарства; 2) економіки соціалістичної промисловості; 3) економіки сільського господарства; 4) фінансової групи; 5) кабінету світового господарства; 6) статистичного кабінету.

Інститут чітко визначився з напрямками наукової роботи, які полягали у підсумках народногосподарського будівництва УРСР за 20 років Великої Жовтневої соціалістичної революції; підсумках народногосподарського будівництва за другу сталінську п'ятирічку; питаннях соціалістичного розміщення продуктивних сил у другій і третій п'ятирічках; поширенні сировинної бази харчової, легкої і місцевої промисловості, комплексному використанні сировинних ресурсів; питаннях завершення механізації сільського господарства в третій п'ятирічці; підвищенні врожайності зернових культур у третій п'ятирічці на основі узагальнення досвіду передових колгоспів і радгоспів УРСР; підготовці нарисів і збірників з історії народного господарства [112, с. 886].

Принагідно зазначимо, що 20 травня 1938 р. за постановою Політбюро ЦК КП(б)У інститут реорганізовано шляхом об'єднання з Радою по вивченню виробничих сил УРСР Академії наук та частиною Інституту демографії і санітарної статистики. Протягом 1938-1939 рр. у ньому функціонували два відокремлених відділи. Відділ економіки мав у своєму складі такі групи: промисловості, сільського господарства, перепису населення і статистики. Відділ вивчення виробничих сил об'єднував групи вивчення корисних копалин і

місцевих водних ресурсів. У цей період для структури Інституту економіки характерним було те, що механічно сполучалися різні галузі в результаті приєднання ліквідованих наукових установ АН УРСР.

У 1939-1940 рр. структура інституту знову була реорганізована і мала такі сектори: 1) політичної економіки; 2) економічної географії; 3) економіки соціалістичної промисловості; 4) економіки соціалістичного сільського господарства; 5) радянської торгівлі; 6) історії народного господарства. Завідувачем сектору економічної географії на засіданні Президії АН УРСР від 19 березня 1940 р. затвердили академіка К. Г. Воблого [105, арк. 95].

Необхідно враховувати й те, що до складу інституту входило два відділи: економіки з групами промисловості, сільського господарства та перепису населення і статистики та вивчення продуктивних сил УРСР з групами по вивченню корисних копалин і місцевих водних ресурсів.

Власне назва цих відділів свідчила про заплутаність структури. Адже відділ економіки не був пов'язаний з вивченням продуктивних сил країни, а з іншого боку – відділ вивчення продуктивних сил був відокремлений від відділу економіки.

Протягом 1938 звітного року Інститут економіки опрацьовував такі проблеми:

- 1) стаханівський рух в промисловості УРСР – 5 тем;
- 2) розвиток окремих галузей народного господарства УРСР – 2 теми;
- 3) підсумки та шляхи розвитку соціалістичного сільського господарства УРСР – 5 тем;
- 4) перепис та динаміка населення СРСР – 2 теми;
- 5) народно-господарче використання корисних копалин УРСР – 5 тем;
- 6) народно-господарче освоєння водних ресурсів УРСР – 2 теми.

У 1938 р. із 23 тем планувалося завершити 7. З них виконано 4 теми:

- 1) «Сільське господарство УРСР за 20 років радянської влади» (Нагорний П. Ф., Бондаренко В. В. та ін.). Цю роботу інститут готував до Всесоюзної сільськогосподарської виставки, яку було закінчено. Але у зв'язку з перенесенням

строку відкриття виставки на 1939 р. виникла потреба доповнити тему матеріалами 1938 року;

2) «Розвиток цукрової промисловості УРСР» (Резніков В. Ф.). Робота була закінчена в строк, визначений планом, але постала потреба в ґрунтовній переробці;

3) «Перепис населення СРСР за 1939 рік». Результати закінченої в строк роботи було опубліковано (Пустоход П. І., Воблий К. Г.);

4) «Динаміка соціально-виробничої структури населення УРСР». У 1938 р. планувалося лише підготувати матеріали, що було зроблено своєчасно (Воблий К. Г., Бланков, Карцев М. П.).

Три теми, закінчення яких передбачалося планом у 1938 р., з різних причин було не виконано:

1) «Нарис розвитку коксохімічної промисловості УРСР» (Свечановський);

2) «Розміщення та перспективи розвитку добувної та обробної промисловості на базі використання корисних копалин УРСР» (акад. Шліхтер О. Г. та ін.);

3) «Розміщення корисних копалин УРСР» (акад. Шліхтер О. Г. та ін.) [113, арк. 123].

Одна з головних причин незадовільної роботи Інституту економіки щодо виконання тематичного плану полягала в тому, що в першій половині 1938 р. керівництво установи кілька разів його змінювало. Характерним є те, що у другому півріччі звітного року намітилася низка позитивних зрушень у плануванні й організації наукової роботи та виконанні тематичного плану.

Створивши сектор економічної географії, академік К. Г. Воблий, на основі координації з відповідними кафедрами вишів республіки, організував фундаментальні економіко-географічні дослідження. Багато матеріалів підготував особисто, був керівником і редактором низки праць з економічної географії.

Весною 1939 р. у секторі економічної географії Інституту економіки АН УРСР розгорнулася робота по складанню навчального посібника з економічної географії УРСР під керівництвом К. Г. Воблого. Праця готувалася за дорученням

Президії АН УРСР. Слід зазначити, що досвід організації складання посібника з економічної географії України має певне наукове і практичне значення і тепер, адже вітчизняні вищі навчальні економічні заклади до сих пір використовують творчий доробок ученого при підготовці кадрів з економічної географії.

Перед написанням посібника було розроблено кількасторінковий проспект, який містив розгорнутий план. З ним були ознайомлені кафедри економічної географії університетів, педагогічних інститутів, а також працівники Держплану та обласних планових комісій. На проспект було одержано багато зауважень щодо структури посібника, а також методологічного характеру. З урахуванням зауважень було складено другий варіант проспекту. Головні зміни полягали, по-перше, в тому, що вступ було доповнено основними показниками розвитку народного господарства СРСР. Цим підкреслювалося, що Україна розглядається в системі народного господарства СРСР як його складова частина. Крім того передбачалося викласти в посібнику марксистсько-ленінське вчення про розвиток продуктивних сил і економічне районування, навести економіко-географічне групування областей (економічне районування), внести значні зміни до плану опису природних умов і ресурсів України. Характеристика західних областей мала увійти органічною частиною в усі розділи посібника. У березні 1940 р. сесія Інституту економіки АН УРСР докладно розглянула проспект і дала на нього певні зауваження.

На сесії розгорнулася дискусія з питань економічного районування. Були висунуті пропозиції подати поділ УРСР не за географічними, а за економічними ознаками, залежно від рівня розвитку продуктивних сил. Пропонувався такий варіант економічного районування: а) Донбас і Придніпров'я (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька і Луганська області) – вугільно-металургійний район; б) Південний або Приморський район (Кіровоградська, Миколаївська, Одеська), в) Центральний район (Вінницька, Хмельницька, Київська, Полтавська, Харківська), Подільський район (Житомирська, Сумська і Чернігівська), Західний район (Волинська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська).

Розглянувши різні варіанти, сесія Інституту економіки АН УРСР визнала за доцільне дотримувати принципу групування областей, що давало змогу краще охарактеризувати особливості господарства окремих частин республіки. Було ухвалено такий варіант групування областей: а) південно-східні області (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька і Луганська), б) південна група областей (Кіровоградська, Миколаївська і Одеська), в) північно-східні області (Полтавська, Сумська, Харківська), г) центральна група областей (Вінницька, Житомирська, Хмельницька, Київська і Чернігівська), д) західні області (Волинська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська і Рівненська). За цією схемою здійснено групування областей у другому томі посібника.

На початку липня 1941 р. інститут було евакуйовано разом з Академією наук в Уфу (Башкирська АРСР) (додаток К). Там діяли чотири відділи, в тому числі економічної географії і статистики. У 1942 р. за ініціативи директора Інституту економіки академіка К. Г. Воблого була видана істориками книга «Нарис історії України», до якої він написав розділ з оцінки природних багатств. Також у 1943 р. в Уфі була опублікована в скороченому вигляді колективна праця «Народне господарство Радянської України». Цього ж року наказом Президії Верховної Ради Башкирської АРСР академіка К. Г. Воблого за велику плідну діяльність у справі мобілізації природних багатств і в галузі соціально-культурного будівництва Башкирії нагородити Почесною грамотою Президії Верховної Ради Башкирської АРСР [105, арк. 106].

У серпні 1943 р. Інститут економіки разом з Академією наук був реєвакуйований в Москву, а в червні 1944 р. повернувся в Київ. Після німецько-радянської війни робота інституту була тісно пов'язана з відбудовою народного господарства УРСР. Продовжувалися дослідження з питань продуктивності праці в промисловості, щодо економічного районування та історії народного господарства, видано праці: «Економічна географія УРСР» (т. I), «Народне господарство УРСР» та ін.

Також у липні 1944 р. відновили роботу установи Академії наук УРСР, що працювали до евакуації. Так, рішенням Президії Академії наук УРСР від 7 липня

1944 р. ухвалено до наступних сесійних зборів Академії продовжити повноваження та призначити в.о. директорів інститутів за прийнятою структурою. Так, по відділу суспільних наук в Інституті економіки Академії наук УРСР продовжили повноваження академіка К. Г. Воблого [105, арк. 110].

Також з 1944 р. К. Г. Воблий продовжує завідувати кафедрою економічної географії Київського університету імені Тараса Шевченка.

Про перші результати роботи Інституту економіки в першому півріччі 1944 р. доповів його директор – академік К. Г. Воблий. На основі його виступу Президія АН УРСР зробила висновки, що установа після повернення до м. Києва швидко налагодила мінімальні умови, потрібні для нормальної роботи й розпочала вести систематичну роботу. Усі заплановані теми за перше півріччя виконано в установлені строки. Крім того, інститут почав підготовку до проведення дуже важливої конференції з відбудови народного господарства УРСР, пов'язуючи цю роботу з Держпланом УРСР та іншими керівними організаціями.

Водночас Президія АН УРСР звернула увагу дирекції на необхідність вжити належних заходів, щоб поповнити фаховою літературою фонди бібліотеки інституту, яка була пограбована фашистами-окупантами, придбати апарати, архівні матеріали та забезпечити відповідні відділи старшими науковими співробітниками (відділ статистики, історії народного господарства та економічної географії).

Президія АН УРСР ухвалила, що одним із центральних у роботі Інституту економіки найближчим часом повинно бути питання про паливо в Україні, зокрема питання відбудови вугільної промисловості та проблема мінерального палива і газів. У зв'язку з цим, за головуванням віце-президента АН УРСР академіка В. Г. Чернишова, постановили утворити комплексну комісію з представників інститутів: геологічних наук, економіки, енергетики, гірничої механіки та хімії АН УРСР, якій доручити опрацювання цих питань. Проект складу комісії та план її роботи передбачено затвердити на черговому засіданні Президії АН УРСР. Прийняти до відома повідомлення директора Інституту

економіки АН УРСР академіка К. Г. Воблого про підготовку конференції з питань відбудови народного господарства УРСР і цю ініціативу вважати цілком доцільною [105, арк. 112].

У 1944 р. за видатні заслуги в галузі розвитку радянської науки, культури й техніки, за виховання висококваліфікованих кадрів наукових працівників і у зв'язку з 25-річчям від дня заснування Академії наук УРСР академіку АН УРСР, дійсному члену Академії наук УРСР К. Г. Воблому було присвоєно звання «Заслужений діяч науки УРСР» і нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора [105, арк. 117–118].

У 1946 р. за видатні наукові дослідження в галузі економічної географії, історії народного господарства, розвитку продуктивних сил УРСР та з нагоди 70-річчя від дня народження К. Г. Воблого нагороджено орденом Леніна.

Узагальнюючий висновок зводиться до того, що науково-організаційна діяльність академіка К. Г. Воблого в Інституті економіки спрямовувалась на відновлення національного господарства, економічної географії та подальший економічний розвиток держави.

Таким чином, методом історико-наукового аналізу розглянуто малодосліджену сторінку творчої біографії Костянтина Григоровича Воблого (1876–1947) – одного з фундаторів цукрово-бурякової промисловості та кооперації, вченого в галузі економіко-географічної науки, організатора галузевого науково дослідництва. Проаналізовано науково-організаційну діяльність вченого в Українській академії наук (з 1921 р. Всеукраїнська академія наук). Визначено роль К. Г. Воблого на посаді віце-президента ВУАН. Як свідчать дослідження, йому належать дієві рішення з розробки статуту академічної установи, ведення засідань Президії ВУАН. Також доведено науковий внесок академіка К. Г. Воблого у становлення структурних одиниць академії: кафедри торгівлі та промисловості соціально-економічного відділу, правління академії, постійної комісії для вивчення природних багатств України при фізико-математичному відділі, Інституту з вивчення економічної кон'юнктури та народного господарства України, Президії товариства

економістів. З'ясовано, що вченому належать наукові розробки з проблем економіки, зокрема розвитку промисловості Польщі та України.

Висновки до розділу 2

На основі опрацювання архівних матеріалів, опублікованих праць ученого та особистісно-діяльнісного підходу вперше запропоновано періодизацію життя та наукової діяльності професора К. Г. Воблого: I період (1896–1904) – характеризується формуванням наукового світогляду під час навчання у Варшавському університеті та закінченням його в 1904 р. із золотою медаллю та науковим званням кандидата права. Як, один із кращих випускників, він був залишений у ньому для підготовки до професорського звання по кафедрі політичної економіки і статистики, одночасно набував практичного досвіду, займаючи посаду молодшого редактора Варшавського статистичного комітету; II період (1906–1918) – науково-педагогічна діяльність в Університеті Святого Володимира та Київському комерційному інституті, де він читав лекції з політичної економіки та курс статистики на Київських вищих жіночих курсах. Учений брав активну участь в організації наукового процесу: був активним організатором та членом товариства економістів, товариства опіки над вищою комерційною освітою м. Києва, товариства сприяння поширенню комерційних знань, обіймав посади вченого секретаря ради і виконуючого обов'язки ректора; III період (1919–1947) – висвітлено внесок академіка К. Г. Воблого в науково-організаційну діяльність Української академії наук (Всеукраїнської академії наук). Адже більшу частину свого життя він присвятив науковій праці в академічній установі. У 1921 р. став членом соціально-економічного відділу ВУАН, де зосереджувалася на той час основна економіко-географічна діяльність, очолив науково-дослідну кафедру економіки, торгівлі й промисловості. Щодо наукових розробок ученого, то з'ясовано, що найбільше він працював над питаннями економіки, промисловості, торгівлі та особливо його цікавила історія цукрової промисловості України. У 1922 р. був одним з організаторів товариства

економістів у Києві, спочатку очолював кооперативну секцію, а протягом 1923–1927 рр. був головою Президії, обраний дійсним членом ВУАН по кафедрі прикладної економіки. Протягом 1923 – 1926 рр. – завідував економіко-статистичним відділом Біржового комітету Київської товарної біржі. Визначено, що з 1925 до 1929 р. К. Г. Воблий керував соціально-економічним відділом Всеукраїнської академії наук України, а в 1928–1930 рр. виконував обов’язки Віце-Президента.

РОЗДІЛ 3

НАУКОВИЙ ДОРОБОК АКАДЕМІКА К. Г. ВОБЛОГО

3.1. К. Г. Воблий – фундатор економіко-географічного напрямку

На початку XX ст. розгорнулися широкі дискусії у середовищі економістів і географів щодо того, чи є економічна географія самостійною науковою дисципліною. Визначилося три найважливіших течії: перша – передбачала, що основним питанням економічної географії є вивчення природних факторів, друга – окремих галузей народного господарства (галузевий підхід), третя – базувалася на тому, що економічна географія – це наука, яка вивчає економічні райони та їх взаємовідносини (районний підхід).

Академік К. Г. Воблий відстоював другий напрям теорії, яка спиралась на вчення Й. Тюнена в питаннях стосовно до географії сільського господарства і теорію А. Вебера в питаннях географічного розташування промисловості. Учений вважав, що одним із найважливіших завдань економічної географії повинно бути виявлення факторів просторового здійснення господарських явищ.

У науковій спадщині К. Г. Воблого ще дореволюційного часу значне місце посідають праці з економічної географії, питань розвитку й розміщення продуктивних сил України. З часом інтерес ученого до загальних питань зростав, а останні 15 років свого життя він цілком присвятив дослідженням з економіко-географічної тематики, народногосподарських проблем розвитку й розміщення продуктивних сил УСРР. Перші твори К. Г. Воблого з питань розвитку продуктивних сил України відносяться до 1914–1915 рр. У 1914 р. журнал «Хозяйство» опублікував його працю «Производительные силы Галиции», а в 1915 р. вона вийшла в Києві окремим виданням під тією ж назвою. У ній наведено широку статистико-економічну характеристику Галичини, територія якої на той час охоплювала західноукраїнські й польські землі, що перебували під владою

австро-угорської монархії. Відповідно до адміністративно-територіального поділу до Галичини входили Львівська, Івано-Франківська і Тернопільська області УСРР та Жешувське і більшу частину Краківського воєводств Польської народної республіки. Докладно описавши великі природні багатства краю, автор показав, що в умовах капіталістичного ладу трудівники не могли користуватися ними й тому жили у злиднях. Щороку десятки тисяч галичан в пошуках роботи вирушали в Німеччину, Румунію та інші країни. Багато з них емігрували за океан. Тільки протягом 1901–1912 рр. в США виїхало 180 тис. осіб. Автор наводить такі дані: у 1910 р. на кожні 100 тис. українців припадало 707 емігрантів, а виїзд їх на заробітки до Німеччини в 1910–1911 рр. становив 82,7 тис. осіб. Праця «Производительные силы Галиции» має певне наукове значення і тепер, зокрема, вона може бути використана при вивченні минулого українських земель.

Брошура «Производительные силы Галиции» [114] детально ознайомлює зі складом населення Галичини і Буковини, тогочасними сільським господарством, добувною та обробною промисловістю, торгівлею та кредитною справою. Вона написана нескладною мовою, що за добре побудованому змісті робить її найкращим виданням для вивчення Галичини.

Творчий потенціал К. Г. Воблого знайшов відображення у наукових дослідженнях з економічної проблематики, зокрема економічної географії. У підручнику «Экономическая география Украины» (1919) [69] Автор стверджував, що вона повинна дати опис економічної діяльності з погляду географічного розташування країни. Аналіз природних умов України дав підстави вченому з оптимізмом оцінити економічні перспективи. Автор, приділяючи більше уваги економічним питанням, навів співвідношення між окремими галузями господарського життя та показав їхній зв'язок у просторі, часі та напрямках.

На основі результатів дослідження було з'ясовано, що в 1919 р. комісія із забезпечення сільськогосподарських шкіл навчальною літературою при відділі сільськогосподарської освіти Народного міністерства земельних справ Директорії УНР визначила, що для сільськогосподарських шкіл не вистачає підручників українською мовою. У зв'язку з негайною потребою експерти вирішили перш за

все вже видані та перекласти їх, а в разі відсутності – видати нові. Комісія вирішила звернутися з метою розгляду цього питання та доручити складання підручників з окремих предметів до таких фахівців: К. О. Гамалії – скотарство і молочарство, М. Л. Щербини – плодівництво, Корнієнка – городництво та шовківництво, Е. П. Архипенка – пасінництво, К. П. Данилевського – хліборобство, В. П. Хроневи́ча – луківництво, Гоздовського – птахівництво, Фалієва – рибництво, М. А. Савченка-Більського – кооперація, професора К. Г. Воблого – економічна географія, О. А. Янати – ботаніка, І. М. Щоголіва – зоологія, академіка Тутківського – хімія, М. Данилевського – фізика [115, арк. 24 зв.].

Зазначене свідчить про високу фахову компетентність з питань економічної географії професора К. Г. Воблого серед наукового загалу. Пізніше його підручник було перевидано українською мовою п'ять разів (1922, 1925, 1927, 1929 і 1930 р.). Структурно підручник складається зі вступу і семи розділів, які містять ґрунтовну характеристику основних галузей вітчизняної економіки. Суть економічної географії та її завдання автор розкрив у вступі. У першому розділі, на основі статистичних методів, описано кількісний склад та розміщення населення. Другий розділ висвітлює розвиток сільського господарства. У третьому розглядається гірнича, вугільна, залізорудна, металургійна промисловість. Четвертий розділ розкриває головні галузі обробної промисловості – машинобудівну, харчову, легку, скляну, фарфоро-фаянсову. Усі питання стосовно транспорту висвітлено у п'ятому розділі. Шостий ґрунтовно характеризує внутрішню і зовнішню торгівлю. У сьомому розділі зроблено спробу історичного екскурсу щодо розвитку вітчизняного народного господарства в минулому.

Великий фактичний матеріал поданий в методологічно витриманому, але популярному викладенні, кожний об'єкт дослідження окреслений щодо його економічного значення і географічного поширення. Крім того, наведено характеристику зернових злаків (пшениці, жита, ячменю, вівса), які культивуються в Україні, та технічних культур (цукрових буряків, тютюну, хмелю).

Крім цінних відомостей про добування вугілля, торфу, руди, фосфоритів, солі, знаходимо вичерпні дані про райони їх поширення. Відмітною рисою цих невеликих нарисів (кожний розділ складається із малих підрозділів – відповідно до аналізованого об'єкта), як і всієї книги, є характерна для автора закінченість у судженнях і точність викладу даних. Значний матеріал присвячений торгівлі, з чіткою характеристикою окремих товарних ринків. Книга ілюстрована чисельними діаграмами і картографіями.

У цілому вся робота К. Г. Воблого виходить за межі звичайних систематичних курсів економічної географії і є цінним посібником для вивчення економіки України з погляду її виробничих сил. Популярність стилю роблять її доступною і для широких кіл читачів, які цікавляться народним господарством України [116, с. 288].

Дослідник культури лікарських рослин П. І. Гавсевич, рецензуючи підручник «Экономическая география Украины» К. Г. Воблого, констатував той факт, що книга є першою, яка охоплює всю Україну з господарської точки зору. Це спроба комплексного розкриття економічного розвитку України. Рецензент детально проаналізував кожний розділ і досить критично розглянув підручник. Так, на його думку, К. Г. Воблий не всюди дотримався потрібної рівномірності, адже розділу про сільське господарство присвячено лише 30, а промисловості – 40 сторінок [117].

Проаналізувавши матеріали підручника «Економічна географія України» (1925) [118], детальніше зупинимось на другому розділі, де вчений акцентував увагу на сільському господарстві відповідно до просторового розміщення. Так, автор поділив Україну на три частини: північну, центральну та південну. Північна – українське Полісся – вкрита лісами, що сприяли розвиткові промислів. Великі площі природних луків давали змогу розвивати скотарство. Тут висівали жито, овес, гречку, а також переважали посіви картоплі та конопель. Картопляні господарства Полісся були пов'язані з гуральнями.

Цілком закономірно, на думку вченого, що природні умови центральної і лісостепової Україні сприяли розвиткові зернового господарства та культури

цукрових буряків. У цьому районі цукрові буряки та озима пшениця відігравали головну роль у системі землеробства. Селянські господарства дотримувалися трипільної системи (озимі, ярі та толока).

Південну та степову Україну з погляду ведення сільського господарства автор називає пшенично-ячним районом. Тут висівали переважно пшеницю та ячмінь. Також для цього району характерна культура кукурудзи та соняшнику. Крім того, розвиткові сільськогосподарської діяльності сприяла поставка хліборобських машин із степів північного Кавказу, південно-східної Росії та Сибіру.

Акцентуючи увагу на землеволодінні, К. Г. Воблий зазначав, що в його основі лежить приватна власність на землю. Головними зерновими культурами в Україні, на думку вченого, є пшениця, ячмінь, жито та овес.

Характеризуючи основні культури, що висівали в Україні, автор наголошував на наступному. Сорти пшениці він відносив до двох категорій: звичайної та твердої. На основі численних спостережень господарів виділяв найпридатніші сорти озимої пшениці в Україні – червону озиму та банатку. Серед твердих сортів найбільш поширені білотурка, арнаутка та кубанка. Найбільшим осередком культури пшениці була степова Україна.

Роблячи наголос на зернових культурах, дослідник зауважує, що ячмінь використовувався у броварстві, а також як крупа. Варто зазначити, що залежно від застосування ця культура вимагає різних ґрунтових умов. Броварський ячмінь потребує добре обробленого родючого ґрунту. Жито було важливим харчовим продуктом по всій Східній та Північно-Східній Європі. Не без підстав його називають національною слов'янською харчовою культурою. Овес – переважно кормовий продукт – серед інших культурних рослин відрізняється незначними вимогами ґрунту і легко пристосовується до різних умов.

Серед культур, не надто поширених в Україні, але під них можна відводити більші площі, К. Г. Воблий називав кукурудзу. Тому ввести її до вітчизняної сівозміни буде черговим завданням агрокультури [118, с. 68].

Характеризуючи співвідношення посівної площі жита та пшениці в Україні, вчений виділяв два райони, де ці культури мали неоднакове значення. У північних та центральних районах України площа під житом становила 58,2%, а під пшеницею – 41,8%, у південних і східних (Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина та Таврія), навпаки, площа засіву жита була 26,6%, а пшениці – 73,4%. Отже, в першому районі переважало жито, а в другому – пшениця. Узагальнено характеризуючи зернове господарство, вчений робить висновки, що перший район є житньо-пшеничним, а другий – пшенично-ячним [118, с. 70].

На основі аналізу статистичних даних він констатує, що після революції 1917 р. в сільському господарстві значно зменшилися посівні площі. Помітно під пшеницею, ячменем, вівсом, картоплею, відчутно збільшилася під круп'яними культурами і кукурудзою. Він зауважує, що до революції в сільському господарстві під житом було зайнято 24% загальної площі засіву, в приватних власників – тільки 13%. Приватні господарства висівали значно більше кормових культур: вівса та ячменю порівняно з круп'яними – просом та гречкою. З вищенаведеного перерозподілу посівів можна простежити тенденцію до переходу від ринкового до натурального споживчого господарства. Відродження експорту зерна в Україні, значна різниця в цінах на жито і пшеницю змушує селян збільшувати земельні площі під пшеницею, яка вважалася ринковою культурою. Це явище стало помітним восени 1923 р. Засів пшениці збільшився у степовій Україні [118, с. 75].

Акцентуючи увагу на врожайності, К. Г. Воблий зазначає, що середній урожай з десятини помітно зменшився. Це явище він пов'язував із виродженням сортів зерна, виснаженням і засміченням полів, появою шкідників, погіршенням якості обробітку ґрунту. Вчений вважає, що відродження сільського господарства України не варто обмежувати лише збільшенням посівної площі, але й дбати про підвищення урожайності.

На думку К. Г. Воблого, трудові господарства України в той час були недостатньо забезпечені оброблюваною технікою (реманентом). Його нестача

пов'язана з тим, що селянам не постачали сільськогосподарських машин у потрібній кількості, а також з появою нових господарств, які теж їх потребували.

Головною ознакою вітчизняного сільського господарства були невеликі розміри землекористування. Продуктивні сили сільського господарства не могли розвиватися без наявності малих трудових господарств. Підвищити продуктивність останніх можливо об'єднанням господарств у колективи, кооперативні товариства. Економічні умови створили сприятливе підґрунтя для колективізації дрібних господарств, що набули різноманітних форм. Велику роль у відродженні тютюництва в Україні відіграли сільськогосподарська кооперація і тютюнові трести. Тютюнництво відігравало важливу роль у системі сільського господарства, осередком його була Чернігівщина. Тютюн переважно переробляли на фабриках.

У вітчизняному сільському господарстві велике значення серед культур мали буряки – кормові та цукрові. Шляхом селекції виведено нові сорти цукрових буряків – імперіаль, електораль, кведлінбурзький. Крім того, культура буряків підтримувала потрібну рівновагу між прибутком і втратою продуктивних елементів ґрунту.

Другорядну роль в Україні належала прядивним та олійним культурам. Природні луки й сіножаті в Україні становили невеликий відсоток. Лікарські рослини відігравали важливу роль у торгівлі України, особливо з іншими країнами. Лікарський промисел зосереджувався на Полтавщині, – в основному в Лубенському, Прилуцькому та Кременчуцькому повітах. Під час Першої світової війни культура лікарських рослин почала розвиватися для одержання лікарської сировини. Цьому сприяла хімічно-фармацевтична промисловість, яка тільки зароджувалася в Україні. Головним осередком розвитку даної галузі стала Лубенська дослідна станція культури лікарських рослин, заснована 1916 року [118, с. 98].

Важливою галуззю вітчизняного сільського господарства розглядалося хмелярство, що мало всі підстави для розвитку. Осередком хмелярства була Волинь, де перші хмільники заклали чехи наприкінці 60-х років минулого

століття в Дубенському районі. Ця галузь розвивалася й на Київщині та Поділлі [118, с. 99].

Учений стверджує, що Україна мала всі умови для розвитку садівництва та городництва. Джерелом добування дичок і готових фруктових дерев для селянського садівництва були місцеві ліси. Культурне садівництво прийшло в Україну з півдня й заходу через Бессарабію, Крим і Польщу. Таке садівництво було характерним для монастирів, поміщицьких господарств і колоністів. Найсприятливішим регіоном для садівництва вважався лісостеповий район, особливо центральна його частина – Поділля, південна частина Волині, Київщина, Полтавщина, південь Чернігівщини і північна частина Харківщини [118, с. 101].

Важливу роль відігравало й городництво в селянських господарствах, які вирощували овочі переважно для власних потреб. На городах садили капусту, цибулю, огірки, баклажани, буряки, перець. Полтавщина та Херсонщина були осередками поширення баштанів, де вирощували кавуни, дині, гарбузи, огірки. Промислові городи та баштани закладалися переважно на околицях великих міст (Києва, Одеси, Миколаєва, Херсона), а також у багатьох місцевостях долини р. Дністра [118, с. 103].

В Україні К. Г. Воблій виділяє три райони культури винограду: Наддністрянщина, північна частина Таврії і південна частина Херсонщини по Дніпру, де виноградники закладали переважно в смузі пісків і супісків [118, с. 105].

Умови лісостепової України були сприятливими для шовківництва. Основні центри його – Київський, Черкаський, Тираспільський, Бердянський райони та Мелітополь. Щодо пасічництва, то воно було поширеним на Полтавщині, Чернігівщині та Харківщині [118, с. 106].

Основні галузеві тваринництва – скотарство та птахівництво – безпосередньо пов'язані з хліборобством. Провідне значення для сільського господарства мала велика рогата худоба. Також поширеним було конярство. Розведення коней мав заводський та сільськогосподарський характер. На кінських заводах розводили племінні породи, але небагато й економічного значення вони

не мали. Більше важливим було розведення робочих сільськогосподарських коней.

Екстенсивною формою скотарства вважалося вівчарство, яке потребувало мінімальних витрат, забезпечувало швидкий оборот капіталу, постачало вовну, смушки, м'ясо. Районом розвиненого вівчарства була Чернігівщина. За даними перепису 1916 року з'ясовано, що в Україні налічувалося 6,3 млн овець і кіз, а в 1922 р. – 9 млн голів. Серед порід переважали довгохвості смушково-молочні вівці Полтавщини – решетилівські та сокольські. Решетилівські вівці були переважно чорного кольору. Головна ознака сокольських овець – сірий колір вовни. Із сірих смушок виготовляли шапки та коміри. [118, с. 113].

Свинарство теж було важливою галуззю сільського господарства, зважаючи на внутрішній та зовнішній попит на його продукцію. Найбільше значення свинарство мало на Полтавщині й Чернігівщині.

З метою поліпшення та розвитку українського скотарства організовували племінні господарства, розплідники, проведення виставок та аукціонів.

Значну частину прибутків у сільському господарстві забезпечувало птахівництво. Головний продукт українського птахівництва – курячі яйця, що становили значну частину експорту. Їх виробництво набуло поширення у лісостеповій, меншою мірою – у степовій зоні.

Як відмічає К. Г. Воблий, природа України сприяла організації ставкових рибних господарств, які успішно діяли перед Першою світовою війною. У 1900 р. щорічний вилов риби в Україні досягав 3,5 млн пудів, але через хижацький вилов рибні запаси почали стрімко зменшуватися, і в 1914 р. вилов риби не перевищував 1,6 млн пудів [118, с. 121].

Сприятливо впливала на розвиток сільського господарства сільськогосподарська та кредитна кооперація. Після революції сільськогосподарські громади почали перетворюватися в сільськогосподарські товариства та спілки сільськогосподарських кооперативів. Інтенсивного розвитку сільськогосподарська кооперація набула після організації Центрального

українського сільськогосподарського кооперативного союзу (Централу) [118, с. 122].

Серед творчої спадщини вченого, яка заслуговує на увагу, нами проаналізовано деякі праці економічного характеру. У науковій статті «Вопрос о методе в истории политической экономии. Историко-методический очерк» [119] К. Г. Воблий наводить історичний огляд окремих напрямів економічної доктрини щодо їх методу та на цій підставі робить загальні висновки стосовно цього питання. Він зазначає, що в теперішній час крайнощі згладжуються, що серед економістів дедалі помітнішою стає однотайність у вирішенні питання про метод дослідження. Причина цього криється в тому, що під впливом загального успіху філософії за останні десятиліття XIX ст., економічна думка стала на більш надійливе підґрунтя для розробки методології. Тепер політична економіка вже більшою мірою спирається на загальну методологію і гносеологію.

Однак теоретично обґрунтована методологія безпосередньо пов'язана з практикою. Практичне вирішення питання про метод у працях економістів має велике значення для розв'язання методологічної проблеми [119, с. 2]. У такому зв'язку професор К. Г. Воблий і розглядає окремі напрями економічної доктрини: теорії меркантилістів, фізіократів, класичної, історичної і математичної шкіл, анатомічний і фізіократичний метод і, нарешті, синтетичний напрям. Він виразно відтіняє головні риси методу, яким користувалися видатні представники цих напрямів економічної думки, і показує вплив на неї пануючі ідеї кожної епохи.

Історія становлення політичної економіки свідчить про сприйняття як рівноцінних дедуктивного та індуктивного методу. До того ж «гносеологія в теперішній час установила нерозривність дедуктивного й індуктивного методів. В основі пізнання лежить прагнення до єдності, властиве будь-якому свідомому мисленню» [119, с. 231]. Вихідними точками пізнання є, з одного боку – відчуття, а з другого – аксіоми безпосередньо очевидні. «Якщо завдання будь-якого наукового пізнання полягає у створенні проміжних ланок між цими двома полюсами, то відповідно не уникнути застосування цих двох відомих протилежних прийомів наукового дослідження» [119, с. 233].

Все це стосується і політичної економіки. Те, що політична економіка дотична до інших споріднених з нею суспільних, а також природничих, технічних наук та до індивідуальної і колективної психології, має велике значення для її методології. Там, де вона спирається на висновки інших наук, вона може користуватися виключно дедуктивним методом. Проте, «у зв'язку з тим, що предметом вивчення політичної економіки є народне господарство в його дійсних реальних проявах», без сумніву, вона повинна частіше і більше звертатися до індукції – методу спостереження і досвіду» [119, с. 233]. «Економічних законів дуже мало і вони в наукових системах займають другорядну роль. Політичну економіку можна відносити до описових наук» [119, с. 247].

У статті К. Г. Воблого «Отход на заработки в Германию и русско-германский торговый договор» [120], зважаючи на думку вчених та представників економічних організацій, що підтримували майбутній перегляд торгового договору з Німеччиною, автор обстоював інтереси групи російських робітників, які щороку від'їжджали на заробітки. Цей сторонній заробіток мав надто велике значення для народного господарства Царства Польського та Південно-Західного краю.

К. Г. Воблий у своєму дослідженні використовує такі джерела: праці Варшавського статистичного комітету і німецьку статистику, яка містила найповніші дані. На основі їх аналізу виявляється, що російські вихідці (в 1911–1912 рр. майже 300 тис. осіб) становлять тільки невелику чисельність кваліфікованих робітників. Заробіток їм дає праця головним чином у сільському господарстві. Основна частина вихідців – поляки, і надто мала кількість робітників російської національності, що автор вважає помилкою.

Професор К. Г. Воблий розробляє також проект боротьби з недостатньою кількістю робітників для німецького сільського господарства, який було запропоновано німецьким економістам, та вказує, що внутрішня колонізація Пруссії не дасть бажаних наслідків при одночасному зростанні промисловості та мілітаризму. В інтересах російських робітників він підкреслює необхідність такої умови з Німеччиною, щоб і на них поширювалися німецькі закони про

страхування робітників. Далі він пропонує вести боротьбу з приватною агентурою, а також призначити при деяких німецьких консульствах спеціальних агентів для їх захисту та спеціальних агентів для захисту робітників. Коли взяти до уваги, що майже зовсім нема праць про вихід на заробітки в Німеччину, стаття К. Г. Воблого є особливо цінною.

У брошурі «К вопросу о причинах современной дороговизны» [121] автор на основі значного статистичного матеріалу аналізує причини дорожнечі в Росії перед початком 1915 року. З'ясовуючи причини дорожнечі військового часу, він дає аналіз цього явища в історичній ретроспективі. К. Г. Воблий дуже влучно аналізує квантитативну теорію грошей, з погляду якої часто намагаються пояснити дорожнечу, теорію попиту і пропозиції, закон Мальтуса і роль союзів підприємців. У Росії до військового часу були ще особливі причини: протекційна система та експортна політика. «Причини сучасної дорожнечі надзвичайно складні і багатогранні. Крім низки причин, діючих на всенародне господарство, є ще свої спеціальні причини для окремих груп товарів і, нарешті, одні й ті ж причини діють неоднаково по районах» [121, с. 2].

До причин військової дорожнечі К. Г. Воблий зараховує нестачу перевізних засобів і спекуляцію, яка розвинулася на цьому ґрунті, на стримуючу реалізацію врожаю, інтендантські закупівлі, зміну характеру споживання селян і робітників, збільшення бюджетів офіцерів, пониження курсу карбованця та вищі податки. Наостанок автор розглядає засоби щодо боротьби з дорожнечею, а саме: закупівельні операції й зазначає, що вони не торкнуться суті самого явища. Однією з головних причин підвищення цін він вбачає дезорганізацію транспорту, тому що необхідно створення загальнодержавного розподільного органу. Брошура є цінним внеском при науковому аналізі значення економіки війни.

У зв'язку з розвитком страхової справи в Російській імперії дедалі відчутнішою поставала потреба в розробці загального курсу зі страхування. Особливої актуальності вона набула, коли страхування почали викладати у вищій школі. У нинішніх умовах реформування вітчизняної економіки система

страхових відносин набуває більшої актуальності. Оскільки це питання досліджувало багато вчених, доцільно вивчити історичний досвід минулого.

Швидкі темпи розвитку страхової справи на початку ХХ ст. у Російській імперії зумовили потребу в підготовці кваліфікованих кадрів через систему комерційних інститутів. Однак давалася в знаки нестача наукової літератури зі страхової справи. Вирішення цього завдання взяв на себе професор Київського комерційного інституту К. Г. Воблий, підготувавши у 1915 р. перший підручник зі страхування – «Основы экономики страхования» [122].

У науковій праці, на основі історичного досвіду, він дослідив діяльність страхових товариств та особливості окремих видів страхування, визначив предмет страхування як науки, з'ясував питання фінансової політики, страхових капіталів, відносини між державою і страховими товариствами.

В одній із рецензій на це видання підкреслювалося, що курс страхової статистики «систематично і рівномірно побудований і стислий, незважаючи на свою достатню наукову обґрунтованість, написаний простою, ясною, чіткою мовою. Нефахівцям важко собі уявити, якої великої праці, напруження творчих зусиль повинен був автор докласти, щоб при недостатніх друкованих відомостях про страхування в Російській імперії дати таку повну картину його стану» («Русские ведомости», 2015, 24 червня). Отже, дослідники страхової справи позитивно оцінили наукову роботу вченого, яка повністю відповідала вимогам часу, заклала новий напрям економічної науки та не втратила актуальності й до сьогодні. Адже її продовжують перевидавати та включати до хрестоматій з історії української економічної думки. Так, у 1923 і 1995 рр. підручник було перевидано. Крім того, основи економіки страхування є предметом вивчення на економічних факультетах вітчизняних вищих навчальних закладів.

Підручник «Основы экономики страхования» можна розглядати – як свого роду енциклопедію з питань страхування. Структурно книга складається зі вступу, в якому з'ясовано основні поняття, та десяти розділів, де розглянуто коротко історію страхування та послідовно розкрито теорію економіки страхування, діяльність страхових товариств, страхові капітали, регулювання

державою страхових відносин, окремі види страхування: особисте страхування життя, від нещасних випадків і цивільної відповідальності. Крім того, охарактеризовано такі види страхування: вогняне, транспортне, сільськогосподарське (худоби, від градобоя) та перестраховання. Вчений присвятив їм окремі розділи, де детально розкрив їх значення. Праця видана внаслідок трирічної педагогічної діяльності в Київському комерційному інституті.

Цей систематичний курс написано зрозумілою мовою. Питання страхової справи було настільки невивченим у Російській імперії, що професору К. Г. Воблому прийшлося бути першодослідником у цій царині. У своїй праці автор розглянув страхову справу з найважливіших позицій через призму економіки та намагався пов'язати страхування з іншими економічними явищами.

Учений визначив страхування, як форму господарської діяльності, тому його слід розглядати у взаємозв'язку із загальною системою народного господарства. Математичного та юридичного боку питання він торкнувся тільки для повноти викладу матеріалу. На думку професора К. Г. Воблого, «страхування – це вид господарської діяльності на основі солідарності та відшкодування, що має на меті покриття майбутніх злиднів або потреби, викликані настанням випадкової та одночасно статистично зафіксованої події» [122, с. 23].

Дослідник страхової справи лаконічно висвітлив основні форми страхування, використовуючи у кожному розділі єдину систему викладу матеріалу. Спочатку – історичний нарис, потім організація страхування, його форми і загальне значення. Однією з позитивних сторін є те, що до кожного розділу автор подав актуальну бібліографію.

Доцільно зазначити, що книга професора К. Г. Воблого – це фундаментальна наукова праця, написана на основі широкої джерельної бази і яку без перебільшення можна назвати енциклопедією страхового знання. Вичерпно обґрунтовуючи теоретичні положення, він водночас надав дуже багато цінних практичних вказівок. Ця праця стала настільною книгою економістів.

У перевиданій праці «Основы экономики страхования» (1923 р.) [123] К. Г. Воблий розкрив основні поняття страхування, її історію, страхування як

науку та її завдання, дав визначення страхування. Він вважав, що страхування охоплює низку господарських явищ. Як потужний економічний інститут сучасного народного господарства, страхування торкається різних сторін народної і приватногосподарської діяльності. На цьому ґрунті виникає окрема галузь прикладної економіки – економіка страхування, завданням якої є вивчення господарських явищ, властивих як страхуванню взагалі, так і окремим його видам. Автор описав і систематизував відомі типи страхових операцій, з'ясував причини залежностей між окремими видами страхових явищ. Він зауважував, що невід'ємною складовою економіки страхування є її історія, адже вивчаючи останню, можна об'єктивно оцінити та зрозуміти сучасне становище страхової справи [124, с. 131].

У книзі окремий розділ він присвятив сільськогосподарському страхуванню. Висвітлив історію страхування худоби в деяких країнах: Німеччині, Швейцарії, Франції, Бельгії, Австрії, Болгарії, Росії. Також він розкрив труднощі організації страхування худоби. Крім того, описав заходи боротьби з градобоем та історію зародження страхування в таких країнах, як Німеччина, Франція, США, Болгарія. Стосовно страхування в Російській імперії велике значення надав земствам та першому всеросійському з'їзду в Києві у 1913 р., на якому прийняли положення про розробку заходів щодо страхування. Також він розкрив всі труднощі, пов'язані з організацією страхування від градобоею. Окремо виділив державне страхування від градобоею, яке поділив на обов'язкове і добровільне.

З іншого боку, К. Г. Воблий акцентував увагу на страховій політиці, яку розумів як сукупність заходів, що приймаються державою і суспільством з метою регулювання страхової справи. Щодо визначення страхування він наводить позиції вчених, посилаючись на Кроста, розрізняє суб'єктивні теорії, що впливають при визначенні страхування з погляду суб'єкта, якому воно відшкодовує втрату або потреби якого воно задовольняє, зокрема А. Вагнера, а також подібні з нею – Бехера, Шеффле. К. Г. Воблий наводить визначення, автори яких розглядають не шкоду і втрати, а потреби – Машнера, Менеса. До вчених,

що висувають на перший план у страхуванні статистичну закономірність, він зараховує Шофтона, Нікольського [125, с. 475].

У 1918 р. К. Г. Воблий видав посібник для комерційних та технічних училищ «Начальный курс политической экономии (история, теория, финансы)» (1918) [102] відповідно до розроблених програм навчальних закладів. Автор не розглядає складні економічні поняття, такі як «теорія цінностей», «рента» тощо, зважаючи на категорію читачів посібника. Натомість дохідливо пояснює господарські форми і відносини. Спостерігаючи господарську розруху, автор робить висновки, що відбувається з законами народного господарства. Головним завданням представників економічної науки повинна бути популяризація економічних ідей в суспільстві. Політична економіка, на думку вченого, має займатися вивченням господарської діяльності людини, точніше – тих суспільних відносин, які виникають на ґрунті цієї діяльності. Під господарською діяльністю він розуміє свідому і планомірну діяльність людини, спрямовану на виготовлення і отримання благ для задоволення її потреб [102, с. 5].

Господарське життя учений вивчав із двох сторін – його конкретних, індивідуальних проявів, стосовно до визначених меж простору і часу, по-друге, загальних типових рис. В одному випадку ми займаємося описом і дослідженням індивідуальних явищ, в іншому – виявленням загальних понять, закономірностей. Приватне, конкретне є предметом вивчення з історичного погляду господарського життя у зв'язку з історією економічних учень і економічної географії. Історія господарської діяльності розглядає економічні явища в їх історичному розвитку, як наприклад, в історії банків, звільненні селян від кріпацтва. Тут метою наукового дослідження є опис і пояснення часткового господарського явища з усіма його наслідками. Зі зміною господарського життя змінювалося і наукове його осмислення, тому поряд з історією господарського буття стоїть історія економічних учень, іншими словами – спроб його висвітлення. Загальний напрям або течія господарського життя впливає на характер і склад економічних учень. Зрозуміти ту чи іншу економічну систему поза її середовищем, в якому вона створювалася, не можливо. У свою чергу напрям економічної думки позначався

на господарському житті, впливаючи на законодавство, яке регулювало економічні відносини. У цьому зв'язку автор вважає за доцільне спільно розглядати історію господарського побуту з історією економічних учень.

Економічна географія займається вивченням господарського життя сучасних народів з позиції його географічної обумовленості. Економічна дисципліна, яка вивчає загальне, виявляє закони господарської діяльності – це теорія політичної економіки. Вивчаючи питання про коливання цін, політична економіка розглядає не конкретні ціни на тому чи іншому ринку, але має на увазі загальні риси, характерні даному господарському явищу, прагне з'ясувати ті фактори, які визначають рівень ціни, її зміни. Вона намагається виявити загальні початки, закони коливання цін, застосовані до будь-якого ринку за наявності визначених умов. На місце приватного, індивідуального ставиться загальне, тимчасове.

Третю групу економічних дисциплін становлять практичні науки: економічна політика і наука про фінанси. Економічна політика займається, з одного боку, вивченням практичних початків, вироблених теоретичною економікою, а з іншого боку – тих заходів, за посередництва яких держава і суспільство намагаються вплинути на господарське життя. Економічна політика розмежовується на відділи залежно від галузі сільськогосподарської діяльності. Так, розрізняють торгову, сільськогосподарську, залізничну, банкову політику. Іноді при викладанні ці відділи економічної політики є самостійними, спеціальними курсами.

Предмет науки про фінанси становить вчення про держані доходи і видатки, господарський кредит, фінансове управління і контроль.

Таким чином, ознайомившись із науковим доробком видатного вченого-економіста К. Г. Воблого, можна обґрунтовано стверджувати, що він сформував власний погляд на економічну географію як науку, видав підручник із зазначеної дисципліни, який набув такої популярності, що й до тепер ним користуються студенти вітчизняних економічних вишів. Крім того, вчений переконував, що географічне розташування України сприяє розвитку сільського господарства.

Особливе значення належало культурі цукрових буряків, яка забезпечувала важливе джерело народного багатства – цукрову промисловість сировиною. У зовнішній торгівлі головне значення належало продуктам сільського господарства та сільськогосподарської промисловості.

Крім того, помітне місце в науковій спадщині К. Г. Воблого посідають дослідження історії, теорії і практики страхування, результати яких відображені в першому підручнику зі страхування. Вивчаючи питання економіки, зокрема теорію страхування, слід констатувати, що виданий навчальний посібник є унікальною науковою працею з даного питання, написаною на основі широкої джерельної бази.

3.2. Наукова спадщина вченого з питань цукрової промисловості та бурякової кооперації

Цукробурякова промисловість є однією з головних галузей економіки країни, оскільки вона забезпечує продовольчу потребу населення в цукрі, сприятливо впливає на розвиток землеробства і тваринництва. Крім того, історичний досвід засвідчує, що відродження й розвиток цієї галузі сприяє бурякова кооперація, надаючи підтримку її перебудові та удосконаленню.

Вагомий внесок в історію розвитку цукробурякової промисловості вніс академік К. Г. Воблий. На основі архівних матеріалів і широкої історіографії проблеми він комплексно розкрив її значення в науковій праці «Досвід історії бурякоцукрової промисловості СРСР» [126]. Учений відмічає, що зародження цукробурякової промисловості в Україні датується 30-40 роками XIX ст.

В українському господарстві першої половини XIX ст. він виділив три райони: північну частину – від Чернігівської губернії на південь до Ірпеня, Десни і Сейму; на південь від берегів Ірпеня, Десни і Сейму – середня смуга (лісостепова); на південь за Харковом, Кременчуком – пустель степ із чорноземним ґрунтом [126, с. 5-6].

Сільське господарство України в цей період будувалося на основі кріпацтва, основною одиницею був маєток, власник якого залучав працю кріпаків. Учений відмічає, що в період кризи суконної промисловості в лісостеповій смузі України зародилася цукробурякова промисловість, що відкрила перспективи для накопичення капіталів дворян. Крім того, на думку К. Г. Воблого, зернове господарство в досліджуваний період не було високо рентабельним. Тому поставала необхідність введення в сівозміну коренеплодів. Відповідно система рільництва розширювалася способом введення культури буряків – найбільш сприйнятної для лісостепової смуги. В історії цукробурякової промисловості до звільнення селян К. Г. Воблий виділяє три періоди: 1) від моменту зародження до появи Комітету цукроварів (1834 р.); 2) до впровадження акцизу (1848 р.); 3) до скасування кріпосного права (1861 р.) [126, с. 67].

Досліджуючи історію цукробурякової промисловості в Україні, він зазначає, що перший цукробуряковий завод почав працювати у 1825 р. на Чернігівщині в селі Макошині Сосницького повіту. У 20-х рр. XIX ст. було побудовано завод на Київщині в Канівському повіті у селі Трощине поміщика Ц. О. Понятовського. У цей же період діяв цукровий завод у Подільській губернії. У 1827 р. в Харківській губернії введено в дію цукровий завод Ляніна, у 1828 р. – цукровий завод у Полтавській (Лохвицький повіт, с. Бодавці), а також побудовано на Уманщині цукробуряковий завод Мощинського.

Таким чином, з другої половини 20-х рр. XIX ст. в Україні працювало декілька цукрових заводів, а на відповідний період 30-40-х рр. цукробурякова промисловість відігравала провідну роль у вітчизняному виробництві. Саме в цей час розгортається будівництво цукробурякових заводів на Лівобережній Україні.

З утворенням Комітету цукроварів у 1834 р., введення в дію цукробурякових заводів набуло організованого і системного характеру. На засіданнях Комітету обговорювалися кращі способи виробництва цукру, вивчали вивчення досвід окремих цукроварів, розглядали практичну значущість винаходів, удосконалювали форми обліку виробництва та звітності. Усе вищезазначене обговорювалося і публікувалося в «Записках Комітета

сахароваров», видання яких відіграло вагому роль у справі розвитку й удосконалення цукробурякової промисловості.

На основі порівняльного аналізу К. Г. Воблий характеризує третій період в історії цукробурякової промисловості, починаючи з введення акцизу в 1848 р. і після скасування кріпосництва. Крім того, він виділяє два типи цукробурякових заводів: сільськогосподарський – виникав або на ґрунті прагнення підвищити дохідність маєтку, або для використання продуктів і робочих рук, що не знаходили застосування на місці; комерційний – на перший план висувалося промислове підприємство, яке давало прибуток, що значно перевищував дохід від усього маєтку, для цього були задіяні всі його продуктивні сили.

Центром комерційного цукроваріння була Київська губернія. Комерційний тип заводів відігравав домінуючу роль переважно на українських теренах. У північному районі цукрові заводи належали до сільськогосподарського типу. Ці два види цукробурякових заводів різнилися економічними і технічними умовами виробництва. Власники цукрових заводів сільськогосподарського типу докладали зусиль, щоб виробництво не виходило за межі домашнього господарства. Потрібний для заводського виробництва капітал вилучався із загальних засобів маєтку. Зазвичай, роботи на таких заводах виконувалися панщиною.

Для географії поширення цукробурякової промисловості характерною була така особливість, як розташування заводів групами. В Україні К. Г. Воблий віділяв три райони цукробурякової промисловості: старіший харківський, полтавсько-чернігівський з досить значною кількістю невеликих заводів сільськогосподарського типу, з працею кріпаків і посівами буряка на їхніх городах. У правобережному районі розміщувалися потужні заводи комерційного типу й управлінням іноземцями, значно розвиненим бурякосіянням і наявністю великого рафінадного виробництва [126, с. 204].

Крім того, визначено, що на цукробурякову промисловість визначальною мірою впливає сировина, паливо і робочі руки. Правобережна Україна відрізнялася помірним кліматом, родючістю ґрунтів, великою кількістю лісів і високою густотою населення, яку цукробурякова промисловість в цьому районі

швидко набула поширення. На основі широкої джерельної бази учений також вказував ще на одну перевагу району Правобережної України – наближеність до Західної Європи й Польщі, що забезпечувало постачання потрібних машин і устаткування для фабрик.

Характеризуючи форми праці в цукробуряковій промисловості до 1861 р. на підставі архівних матеріалів, К. Г. Воблий відмічав, що в перший період діяльності цукробурякових заводів переважала панщинна форма праці. У другому періоді з появою великих заводів і значними площами висівання буряків, такої форми праці виявилось недостатньо. Постала потреба наймати робітників. У цей час першість займала змішана форма праці – панщина і наймана. На підставі статистичних даних учений констатує, що заробітна плата змінювалася залежно від пори відповідно до ведення сільськогосподарських робіт: була вищою навесні та влітку, а восени і взимку – нижчою.

На основі вивчення наукового аналізу творчості дослідників цукробурякової промисловості, зокрема Ляніна, Аксакова, Ушакова, К. Г. Воблий стверджував, що з розвитком виробництва цукрового буряку збут цукру зазнавав труднощів. Перші цукрозаводи були і торговцями. Тоді збут цукру не був відокремлений від виробництва.

У 1850–1860 рр. торгівля буряковим цукром набула організованих форм. Значно розвинулася купецька торгівля цукром, здійснювана на великих цукрових заводах, переважно рафінадних. Для забезпечення збуту продукції дрібніших цукрозаводів, особливо цукрового піску, було організовано його продаж на комісійних засадах. Слід зазначити, що буряковий цукор збували на внутрішніх ринках у вигляді пробіленого піску, тобто цілком очищеного цукру, з якого варять рафінад.

Основними ринками збуту цукру-піску була Москва, що обслуговувала Центральну землеробську область; з українських губерній – Чернігівська, Харківська і рафінадні заводи Бобринського та братів Яхненків і Симиренків у Київській губернії. Водночас ринки рафінаду не були такими концентрованими,

як ринки цукру-піску. Також українські заводчики вважали за краще продавати цукор на ярмарках.

Таким чином, формувалася така послідовність цукру-піску ринку за важливістю – Київ, Москва, Харків, Дон, місцеві й губернські міста. Рафінад мав повсюдне поширення; більшою мірою продаж цього продукту концентрувався в Москві, на Нижегородському ярмарку і великих українських ярмарках [126, с. 274].

З метою поширення цукрової промисловості уряд безкоштовно надавав земелі для бурякових плантацій, пільги у вигляді позик на облаштування цукрових заводів. Також заводи одержували право викурювання спирту з бурякових залишків і вільного його продажу [126, с. 313].

Надзвичайно важливим джерелом державних доходів був на той час митний збір з колоніального цукру. Уряд широко використав цей спосіб стягування податку, підвищуючи мито з колоніального цукру. Отже, уряд не дбав про інтереси цукробурякової промисловості, а тільки про підвищення доходів.

Як зазначає К. Г. Воблий, розвиток цукробурякової промисловості в Російській імперії, її висока дохідність, велике значення для дворянства, а також органічний зв'язок із сільським господарством знайшли відображення в науковій літературі. Дослідники цієї галузі в першій половині XIX ст. довели її державну і народногосподарську важливість.

На початку 1830-х років відомим представником цукрозаводів був Д. Давидів, який запропонував новий метод сокодобування за допомогою вимочування. У брошурі «Взгляд на свеклосахарное производство» (1833) він захищав інтереси цукробурякової промисловості. Ідеологічний підхід до цукробурякової промисловості можна помітити в одного з її перших засновників – Мальцева, який усвідомлював усі вигоди від її ведення для поміщиків і народного господарства.

Також досить відомим був представник дрібномаєтного дворянства Котц, який докладно викладав хід свого виробництва, аналізував помилки, невдалі

плани. Крім того, він показав приклад вдалої експлуатації цукробурякового виробництва у межах дрібного господарства.

Виняткове місце серед ідеологів цукробурякової промисловості епохи, що вивчається, належить цукровару і поміщикові Харківської губернії Ляніну. У своїх публікаціях він з'ясував значення цукробурякової промисловості для України, при цьому акцентував увагу на удосконаленні бурякосіяння. Ще одним впливовим цукроваром був Н. П. Шишков. На своєму зразковому заводі він запропонував виробництву багато власних винаходів. Найважливішим з них було удосконалення способу Домбаля видалення цукру із коренеплодів [126, с. 384].

Активним поборником розвитку цукробурякової промисловості вважається секретар Товариства сільського господарства і Комітету цукроварів Маслов, який сприяв поширенню в Російській імперії цукробурякової промисловості. Також до прихильників розвитку цукрової промисловості слід віднести А. Бобринського, який сприяв підготовці фахівців із цукроваріння. Цікаві думки з цього питання можна знайти в наукових статтях українського цукрозаводчика Ханенка. Автор переконливо обґрунтовує значення бурякосіяння для залучення праці українського населення. Поряд із позитивними сторонами цукробурякової промисловості Струков виділяє її негативний бік, наприклад, вирубування лісів. Таким чином, на підставі широкої джерельної бази у своїй монографії К. Г. Воблий розкрив історію цукробурякової промисловості (від кріпацтва до звільнення селян у 1861 р.), що являла собою основну галузь національного господарства.

Аналізуючи історію зародження, становлення й розвитку цукробурякової промисловості в Російській імперії, учений-економіст К. Г. Воблий робить значний акцент на Україні. Він розкрив нові факти про виникнення перших вітчизняних цукробурякових заводів, характеризуючи стан із праці та економічну політику в цукровій промисловості, торгівлю цукром до селянської реформи 1861 р. Крім того, автор назвав дослідників і висвітлив їхній внесок у розвиток цукробурякової промисловості [127, с. 173].

Наприкінці 20-х–на початку 30-х років К. Г. Воблий завершив фундаментальну працю «Нариси з історії російсько-української цукробурякової промисловості» (т. 1, вип. 1, 2 – 1928 р.; т. 2 – 1930 р.; т. 3, вип. 1 – 1931 р.; т. 4, 5 були закінчені в рукопису після німецько-радянської війни) [128–130].

У першому випуску першого тому К. Г. Воблий не тільки висвітлює зародження і початковий етап розвитку цукробурякової промисловості в Росії і Україні, а й характеризує все народне господарство країни в 30-40-і роки XIX ст., ті соціально-економічні умови дореформеної економіки Росії і України, в яких формувалась і розвивалась цукрова промисловість.

Особливість цієї праці К. Г. Воблого полягає в тому, що історію виникнення і розвитку цукрової промисловості в Росії і Україні він висвітлює у взаємозв'язку з історією розвитку всієї економіки. Саме виникнення і розвиток цукробурякової промисловості він аналітично і документально обґрунтовує як економічний вихід з тієї аграрної кризи, яка в той час охопила деякі райони країни.

У монографії з достатньою повнотою охарактеризовано основні дожовтневі періоди розвитку цукробурякової промисловості відповідно до головних періодів всієї економічної історії Росії і України. Автор у повній мірі висвітлив такі складні питання, як розміщення цукрової промисловості, формування, організація і розвиток її сировинної бази, концентрація і централізація цукробурякового виробництва, формування, зростання і становище найманої робочої сили на цукроварнях, монополізація цукрової промисловості. Важливе місце в праці К. Г. Воблий приділяє питанню історії торгівлі цукром. Він розкриває картину цукрового ринку в Росії і Україні та за їх межами, висвітлює історію цін на цукор, аналізує економічні заходи уряду в галузі цукрової промисловості, приділивши особливо велику увагу митній політиці.

Вперше в радянській економічній та історичній літературі дослідження академіка АН УРСР К. Г. Воблого з історії вітчизняної цукрової промисловості базується на майже вичерпному використанні джерел, зокрема спеціальної періодики й документів, що зберігаються в державних архівах Москви, Ленінграда й України та вперше ним використані. Великий інтерес становить

критична оцінка автором літератури і першоджерел, на яких базується його дослідження.

Документальна п'ятитомна праця К. Г. Воблого «Нариси з історії російсько-української цукробурякової промисловості» стала результатом багаторічних напружених творчих зусиль. Вона слугує прикладом наукового дослідження, з якого покоління економістів та істориків черпатимуть матеріали і багатство думок.

Виступаючи на III науковій сесії «Відродження та дальший розвиток цукрової промисловості УРСР» [131] К. Г. Воблий визначав, що досягти піднесення сільського господарства і промисловості, яка виробляє засоби споживання можливо завдяки цукровій промисловості. Адже цукор входить в численну групу інших галузей харчової промисловості – кондитерську, виноробну, фруктову-консервну.

Відповідно до накреслень четвертої п'ятирічки рівень виробництва цукру станом на 1950 р. мав досягти по СРСР – 2,4 млн тонн, по УРСР – 1,6 млн тонн, що в середньому по СРСР становитиме близько 13 кг на людину.

Учений зазначає, для того щоб досягти вищезгаданого виробництва продукції, заплановано посівну площу цукрових буряків в Україні 830 тис. га при урожайності 190 ц з гектара, проти 183 ц з 1 га до війни.

Як свідчать статистичні дані, у період 1945–1946 рр. в Україні працювало 114 цукрових заводів – 71% довоєнної кількості заводів, які виробили вдвічі більше цукру ніж у минулому сезоні.

Протягом четвертої п'ятирічки планувалося відбудувати 92 найбільш зруйнованих цукрових заводів і в 1950 р. відбудовний процес буде завершено. Також передбачалося будівництво нового цукрового заводу в Закарпатській області, де цієї галузі зовсім не було. Це має велике значення для піднесення сільського господарства та для забезпечення місцевим цукром населення Закарпаття.

Німецькі загарбники завдали великих втрат українському бурякосіянню. Родючі лани під час окупації були засмічені бур'янами, де розплодилося багато

шкідників. Унаслідок цього в 1944 р. площа під цукровими буряками дорівнювала 35% довоєнної площі.

Щодо врожайності цукрових буряків у 1945 р., то тут поряд із колгоспами і районами, які одержали досить високі врожаї, були й такі, де врожайність виявилася низькою.

Для постійного постачання сировиною відбудованих цукроварень згідно з планом четвертої п'ятирічки передбачалося широке будівництво вузьколінійних залізниць для довозення сировини на приймальні пункти, що значно б зменшило транспортні витрати. Таким чином станом на 1950 р. в УРСР не залишиться жодного цукрозаводу, що обслуговувався б гужовим транспортом.

Культура цукрового буряка потребує значних затрат праці, тому четверта п'ятирічка передбачала досягнення високого рівня механізації буряківництва.

У перспективному плані розвитку цукрової промисловості в Україні важливо передбачити використання, крім буряка, інших цукроносів. В СРСР почало розвиватися виробництво глюкозної патоки і цукру з кукурудзи на Беслановському маїсовому комбінаті, який випускатиме різноманітну продукцію: кукурудзяний сироп, цукор, харчову і технічну патоку, крохмаль, олію, які використовуватимуть як у харчовій, так і в іншій промисловості.

Заслуговує на увагу питання виробництва цукрових сиропів та мальтозної патоки з сорго.

Щодо планів розвитку цукрової промисловості в Україні, то слід віднести питання про організацію виробництва фруктового цукру. Сировиною для якого є цикорій та земляна груша (топінамбур).

Таким чином, Україна має всі можливості для широкого і швидкого розвитку цукрової промисловості на базі буряківництва і різноманітних цукроносів.

Значну роль у цьому повинна відіграти і кафедра економічної географії Університету Святого Володимира, виконуючи своє основне завдання по вивченню розміщення продуктивних сил та по вивченню комплексних економічних районів України.

«Кооперація – засіб духовного відродження українського народу» – це гасло було поширеним у 20-ті роки минулого століття. Ще один вислів: «Кооперативний рух – альтернатива класовій боротьбі» – належить К. Г. Воблему. Бачення кооперації як матеріальної основи вирішення усіх національних проблем закономірно висувало питання щодо піклування про освіту. Незважаючи на фінансово-економічний хаос та буремний перебіг подій, українська кооперація змогла розбудувати систему всеукраїнських центрів кооперації, відкрити чимало кооперативних шкіл, надавати систематичну організаційну та суттєву матеріальну допомогу закладам освіти.

Кооперативний рух – це суспільний і господарський рух, спрямований на створення й розвиток різних форм і видів кооперативів для підвищення продуктивності сільського господарства, отримання прибутків тощо. Він зародився в 1860-х роках. Саме тоді почали діяти перші споживчі та ощадно-позичкові товариства. Наприкінці 1890-х років утворилися хліборобські артїлі та сільськогосподарські громади. Тривалий час кооперація розвивалася без централізованих об'єднань – спілок. Це було пов'язано як із певними заборонами царського уряду, так і з нерозвиненістю кооперативної мережі та нестачею коштів. Масштабного розвитку кооперація набула після ухвалення царським урядом Зразкового статуту споживчого товариства (1897 р.).

Ідея кооперативів має давнє коріння, яке бере свій початок із Західної Європи. Запровадженню сільськогосподарської кооперації значною мірою слід завдячувати ентузіастам кооперативного руху. Зазвичай вони були засновниками та членами добровільних сільськогосподарських товариств, хліборобських артїлей, працювали в земствах. Крім сприяння розвитку кооперативних ідей займалися організацією виробництва, збуту, переробки продукції, а також популяризацією агрономічних знань в середовищі селян.

Важливість буряків у дотриманні правильної плодозміни і підвищенні врожайності всіх інших культур є беззаперечною, як і власне цукрової промисловості, яка сприяє розвитку землеробства, підтримує тваринництво та

низку суміжних з нею галузей. На нинішньому етапі для подальшого розвитку цукрової промисловості продовжує залишатися актуальним питання кооперації.

К. Г. Воблий у статті «Кооперация в свеклосахарной промышленности» [132] висвітлює історію зародження й розвитку кооперації в цукробуряковій промисловості. Автор публікації розкриває в історичній перспективі еволюцію умов, спрямованих на кооперування селянського бурякосіяння. Адже за допомогою кооперації здійснювалося постачання буряків на заводи, проводили колективні посіви, що суттєво підвищило врожайність буряків і покращило становище дрібних господарств.

Цукрова промисловість у дореволюційний період була пов'язана з латифундним землеволодінням. Великі цукрові заводи належали магнатам-землевласникам. У дореволюційний час цукрові заводи отримували буряки від господарств, розташованих поблизу заводів, плантаторів і селян (таблиця 3.2).

Таблиця 3.2¹

РАЙОНИ	Південно-західний			Центральний			Східний			Польський		
Плантації	Заводські	Плантаторські	Селянські	Заводські	Плантаторські	Селянські	Заводські	Плантаторські	Селянські	Заводські	Плантаторські	Селянські
1904/5 – 1906/7	27,1	56,0	16,9	55,6	29,4	15,0	59,4	27,9	12,7	5,5	58,1	36,4
1907/9 – 1909/10	25,9	52,1	22,0	53,5	30,8	15,7	55,1	25,4	19,5	3,0	60,4	36,6
1910/11 – 1912/13	24,7	50,2	25,1	48,2	34,4	17,4	57,1	28,5	14,4	2,9	60,6	36,5
1913/14 –	28,7	45,7	25,6	54,8	29,4	5,8	63,0	23,2	13,8	3,3	66,9	29,8

¹ Таблицю складено автором за матеріалами статті К. Г. Воблого Кооперация в свеклосахарной промышленности. *Вестник сахарной промышленности*. 1923. № 11–12. С. 79–93 [132, с. 80].

1915/16												
---------	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Із зазначеної таблиці видно, що у всіх районах селянське бурякосіяння зростало, особливо в південно-західному краї, де селянські посіви зрівнялися за площами із заводськими плантаціями. Особливо велику роль вони відіграли в польському районі, де значно перевищували заводські посіви. Отже, на основі зазначених фактів можна стверджувати, що селянське бурякосіяння стало помітно розвиватися перед Першою світовою війною [132, с. 80].

Домінуюче становище селянського бурякосіяння сприяє його кооперуванню. Дрібні трудові господарства є тією базою, на якій може розвиватися постреволюційне буряківництво. Збільшити обсяги продукції в дрібних господарствах, інтенсифікувати їх можливо тільки об'єднанням у товариства, союзи. Земська агрономічна організація зробила висновки, що для успішного проведення агрономічної допомоги селянам необхідно спиратися на широку мережу кооперативів.

Щодо можливості використання кооперації для розвитку й поширення бурякосіяння в Україні, то своє практичне здійснення вона отримала тільки в революційний час.

В історії цукробурякової кооперації К. Г. Воблий виділив три періоди: дореволюційний, який характеризувався участю кооперації в постачанні буряків на заводи, революційний – поява спеціальних бурякових кооперативів під керівництвом і за сприяння Голоцукру, третій період – нової економічної політики – входження бурякової кооперації в сільськогосподарську і початок кооперування цукробурякової промисловості.

У першому періоді кредитна кооперація практично підійшла до питання про кооперування поставки буряків на цукрозаводи. На Київщині перші кроки в цьому напрямі були зроблені кредитними товариствами: Дзенгелевським, Матусовським, Узинським і Бабинським ще в 1909 р. Деякі цукрові заводи перейшли до об'єднання селян у товариства, гуртки, яким передавали для обробітку бурякові плантації. Це здійснювалося з метою розширення джерел постачання буряків, але оскільки селянські плантації були невеликі, цукро заводам

було складно налагоджувати відносини із сотнями і тисячами дрібних господарів, тому єдиним шляхом вирішення проблеми було кооперування селян.

Під час революції 1917–1919 рр. докорінно змінилися умови постачання цукрозаводів сировиною. Великі помістя зникли, заводська земля залишалася необробленою, багато цукрових заводів не працювало, решта працювали тільки по кілька днів. Усе це негативно вплинуло й на кооперативне буряківництво, яке значно скоротилося. Кредитна кооперація, яка організувала це починання, опинилася у глибокій кризі у зв'язку з девальвацією валюти і згодом зовсім зникла. Кредитні кооперативи реорганізувалися в сільськогосподарські товариства, а потім злилися з споживчою кооперацією.

На думку вченого, перебудова сировинної бази цукрової промисловості з перенесенням центру на селянське бурякосіяння поставила питання про кооперування буряківництва. Досвід першого періоду показав життєдіяльність колективної форми поставок буряків на заводи. При зміні умов довелось зупинитися на спеціальному виді бурякових кооперативів. Організацією таких товариств займався Центральний сільськогосподарський кооперативний союз (Централ). Після ліквідації Централу наприкінці 1920 р. та з організацією єдиної споживчої кооперації, справа керівництва й організації бурякових кооперативів перейшла до Головцукру, в складі якого було створено особливу секцію бурякової кооперації. Остання мала три районних бюро – Київське, Смілянське і Подільське.

Варто зазначити, що в другому періоді керівна роль у буряковій кооперації належала Головцукру. Так, інструктор бурякових кооперативів В. Юнкевич надає дані щодо зростання бурякової кооперації на Київщині (таблиця 3.3).

Таблиця 3.3²

Бурякова кооперація в Київській губернії

	1920 р.	1921 р.	1922 р.
Бурякові союзи	-	4	8
Бурякові кооперативи	79	145	206

² Таблицю складено автором за матеріалами статті К. Г. Воблого Кооперация в свеклосахарной промышленности. *Вестник сахарной промышленности*. 1923. № 11–12. С. 79–93 [132, с. 83].

Кількість засіяної бурякової площі	840 дес.	1660 дес.	4,071 дес.
Здано на заводи берковців (12 п.)	42,250	72.720	286,600

За даними таблиці можемо простежити поступове зростання бурякової кооперації. За три роки кількість товариств збільшилася утричі, площа кооперативних посівів зросла в 5 разів і в 6 разів – кількість зданого на переробку обсягу коренеплодів (берковців) [132, с. 83].

Третій період розвитку української бурякової кооперації почався з 1922 р. При реорганізації Головцукру в Цукротрест було ліквідовано бурякову секцію. Керівництво перейшло до сільськогосподарської кооперації, яка з 1923 р. вела активну роботу в області кооперування бурякосіяння.

До речі, практичне здійснення кооперування цукрових заводів було полегшено новою економічною політикою, адже при оренді цукрових заводів віддавали перевагу кооперативним об'єднанням, які виступали в якості конкурентів на оренду тих чи інших підприємств. Можливість оренди звільняла кооперацію від великих витрат на придбання або влаштування цукрового заводу.

За ініціатииви Всеукраїнського центру сільськогосподарської кооперації «Сільський господар» було засновано Бюро кооперування цукробурякової промисловості, обов'язки якого полягали у керівництві, інструктуванні, посередництві при вирішенні всіх справ, що стосувалися оренди, фінансування і постачання цукрових заводів.

Однак перша цукрова кампанія кооперації не була вдалою. Кооперативна оренда цукрозаводів була проведена поспіхом. Кооперація не мала ні належно підготовленого апарату, ні вироблених організаційно-господарських планів, ні достатніх обігових коштів.

Принагідно зауважити, що невдала кампанія змусила знову порушити питання про кооперування цукрової промисловості. У листопаді 1922 р. при «Сільському господареві» було створено комісію, яка займалася розробкою питання коштів, необхідних для кооперативних цукрових заводів, та формами їх

мобілізації. Комісія дійшла до висновку про необхідність запровадження акціонерної форми для кооперативних цукрових заводів. Вона розробила проект статуту Українського цукрового кооперативного товариства на паях (Українцукр). Однак прагнення об'єднати всі кооперативні цукрові заводи в одне акціонерне товариство не знайшло підтримки у місцевих кооператорів-цукровиків, тому не втілювалося у життя.

Негативним явищем для кооперативної цукрової промисловості була нестача обігових коштів. Єдиним великим джерелом кредиту для кооперації виявився Держбанк, однак пропоновані ним умови кредитування були не вигідними через надзвичайно високі відсотки.

У результаті дослідження можна зробити висновки, що кооперація виконує важливу справу з відродження цукрової промисловості, яка, у свою чергу, сприяє розвитку сільського господарства загалом і тваринництва зокрема. К. Г. Воблий вважав, що досить суттєвою є підтримка перших починань у справі кооперації, а серед заохочувальних заходів найбільш важливим виділив здешевлення кредиту.

У статті «Площадь и сбор свеклы в отдельных странах за 1923 г.» [133] К. Г. Воблий на основі даних журналу «Бюллетень Римского сельскохозяйственного института» (1923, грудень) (Bulletin de Statistique agricole et commerciale. Rome, 1923, Decembre) зазначає країн-лідерів за посівною площею та продукцією цукрових буряків. Перше місце за розмірами посівної площі в 1923 р. займає Німеччина, далі йдуть США, Чехо-Словаччина, Франція і Польща. У зазначених країнах бурякосіяння відіграє важливу роль у системі сільського господарства. До цієї групи країн учений відносить і Україну, яка за розмірами бурякового клину посіла четверте місце після Чехо-Словаччини.

До другої групи держав, де бурякосіяння є важливою галуззю народногосподарської діяльності, входять Бельгія, Данія, Іспанія, Югославія, Угорщина, Італія, Голландія, Румунія і Швеція. В інших країнах бурякосіяння не є надто поширеним. Заслуговує на увагу поява бурякосіяння в Англії.

Також автор наводить цифрові дані щодо площі посівів буряків та кількості цукрових буряків у квінталах у різних країнах.

Аналізуючи науковий доробок К. Г. Воблого з цього питання, доцільно виділити наукову публікацію «О роли кооперации в деле восстановления свеклосахарной промышленности» [134] у якій автор визнає, що для розвитку й поширення бурякосіяння в Україні за підтримки Головцукру почали швидко створюватися бурякові гуртки, артілі для висіву буряків. На Правобережній Україні функціонувало понад 300 бурякових кооперативів і більше 20 бурякових союзів. Серед об'єднаних бурякових кооперативів можна назвати Кагарлицький «Буряксоюз», Глобинський, на Поділлі – Могилянський, Степанський, Джуринський.

Працівники бурякової кооперації вбачають такі перепони для її розвитку: 1) байдуже ставлення адміністрації заводів до колективів; 2) недоброчесну конкуренцію з боку індивідуальних плантаторів [134, с. 9].

Бурякова кооперація, представлена досить значною кількістю гуртків, артілей, економічно дуже слабка. Це пояснюється тим, що вона спирається на незаможних селян, бурякосіяння, як інтенсивна форма сільськогосподарських культур, економічно доступна тим трудовим господарствам, які забезпечені достатньо інвентарем, мають оптимальні розміри земельної площі, за умови повного використання праці сім'ї.

Бурякосіяння є великим кроком у справі інтенсифікації сільського господарства, а для того, щоб цей крок могла зробити маса трудових господарств, необхідно ширше використати сільськогосподарську кооперацію.

Участь кооперації у справі відродження буряково-цукрової промисловості може бути у двох формах: перша – це розширення бурякосіяння через кооперацію, друга – кооперування буряково-цукрового виробництва.

Виробництво сировини для цукрових заводів концентрується в районі заводу. Селяни-плантатори живуть поруч, тому постачання буряків на завод їх об'єднує й організовує загальними умовами заводського контракту. Усе це полегшує об'єднання селян у кооператив.

Сировина, яка постачається плантаторами на завод, також буває на селянських плантаціях одного сорту, однієї якості, що полегшує та спрощує

розрахунки з плантаторами. Це має слугувати сприятливою умовою для кооперативного об'єднання плантаторів.

Споживча кооперація зацікавлена в цукрі, як продукті масового споживання, тому їй ближче питання про кооперування цукрового заводу, який виробляє цінний продукт харчування. Сільськогосподарську кооперацію більшою мірою цікавить буряк у сівозміні, а залишки цукрового виробництва – патока, жом, як цінні кормові продукти.

Сільськогосподарська кооперація може почати кооперування знизу. Селяни, які живуть в районі заводу, об'єднуються або в спеціальні бурякові або в загальні сільськогосподарські товариства. Місцеві кооперативи створюють районний союз, який бере на себе поставку буряків, гужового транспорту, палива, робочої сили на завод. Ці плантаторські кооперативи можуть бути двох типів: перший – кооперування поставки буряків, інший – кооперування всього процесу бурякосіяння – від оранки землі до збору врожаю і здавання на завод. Останній тип повного кооперування простіше здійснити на землі заводу, який може дати колективу землю під буряковий клин, насіння, знаряддя виробництва.

Велике наукове значення має праця К. Г. Воблого «Історичний нарис орендної цукробурякової промисловості на Україні» [135]. У якій автор в історії бурякової кооперації виділяє три періоди: дореволюційний, що відрізняється постачанням буряків на цукроварню через кооперацію; революційний – виникнення фахових бурякових товариств під керівництвом Голоцукру, третій період – нової економічної політики – це період розвитку бурякової кооперації швидкими темпами, як фахової системи.

У першому періоді кредитна кооперація підійшла практично до кооперування постачання буряків на цукроварні. На Київщині перші кроки в цьому напрямі зробили кредитні товариства – Дзенгелівське, Матусівське, Узинське й Бабинське ще в 1909 р. Деякі цукроварні самі об'єднували селян в товариства, гуртки, яким і передавали плантації для обробки. Це обумовлювалося тим, що перед війною в цукробурякових районах спостерігалася боротьба цукроварень за сировину. Для поширення джерел постачання необхідно було

залучити до бурякової плодозміни якомога більшу кількість селянських земель [135, с. 1-2]. Оскільки селянські плантації були дрібні, то цукроварням було важко підписувати договори з тисячами невеликих господарств, а також розраховуватися з ними. Об'єднання селян у товариства та гуртки вирішувало ці труднощі.

Перші кроки української кредитної кооперації в галузі буряківництва мали на меті забезпечити повну сплату буряка для дрібних господарств, захистити їх від зловживань, які іноді були пов'язані з постачанням буряків на цукроварні.

Революційний період, на думку К. Г. Воблого, характерний тим, що в часи революції 1917–1919 рр. змінилися умови постачання цукроварням сировини. Зважаючи на те, що зникли великі маєтки, сировинна база цілком перебазувалася на селянське бурякосіяння.

Починаючи з 1917 р. цукробурякова площа значно зменшилася, що змусило стимулювати організацію селянства для висівання буряків. З початку 1918 р. відділ засів площа при Департаменті хліборобства видав обіжника, в якому було складено проект товариських умов щодо колективного засіву й обробітку буряків серед селянства. З весни 1919 р. спроби товариських засівів й обробітку були зроблені по всій Україні. Досвід показ, що там, де цукроварні допомагали організації селянства, справа пройшла вдало.

У 1920 р. важливе для цукрової промисловості питання про організацію бурякової площі постало знову перед урядом і кооперацією. На нараді представників Головцукру, губземвідділу й кооперації в лютому 1920 р. було прийнято таку резолюцію:

1) «З метою об'єднання заходів по кооператизації посівної площі цукрових буряків й організації для цього трудових товариств, в Україні вся організація в цьому покладається Головцукром на Центральний український сільськогосподарський кооперативний союз – Централ»;

2) на місцях Централ провадить організаційну роботу по кооператизації цукробурякової площі через місцеві кооперативи та об'єднання на умовах, розроблених і затверджених Головцукром;

3) робочий персонал «Централу» з організації трудових товариств вважається на державній службі й відряджається до місцевих союзів й працює під керівництвом «Централу» та під загальним контролем органів Головцукру та земвідділів» [135, с. 4-5].

На виконання цього плану Головцукр виділяв Централові кошти, насіння тощо. У 1920 р. при Головцукрі було організовано секцію бурякової кооперації. З 1921 р. кооперування цукрово-бурякової площі розгорнулося швидкими темпами. Однак після перетворення у 1922 р. Головцукру в Цукротрест секцію бурякової кооперації було ліквідовано. Бурякова кооперація об'єдналася з сільськогосподарською. А в 1925 р. вона перетворюється в окрему фахову систему зі своїм центром – «Укрбурякспілкою».

Із запровадженням нової економічної політики постало питання про передачу деяких цукроварень в оренду. У 1921 р. при Головцукрі функціонувала наукова рада, на засіданнях якої вирішували питання про оренду цукроварень, а дехто з її членів висловився за те, щоб зробити це через кооперацію.

Слід відмітити, що вперше в Києві у 1921 р. на з'їзді представників промислових відділів райфілій Київської губспілки було заслухано доповідь професора К. Г. Воблого про кооперативну участь в оренді цукроварень. Споживча кооперація зацікавлена в цукрі, як продукті масового споживання; вона сприятиме кооперуванню цукрового виробництва з погляду споживача, а сільськогосподарська кооперація, навпаки, цікавиться цукроварнями, оскільки вони переробляють сировину, яку постачає дрібне селянське господарство. Сільськогосподарська кооперація розглядає кооперування цукрового виробництва з погляду продуцента сировини. Ці два різні погляди визначають і різний підхід до даної проблеми. Кооперування цукробурякової промисловості можна вести від селянства – продуцента сировини або від споживача.

Показавши значення цукробурякової промисловості в народногосподарському балансі України, К. Г. Воблий підкреслив, що її майбутнє залежить від розвитку селянського бурякосіяння. На його думку, кооперативний досвід переконує, що чим більшим є капіталістичне підприємство, яке переробляє

продукти, то складніше воно кооперується. Кооперування великих підприємств ведеться тоді, коли населення вже має кооперативну практику, звичайно за допомогою спілки кооперативів, яка володіє досить великими капіталами. Кооперування підприємств тим легше, чим більшу роль у витратах виробництва відіграє сировина, яку постачають трудові господарства.

Учений висловлювався за те, щоб за справу кооперування бралися губерніальні або районні спілки, пов'язані з при заводськими бурякосоюзами.

Торкаючись питання масового прагнення кооперативів першого ступеня до оренди цукроварень, він вважав, що цей рух треба було б скерувати в інше русло. Там, де губерніальний центр не спроможний взяти в оренду від місцевого кооперативу завод, слід полегшити для місцевого кооперативу підписання контрактів на постачання буряків.

Зупиняючись на аналізі об'єктивних умов для кооперування цукрового виробництва, на основі аналізу собівартості цукру, К. Г. Воблий приходить до висновку, що цукроваріння є кооперативно спроможним. За кооперування цукроварень способом оренди може взятися споживча й сільськогосподарська кооперація. Оскільки справа надзвичайно складна, вимагає великих коштів, автор вважав, що до оренди цукроварень повинні долучатися у першу чергу споживчі губсельсоюзи; сільськогосподарська кооперація може почати цю справу знизу, об'єднуючи в бурякові спілки [135, с. 7].

Таким чином, у розвитку кооперативної орендної цукрової промисловості К. Г. Воблий визначив три етапи. Перший – цукроварні беруть в оренду різні кооперативи – первісні районні й центральні, – сільськогосподарські й споживчі. Це період пошуку організаційних форм. Цей етап закінчується утворенням у 1924 р. кооперативного товариства «Укрсельцукр». Другий етап – це спільне існування двох центральних об'єднань – Укрсельцукру й Українцукру: перший – представник сільськогосподарської кооперації, другий – споживчої. Цей етап триває до 1926 р., коли дві організації об'єднуються в єдину кооперативну установу, об'єднуючи кооперативи всіх ступенів і галузей. З 1926 р. можна почати третій етап у розвитку кооперативної цукрової промисловості – фінансового

зміцнення, організованого господарювання, кооперативного охоплення сировинної бази, початок будівництва нових цукроварень, відбудови реманенту, введення культурної плодозміни. Орендна кооперативна цукрова промисловість виконала важливу роль у відродженні української цукрової промисловості. Дванадцять кооперативних цукроварень дали поштовх для розвитку місцевих районів. Було відновлено бурякову площу в цих районах, зріс добробут місцевого населення, значно збільшилися обсяги постачання цукру для населення.

На основі аналізу наукової праці «Відбудова цукрової промисловості УРСР і шляхи її дальшого розвитку» [136] з'ясовано, що К.Г. Воблій відносить цукрову промисловість до однієї з найважливіших галузей українського народного господарства, яка має більш ніж столітню історію. На його глибоке переконання, цукрова промисловість впливала на інтенсифікацію сільського господарства, забезпечуючи високоякісним продуктом харчування – цукром, який є сировиною для низки важливих галузей харчової промисловості (кондитерської, консервної, лікерної тощо). Цукрова промисловість у своєму розвитку вимагала поширення, з одного боку, харчового машинобудування, а з іншого – розвитку буряківництва. Останнє, у свою чергу, зумовлює обслуговування його низкою галузей: виробництво мінеральних добрив, хімікатів для боротьби із шкідниками, спеціальний асортимент машин і знарядь для обробітку та збирання буряків [136, с. 3].

Відходи цукрового виробництва – жом, меляса, були цінним кормом для худоби і базою для розвитку тваринництва; патока використовувалася як сировина у спиртовій промисловості.

В економіці низки адміністративних районів лісостепової зони України цукрова промисловість визначала основний профіль виробництва.

До реформи 1861 р. в Україні було створено три райони цукрової промисловості: Харківський, Полтавсько-Чернігівський (з великою кількістю малих заводів сільськогосподарського типу) та Правобережний, що характеризувався наявністю заводів комерційного типу, якими керували іноземці. Напередодні реформи 1861 р. в Україні було більше половини цукрових заводів,

що виробляли 4/5 продукції цукру в царській Росії. Перед німецько-радянською війною Україна виробляла понад 70 % загальносоюзної продукції цукру [136, с. 4].

Аналізуючи розвиток цукрової промисловості за радянської влади, К. Г. Воблій зазначає, що Перша світова та громадянська війни завдали великих збитків зазначеній галузі. Скоротилася площа бурякових плантацій, зменшилася кількість заводів, знизилися обсяги виробництва цукру. З другого року Першої світової війни помітно скоротилися посівна площа під буряками і виробництво цукру. Спад у цукровій промисловості характеризується такими показниками: в 1917–1918 р. знижується до 7,5 млн ц, у наступному періоді – до 2 млн ц, в 1919–1920 р. – до 683 тис. ц, у 1921–1922 р. – зниження до 427 тис. ц при роботі 87 цукрових заводів. У цьому році цукрові заводи виробили не більше 3 % продукції довоєнного рівня. Площа посіву знизилася до 22 % порівняно з довоєнним показником, а кількість діючих заводів – до 44 % [136, с. 6]. Порівняння цих даних свідчить про надзвичайно низький рівень виробництва продукції цукрової промисловості у цьому періоді. Однак з 1922–1923 р. цукрова промисловість почала відроджуватися швидкими темпами: збільшується посівна площа, задіяно у виробництво більшу кількість заводів, зростають обсяги виробленого цукру, на 1927–1918 р., які досягли по Україні 10,9 млн ц (СРСР – 13,4 млн ц) [136, с. 6].

Протягом другої та на початку третьої п'ятирічок у країні здійснено удосконалення й оснащення галузі буряківництва.

З початком німецько-радянської війни евакуйовані цукрові заводи разом з інженерно-технічними кадрами були евакуйовані на схід країни. В евакуації підприємства з кадровим потенціалом використовувалися для будівництва нових цукрових заводів і поширення бурякосіяння. За роки війни в східних районах СРСР розгорнулося широке будівництво цукрових заводів, в якому було використано устаткування евакуйованих заводів і робочу силу.

Так, на думку вченого, українська цукрова промисловість з її багатим досвідом, відповідною технікою, підготовленими кадрами допомагала розвитку цукрової промисловості в східних районах країни. Під час війни на сході СРСР

високими темпами розгорнулося будівництво 13 заводів. Почала розвиватися цукрова промисловість у таких республіках, як Казахська, Узбекика, Грузинська, Киргизька.

Разом із тим окупація завдала цукровій промисловості Радянського Союзу і зокрема Україні великої шкоди, адже 86 % всіх цукрових заводів були захоплені німцями.

Великих руйнівних наслідків завдано залізничному транспорту, що перевозив продукцію цукрової промисловості: зруйновано залізниці, рухомий склад. Підірвано і спалено корпуси багатьох цукрозаводів, зруйновано силове господарство, котельні, зіпсовано технологічне обладнання; знищено складські приміщення, майстерні, вапно-обпалювальні печі, водокачки, жомові ями і водне господарство. Окупанти зруйнували не тільки виробничі споруди, а й житлові приміщення, культурно-освітні та побутові будівлі. У Полтавській області з 11 цукрових заводів повністю знищено 10, серед яких величезний завод у Лохвиці, якому належало перше місце в СРСР та друге у світі за потужністю [136, с. 11-12].

К. Г. Воблий значну увагу зосередив на відбудові цукрової промисловості України та вважав, що важливим у цьому питанні є географічне розташування заводів. За останні роки в структурі сировинної бази цукрової промисловості України сталися такі зміни:

- 1) зменшувалася питома вага близького радіуса перевезень і збільшувалася далекого;
- 2) підвищувалася питома вага залізничних перевезень на близькі відстані;
- 3) взагалі збільшувалася кількість буряків, підвезених залізницею [136, с. 15].

Крім того, К. Г. Воблий писав про недовантаження цукрових заводів сировиною, а також велику нерівномірність у навантаженні по роках на окремих заводах, що було спричинено кількома обставинами:

- невідповідністю розташування сировинної та технічної бази цукрової промисловості;

- загальним перевищенням потужності технічної бази заводів порівняно з розмірами сировинної бази, визначеної для обслуговування окремих заводів;
- нестійкістю урожаїв буряків. У наслідок цього заводи повинні були довантажуватися з бурякових баз або сусідніх заводів буряками, перевезеними залізницею на великі відстані [136, с. 17].

Протягом 1944–1945 р. в Україні вже працювало більше половини цукрових заводів. На перше місце за обсягами переробленого буряка вийшов Вінницький цукровий трест.

Подальший розвиток цукрової промисловості УРСР К. Г. Воблий вбачав у таких напрямках. В умовах продовольчих труднощів у післявоєнний період передбачалися істотні зміни в структурі споживання: змінилися вимоги, що ставилися до цукру: зниження вживання рафінаду, часткова компенсація харчовими сиропами потреби у солодошах.

Серед різноманітних цукроносів на першому місці був цукровий буряк. Разом із тим значно розвинулося виробництво глюкозної патоки з кукурудзи й картоплі. Важливим джерелом забезпечення потреб населення цукром є використання інших цукроносів: сорго, кок-сагизу, топінамбура, цикорію. Заслуговує на увагу питання виробництва цукрових сиропів та мальтозної патоки з сорго – цінної посухостійкої культури, поширеної у східній степовій частині УРСР. Соргові сиропи слід широко використовувати в кондитерській промисловості при виготовленні солодкого печива і тістечок, натуральних соків, лікерів, варення, повидла тощо.

Слід приділити увагу виробництву сиропів і повидла з буряків. З малими витратами на обладнання можна одержати значну кількість цих цінних поживних продуктів.

У планах розвитку цукрової промисловості варто розглянути питання щодо організації виробництва фруктового цукру, сировиною для якого є цикорій та земляна груша (топінамбур).

На думку К. Г. Воблого, необхідно подолати сезонність цукрового виробництва, що гальмує поширення продукції цукру. Досить вдале розв'язання питання первинної переробки цукрових буряків запропонував інженер Фремель. Розроблена ним установка дає можливість добувати з цукрових буряків сік і випарювати з нього воду. Таким чином, перетворюючи бурякосировину, яка важко зберігається і транспортується, у напівфабрикат – згущений буряковий сік у брикетах [136, с. 36].

Професор М. Хелемський вважав, що за тривалого зберігання буряків у природному стані можна довести виробництво до 180–200 діб. Відомий спосіб зберігання буряків протягом довшого часу, наприклад у Середній Азії, при повітряно-сонячному сушінні буряка, а в Сибіру та на Уралі – заморожуванням.

Також заслуговує на увагу метод підпільного збереження буряків, запропонований членом-кореспондентом АН УРСР П. Головіним. За цим методом частина буряків зберігається в кагатах, а частина – у спеціально облаштованих підпіллях. Таке комбіноване зберігання має низку переваг: подовжується сезонність цукрового виробництва, зменшується втрата цукру при зберіганні, скорочується капіталовкладення на будівництво [136, 39].

Таким чином, застосування нових методів зберігання буряків дає можливість цукровим заводам працювати цілорічно.

При відбудові цукрової промисловості слід урахувати вигідність комбінування. До німецько-радянської війни комбінувалося піскове виробництво з рафінадним, цукрове – із спиртовим, з жомосушильним, з виробництвом лимонної й молочної кислоти.

Таким чином, буряко-сиропне виробництво, стаючи міцною індустріальною базою для дрібного бурякосіяння, впливатиме на інтенсифікацію сільського господарства в тих районах, де недоцільно будувати цукрові заводи.

К. Г. Воблий вважав, що при відбудові цукрової промисловості необхідно провести деякі зміни в розташуванні посівних площ буряків по областях СРСР: розвантажити традиційні райони буряківництва (Київський, Вінницький, Кам'янець-Подільський), зменшити в колгоспах площі посівів цієї культури,

помітно збільшуючи посівну площу буряків у трьох перспективних областях: Полтавській, Харківській та Кіровоградській. На Поліссі та в степовій смузі збільшити площі висіву буряків у тих районах, які межують із лісостеповою зоною.

Висівання буряків у нових районах важливе й для боротьби із шкідниками, особливо буряковим довгоносом, який у вже освоєних районах буряківництва добре пристосувався до умов обробітку й догляду за рослинами [136, с. 47].

У плані відбудови важливо передбачити розвиток тваринництва на базі використання відходів цукрових заводів. Швидке відновлення й подальший розвиток цієї галузі надзвичайно важливі для УРСР.

Для відбудови цукрової промисловості потрібно готувати кадри кваліфікованих робітників, техніків, хіміків, інженерів. Цукрова промисловість України, що має понад столітню історію, встигла підготувати кадри вищої кваліфікації. Необхідно організувати курси по цукровій промисловості на заводах, підготувати необхідну літературу для технікумів, особливо подбати про підготовку середнього технічного персоналу, якого не вистачає.

Одночасно з відбудовою заводів проводитиметься і реконструкція. Запропоновано заміну періодично діючої апаратури постійно діючою, застосування автоматичного регулювання виробничих процесів; подальшу механізацію трудомістких процесів, зовнішнього транспорту. Усе це сприяє збільшенню продуктивності праці цукровиків.

К. Г. Воблий пропонував організувати науково-дослідну роботу в цій галузі на великих заводах, галузевих інститутах, при вишах. Доцільно залучити до такої роботи республіканські академії, які розроблятимуть основні теоретичні питання відбудови промисловості.

Важливу роль в історії розвитку бурякосіяння та цукрової промисловості в Україні відігравали селекційні станції, мережа яких поступово відбудовувалася через поширення нових районів буряківництва. Селекційна робота мала важливе значення для підвищення врожайності буряків [136, с. 52].

Одним із пріоритетних завдань аграрної держави є забезпечення продовольчої безпеки та побудова нової моделі сільського господарства. Використання принципів кооперативної діяльності в сучасних умовах ринкової економіки є важливим фактором забезпечення конкурентоспроможної форми господарювання. Тому на нинішньому етапі розвитку аграрного сектору економіки питання сільськогосподарської кооперації та діяльність сільськогосподарських кооперативів не втрачають актуальності.

3.3.Внесок ученого у розвиток земельного питання

Земельне питання не втратило своєї актуальності через більш як 100-річну історію. У 1917 р. підготовкою та проведенням аграрної реформи займалося Генеральне секретарство земельних справ Української Центральної Ради. Його головним завданням було забезпечення розвитку сільського господарства та всіх його складових. Незалежно від того, як змінювалися соціально-економічні та політичні умови, питання аграрних відносин завжди залишалося на порядку денному та викликало великі дискусії як серед науковців, так і уряду. Це можна пояснити ще й тим, що Україна споконвічно вважалася аграрною країною.

Суть земельного питання полягала в тому, що селянство потребувало землі. Отже, вирішення цієї проблеми було й залишається актуальним. Професор К. Г. Воблий у своїй науковій спадщині економічний розвиток держави безпосередньо пов'язував з фінансовим добробутом трудового землеробського населення. Так, у праці «Земельный вопрос в программах различных партий» (1917) [137] він розкриває позиції партійних програм у вирішенні земельного питання: народницьку, марксистську (соціал-демократичну) і конституційно-демократичну (народної свободи).

Дослідник зазначає, що народницький напрям у вирішенні земельного питання ґрунтувався на тому, що: 1) дрібне сільське господарство в землеробстві вирізнялося великими перевагами порівняно з великими капіталістичними господарствами. У малому господарстві знаряддя та засоби виробництва

належали трудящим, у великому – капіталісту, не тому, хто не бере безпосередню участь у виробництві [137, с. 1].

Народно-соціалістична партія відстоювала необхідність націоналізації (передачу землі у державну власність, включно із селянськими наділами). Націоналізація передбачала перехід землі із рук селян у всенародну власність. Селянин, який купив приватновласницьку землю і сплатив високі викупні платежі за надільну землю, перетворювався при націоналізації землі із власника у користувача, тобто втрачав право розпоряджатися своєю землею.

Натомість соціал-революціонери, які загалом дотримувалися тих же поглядів, що й народні соціалісти, відкидали націоналізацію, замінюючи її соціалізацією. Вони розуміли її як «вилучення землі з товарного обороту і перетворення її із приватної власності окремих осіб в загальнонародне надбання на наступних умовах: всі землі поступають в завідування центральних і місцевих органів народного самоуправління, починаючи з демократично організованих безстанових сільських і міських общин, закінчуючи обласними та центральними установами (розселення і переселення, завідування земельними фондами і т. п.); користування землею повинно бути зрівняльно-трудовим, тобто забезпечувати споживчу норму на основі власної праці, одноосібно або в товаристві, рента, шляхом спеціального обкладення, повинна бути направлена на суспільні потреби» [137, с. 5].

Таким чином, програма соціал-революціонерів відрізнялася від аграрної програми народних соціалістів тільки в одному пункті: перші відстоювали соціалізацію, другі – націоналізацію. Соціалізація – це особливий вид націоналізації. Верховним власником землі є держава, але фактично володіння і розпорядження землею знаходиться в руках общини, остання порівну розподіляє її між своїми членами. За державою залишається право заселяти в багатоземельні общини надмірне населення й вона зберігає в своїх руках деяку частину земельної площі для населення [137, с. 7].

Доречно зауважити, що соціал-демократична робоча партія від самого початку відстоювала в земельному питанні точку зору марксизму. Марксистське

вчення являє собою логічно побудовану систему. Перехід від капіталізму до соціалізму здійснюється з природною необхідністю. Соціал-демократична партія пропонувала муніципалізацію землі, тобто передачу її в розпорядження великих (обласних) органів місцевого самоуправління. Трудовики вимагали націоналізації землі, соціал-революціонери – соціалізації, соціал-демократи – муніципалізації [137, с. 14].

Аграрна програма партії народної свободи була підготовлена ще до створення останньої союзом «Звільнення» і земськими діячами-конституціоналістами. Для наділення землею безземельних і малоземельних селян створювався державний земельний фонд, куди надходять всі землі, фонд призначений для забезпечення трудового землеробського населення [137, с. 19].

Партія відстоювала позицію, що при вирішенні земельного питання найбільш зацікавленому населенню законом має бути передбачена «широка можливість зберігати, установлювати і розвивати ті форми землеволодіння, які являються для нього переважаючими» [137, с. 23].

Зокрема, щодо общинного землеволодіння необхідно відзначити:

- 1) усунення із чинних законоположень заходів примусового руйнування общинного володіння;
- 2) усунення смуг між закріпленими за окремими господарями ділянками і общинними землями;
- 3) встановлення порядку виходу окремих членів із общини;
- 4) дозвіл переуступки окремими общинами свого права участі в общинному володінні сторонніми особами, з належним захистом при цьому інтересів общини [137, с. 24].

Суттєві пункти розбіжностей між аграрною програмою кадетів і аграрними програмами лівих партій полягали в наступному: кадети не відкидали право приватної власності на землю, вони тільки обмежувалися рамками трудової норми; вони захищали право викупу; визнавали право наділення землею тільки того населення, яке займалося землеробською працею. Кадети відстоювали

часткову націоналізацію землі з можливістю широкого обласного розпорядження нею (початок муніципалізації).

Варто зауважити, що у 1917 р. в Катеринославі утворився Союз приватних земельних власників, що запропонував свою аграрну програму, основні положення якої були такими:

1) з державною метою Союз визнає «допустимим відчуження державою державних, кабінетних, надільних монастирських і церковних земель (зі згоди приходів)» і приватновласницьких, для наділення, на правах власності, безземельних і малоземельних громадян, які дійсно займаються сільським господарством. У першу чергу держава повинна наділити землею воїнів, які брали участь в теперішній міжнародній і колишній японській війнах;

2) Союз визнає державно необхідним існування всіх існуючих форм землеволодіння і землекористування (державна, суспільна і приватна). Націоналізацію і соціалізацію будь-якої власності взагалі Союз рішуче відкидає;

3) при нестачі державних, надільних, кабінетних і церковних земель Союз допускає відчуження земель і приватних власників, компенсуючи їх власникам по відповідній вартості землі, за рахунок держави, але у всякому випадку, примусовому відчуженню для землевпоряджуваної мети не підлягають: садиби, будівлі, сади, виноградники, плантації, городи, сімейні земельні вогнища з їх приладдям, а також всякого роду промислові і культурні господарства необхідні для державних і суспільних цілей» [137, с. 28].

Із зазначеного вище з'ясовано, що характерними пунктами аграрної програми Союзу приватних земельних власників є: примусове відчуження земель допускається з вилученням садибних, присадибних земель, а також земель, які мають промислове і культурне значення. Націоналізація рішуче відкидається Союзом. Відчужуються землі на основі викупу за рахунок держави. Землею наділяється малоземельне і безземельне населення, що зайняте сільським господарством (це збігається з кадетською програмою) [137, с. 29].

У праці «К аграрному вопросу в России» (1917) [138] на основі широкої джерельної бази К. Г. Воблий також розкрив програми різних політичних партій

щодо їхнього бачення вирішення земельного питання. Як і в попередній праці, він зазначає, що існує три точки зору: народницька, соціал-демократична і народної свободи (кадетська). Народницький напрям веде свій початок від Чернишевського і Герцена, виходить при вирішенні аграрного питання із таких положень: 1) селянське трудове господарство вище великого капіталістичного; розвиток кооперації дає йому можливість використовувати деякі переваги великого виробництва (наприклад, застосування машин, отримання кредиту); 2) общинне землекористування – краща форма селянського трудового виробництва; 3) аграрна реформа має бути проведена на основі передачі всієї землі трудовому народу.

Народно-соціалістична течія вбачає собою цю передачу у вигляді націоналізації, соціал-революційне – у вигляді соціалізації [138, с. 10]. З усієї землі потрібно створити національний земельний фонд, який не підлягає відчуженню в приватні руки. Земля передається в користування. Управлінням загальнонародною землею повинні займатися земські та сільські товариства. Народники вважають, що общинне землеволодіння буде передбачене і при проведенні земельної реформи.

Натомість ліве крило народництва – соціал-революціонери, вважало, що землю не слід передавати державі, як того потребує націоналізація, земля має стати загальнонаціональним надбанням. Ніхто не має права на земельну власність, але кожен бажаючий отримує право на користування землею в розмірі, який не перевищує можливості особистого обробітку. Кожен повинен мати вільний доступ до землі на однакових для всіх громадян підставах (урівняльне трудове землекористування). Користування найманою працею не допускається.

Деякі прихильники цієї течії під соціалізацією розуміють повне усупільнення сільськогосподарського виробництва. У цьому випадку весь процес виробництва повинен виконуватися суспільством. Переходом від суспільного виробництва може бути товариське землекористування (землеробські артілі).

Принципово значимі концептуальні положення відстоювала соціал-демократична течія (виникла в Німеччині), яка виходила з того, що як в індустрії,

так і в сільському господарстві перехід до соціалізму можливий тільки через велике капіталістичне господарство. Дрібне господарство не може конкурувати з великим. Чим швидше воно припинить існування, тим краще, тому що швидше відбудеться перехід до соціалістичного господарства. З погляду правомірних (ортодоксальних) соціал-демократів, дрібна селянська власність була серйозною перепорою для усупільнення виробництва. Без підтримки селянства соціал-демократичну програму складно втілити в життя [138, с. 11].

Партія народної свободи висловлювалася за розширення селянського земельного фонду за рахунок державних земель, включаючи наділи, і за рахунок приватновласницьких. Ця партія припускала можливість примусового відчуження приватновласницьких земель на основі викупу за справедливою оцінкою.

Саме так бачили вирішення аграрного питання керівні партії. Щодо земельного фонду Європейської Росії, то він розподіляється на окремі категорії землевласників: державні землі – 138 млн дес., або 35 % всієї землі, селянських надільних – 139 млн дес. – 35 %, приватновласницьких – 102 млн дес. – 26 %, надільних – 8 млн дес. – 2 % та інших – монастирських, міських, військових – 8 млн дес. – 2 %, всього 395 млн дес. [138, с. 12].

За глибоким переконанням К. Г. Воблого, розширення селянського землеволодіння, яке можливе за наявності земельних запасів, не вирішує аграрного питання. Через дуже короткий період часу, зважаючи на відчутний приріст населення, селяни відчуватимуть нестачу землі.

На думку вченого, вирішити земельне питання можливо низкою умов і, перш за все, удосконалення сільськогосподарської техніки. У цій справі важливу роль повинна відіграти сільськогосподарська кооперація.

Головною умовою для підвищення ведення культури сільського господарства є поширення народної освіти, позашкільного навчання, а потім і професійного. Існуючі дослідні сільськогосподарські станції і показові поля здійснили низку цінних агрономічних спостережень відповідно до місцевих умов.

Найбільш важливе значення в аграрному питанні повинен відіграти розвиток фабрично-заводської промисловості. Адже поява нових промислових

центрів і ріст існуючих створили б ринок для збуту сільськогосподарських продуктів [139, с. 154].

Цілком доцільним є створення місцевих земельних комітетів, до обов'язків яких входили збір відомостей про місцеві земельні порядки і потреби населення, а також вирішення спорів і непорозумінь. Так, у Москві виникла Ліга аграрних реформ, яка мала на меті всебічне вивчення аграрного питання в Російській імперії та розробку заходів для доцільного вирішення важливої проблеми. Ліга займалася виданням матеріалів, книг, брошур із земельного питання, скликання нарад і участь в повсякденному обговоренні цієї проблеми [138, с. 19].

У 1882 р. було прийнято рішення створити Селянський земельний банк для придбання земель селянами у власність. З 1883 по 1912 р. при його сприянні було куплено селянами 15,8 млн дес. на суму 1,6 млн крб. У останні роки за посередництва банку селяни купували більше 1 млн дес.

Також досить важливим є те, що у додатках К. Г. Воблий наводить основні статистичні дані, що стосуються землеволодіння, за 1905 р. Учений відмічає, що новіших даних нема, відомості про купівлю землі можна отримати зі звітів Селянського і Дворянського банків. Крім того, він подає найбільш популярну літературу з даного питання. У додатках показано розподіл земель між окремими власниками – державою, наділами, дворянами, селянами. Разом із тим, у першій таблиці наведено загальну кількість населення. Визначити приблизну чисельність селянського населення по кожній губернії можна наступним чином: на кожну тисячу жителів рахують 746 селян, іншими словами, останні складають $\frac{3}{4}$ всього населення Російської імперії. Зіставляючи чисельність селян із загальною земельною площею в губернії, можна скласти уявлення про забезпечення населення землею при головному поділі цих земель. При цьому потрібно із загальної земельної площі вирахувати ліси й непридатні землі (для всієї Росії більше 50 %). На півночі Росії цей відсоток вище, на півдні – нижче, наприклад у південно-західному краї близько $\frac{1}{3}$.

Таким чином, професор К. Г. Воблий на основі статистичних даних проаналізував позиції різних партій щодо вирішення аграрного питання. Учений

з'ясував, що в умовах малоземелля основні партії мають різне бачення щодо вирішення земельного питання. К. Г. Воблий відкрито не підтримував жодної з партій, але для нього були ближчі конституційно-демократичні погляди (кадети та партія народної свободи). Разом із тим він вважав, що наділ землею усіх бажаючих значно знизить продуктивність сільського господарства.

На основі методу історико-наукового аналізу праць вченого-економіста професора К. Г. Воблого та історико-порівняльного методу відтворено історичні аспекти розвитку земельного питання. Творчий доробок ученого знайшов відображення у публікаціях «Земельный вопрос в программах различных партий» (1917) та «К аграрному вопросу в России (мысли и цифры)» (1917). Він порівнював позиції народницької, марксистської (соціал-демократичної) і конституційно-демократичної (народної свободи) партій у вирішенні земельного питання. Суть останнього зводилася до подолання малоземелля населення. Констатовано, що це питання не вирішено донині та залишається актуальним за сучасних ринкових відносин.

3.4. Розв'язання проблеми зрошення, меліорації та осушення земель

У 20-ті рр. XX ст. розвиток промисловості, розширення зрошуваних площ та інтенсифікація сільського господарства зумовили необхідність пошуку нових способів вирішення водної проблеми. Так, з 1927 р. при ВУАН працювала комісія по вивченню народного господарства України, яка розробила перший варіант комплексного розв'язання проблеми Дніпра. Досліджувалися також питання розвитку й розміщення окремих галузей господарства України.

На засіданні Президії ВУАН 13 жовтня 1932 р. було затверджено рішення про проведення конференції Дніпра, яку запланували на 23 листопада поточного року. До складу оргкомітету призначили вчених секретарів відділів ВУАН і секретарів економічного та геолого-географічного циклів. У зв'язку з організацією роботи щодо проблеми Дніпра постановили організувати при Президії ВУАН Комісію Дніпра. На час роботи конференції вважали за доцільне

організувати спеціальну секцію санітарно-курортних питань під головуванням академіка О. В. Корчак-Чепурківського, у складі представників медичного циклу. Організаційну роботу з підготовки конференції доручили I відділу ВУАН, зокрема по кафедрі гідрології академіку Є. В. Оппокову [140, арк. 117].

Так, у листопаді 1932 р. Всеукраїнська академія наук за погодженням з Держпланом УСРР організувала в Києві Всесоюзну конференцію, присвячену проблемі Дніпра. В її роботі взяли участь Всесоюзна академія наук, Білоруська академія наук, низка науково-дослідних інститутів, планові органи та господарські об'єднання.

На думку К. Г. Воблого, проблема Дніпра охоплювала низку завдань: по-перше, реконструкція водного транспорту, по-друге, використання водної енергії, по-третє, проведення земельних меліорацій – по деяких районах висушування, по інших – зрошення. Учений зазначав, що в Європі є лише дві річки, більші від Дніпра (2247 км) – це Дунай (2850 км) і Волга (3690 км). Загальна протяжність дніпровських річних шляхів із притоками становить 24 000 км, а з них експлуатували в 1931 р. 5,2 тис. км. Басейн Дніпра дорівнює 524 кв. км, тобто він більший від Італії, Англії, Ірландії, Німеччини і майже дорівнює території сучасної Франції [141].

На першому етапі на шляху розв'язання проблеми Дніпра, К. Г. Воблий вбачав за необхідне насамперед увести в експлуатацію дніпровську гідроелектростанцію (1932 р.) і відкрити шлюзи, що має відбутися у 1933 р., що забезпечить суцільний водний шлях від Києва до Херсона.

Розміщення дніпровської водної системи було надзвичайно сприятливим у географічному відношенні, що давало змогу сполучити цю систему через порівняно, невеликі канали з потужними східними і західними річковими системами. У межах СРСР це були чотири головні сполучення: 1) з Донбасом через річку Самару та її притоки Вовча; 2) з Доном через річки Самару – Торець – Північний Донець – Дон; 3) з Камсько-Волзькою системою через річки Десну – Болву, Жіздру – Оку; 4) з Невою через річки Західну Двіну, Ловать – Ільменське озеро – Волхоз – Ладозьке озеро – Нижу.

Річка Самара, що впадає в Дніпро з лівого боку, трохи вище від Дніпропетровська, з притокою Вовча, відкриває забутий шлях із Донбасу на Дніпро, Кам'яне вугілля з Донбасу доставлятиметься цим шляхом до Придніпров'я для потреб металургії, металообробної промисловості, до Києва – для машинобудівних заводів, до Брянського індустріального вузла і, нарешті, до Ленінграда.

Подальшим кроком на шляху до розв'язання проблеми Великого Дніпра, на думку вченого, буде перетворення забутого шляху через сполучення басейнів Дніпра та Дону, а пізніше і Волги (Волго-Донський канал). У результаті цього сформується потужна водна магістраль, яка сполучатиме Чорне, Азовське та Каспійське моря. Ця південна водна магістраль остаточно вирішить питання про постачання Донбасу води – технічної та питної.

Після спорудження каналу Болва – Жуздра Дніпро сполучиться з Камсько-Волзьким басейном. До цієї водної магістралі буде включено і Москву.

Промислово-центральна область пов'язується через неї з лісостеповим районом розвиненої харчової промисловості (цукрова, млинова, винокурна), з придніпровським металургійним районом (Дніпропетровськ, Запоріжжя) і, нарешті, з південним районом технічних культур (виноградарство та садівництво) [141].

Аналіз наукового доробку вченого дає підстави стверджувати, що у публікації «Що дає Київській області розв'язання проблеми Великого Дніпра» [142] К. Г. Воблий наголошує на важливому значенні Всесоюзної конференції, скликаної для її розв'язання. Ця проблема охоплює комплекс завдань: по-перше, удосконалити водний транспорт, освоїти другорядні річки – притоки Дніпра; по-друге, отримати альтернативні джерела енергії – гідроенергію для промисловості і сільського господарства; по-третє, використовувати воду для іригації та меліорації. Вирішити ці складні питання можливо лише комплексом методів. Перший етап уведення в експлуатацію у 1932 р. шлюзів у Запоріжжі, що відкриє суцільний водний шлях з Києва до Херсона. Другий етап – це безперервний водний шлях двома трасами з Херсона до Орші та до Брянського.

План реконструкції Дніпра за другу п'ятирічку передбачав доведення глибин на магістральних лініях до 2 метрів, на притоках від 1,5 до 1 метра. До цього плану входило також шлюзування притоки Інгулець, що сполучить водним шляхом Криворізький залізорудний район з Дніпровським басейном, шлюзування річок Самари і Волча (вихід до кам'яновугільного басейну – Донбасу), транспортне освоєння нових річок – Сули, Псла, Тетерева, Росі, Сейму. Як наслідок, сфера економічного впливу потужної водної артерії Дніпра набагато розшириться. Третій етап на шляху розв'язання цієї проблеми – це сполучення дніпровської водної системи з іншими великими річками СРСР за допомогою каналів.

Як вже зазначалося, дніпровська водна система посідала надзвичайно сприятливе географічне становище, що забезпечувало її сполучення за допомогою невеликих каналів з потужними східними і західними річковими системами.

Сполучення Десни з Окою дозволить сполучити Дніпровський басейн з Волзько-Камським. До цієї водяної магістралі буде увімкнута й Москва. Промислово-центральна область через цю магістраль пов'язується з лісостеповим районом розвиненої харчової промисловості (цукрова, млинарська, гуральництво), з Придніпровським металургійним районом (Дніпропетровське, Запоріжжя) і, нарешті, з південним районом технічних культур, виноградарства і садівництва.

Меридіальний магістральний водний шлях Херсон – Ленінград створить можливість постачати ленінградській промисловості кам'яне вугілля, чавун, сталь, харчові продукти, протилежним напрямом будуть доставлятися вироби ленінградської промисловості, електроагрегати, машини, тихвінські боксити, мурманські апатити, нефелін, польовий шпат, фосфорити, хімікати, ліс.

У районі Великого Дніпра на кінець п'ятирічки створиться потужна енергетична система (понад 4 млн кіловат) завдяки величезним запасам торфу, бурого та білого вугілля. Вона сприятиме розвитку промисловості і сільського господарства в цьому районі. Серед створених енергетичних центрів перше місце

посідатиме Дніпровська гідроцентрально як одна з найпотужніших електростанцій у світі (588 000 кіловат).

Басейн Дніпра включає в себе низку сільськогосподарських районів. У верхів'ях річки сільське господарство базується на тваринництві, вирощуванні картоплі та прядильних культурах – коноплів і льону. У середньому плесі найбільше вживається пшениці та буряку. Придніпровський металургійний район характеризується електрифікованим високоінтенсивним сільським господарством (поливні культури, сади). Нижче Каховки уздовж Дніпра розташовано район південних культур, що спеціалізується на вирощуванні бавовнику, південних сортів городини, баштанових культур і винограду.

Північні сільськогосподарські райони Дніпра – споживачі зерна, центральні й південні – його виробники. Північні тваринницькі райони потребують довізних кормів, центральні й південні мають їх лишки. Це створить підґрунтя для широкої участі водного транспорту в перевезенні харчового і кормового зерна з півдня на північ для обміну на продукти тваринництва.

Процес реконструкції господарства УСРР внесе істотні зміни в розташування продуктивних сил промисловості. В основу сучасного розташування продуктивних сил СРСР і УСРР покладено принцип раціонального розподілу промисловості.

Білоруська соціалістична радянська республіка на основі п'ятирічного плану здійснює процес індустріалізації, висунувши на перший план розвиток тих галузей, які базуються на місцевій сировині, передусім це сільське господарство, лісова і мінеральна промисловість, з іншого боку – розвиток виробництва, яке переробляє транспортабельну довізну сировину і напівфабрикати, насамперед, текстильне, кравецьке і трикотажне виробництво. У структурі білоруської промисловості найбільш частку має кравецька, деревообробна, паперова, шкіряно-взуттєва, металообробна, харчова і текстильна промисловість. Наявність мінералів у районі Гомеля забезпечує розвиток хімічної промисловості та будівельних металів.

Центральна частина Дніпра характеризується потужним розвитком легкої промисловості, зокрема цукрової, млинарської, середнього і точного машинобудівництва, текстильної, кравецької, консервної та взуттєвої. У Києві розвивається взуттєве, кравецьке і трикотажне виробництво, а також машинобудування.

У лісостеповому районі УСРР головне значення має цукрова промисловість, з інших галузей млинарська, махорочна, консервно-кондитерська.

Придніпровський район важкої індустрії продукує засоби виробництва. Переважають металеві і металовироби (чавун, рейки, сортове залізо, мости, дріт, паровики, машини); друга важлива група виробів – це хімічні продукти (суперфосфат, кісткове борошно, сірчана кислота), з будівельних матеріалів важливу роль відіграє цемент і вогнетривкі матеріали.

Велике значення в цьому районі має Запоріжжя, розташоване поблизу Дніпровської гідроцентралі. Будівництво промислового комбінату зумовить розвиток цього міста, як найбільшого індустріального центру на Дніпрі.

До проблеми Дніпра входить і завдання меліорації: у верхній і середній його частині вони будуть осушувальними, на нижньому Дніпрі – зрошувальними. Передбачається осушити в перспективі генплану 5 млн га боліт і заболочених земель. Приблизна вартість робіт на осушування – 800 млн крб. Валовий прибуток від продукції на осушених землях становитиме 2,25 млрд крб. Площі для зрошення на нижньому Дніпрі та в Північному Криму перевищують 3 млн га. Капіталовкладення на зрошення передбачено в сумі 2,5 млрд крб. Відповідно в рік можна одержати валової продукції із зрошених земель на суму 2 млрд. крб. при чистому річному прибуткові – 500 млн крб.

Меліоративні заходи будуть проведені і в Київській області. Регулівні роботи для покращення річок, наприклад, спорудження водоприймачів, щоб осушити болота, планується виконати у басейнах рік Тетерев, Ірпінь, Тясмин, Трубіж.

Агромеліоративні заходи в береговій смузі Дніпра передбачатимуть зміцнення ярів, підмивних берегів, їх залісення. Ярові землі передбачається використовувати під садові, лісоплодові, лісотехнічні, ягідні культури.

Проект Дніпра зміцнить енергобаланс Київської області, де передбачено будівництво двох великих гідростанцій – Переяславської та Вишгородської, які стануть потужною енергетичною базою для промисловості, сільського господарства і транспорту.

Планується збудувати невеликі гідроелектростанції, а саме: 13 – на річці Тетерев, 8 – на річці Рось, 3 – на річці Случ, 4 – на річці Горинь.

Реконструкція Дніпра істотно поліпшить транспортні умови, а також потребуватиме збільшення річкового флоту. Вироблятимуться відповідні типи суден, двигунів, барж для магістральних і під'їзних шляхів.

Велике значення для Київської області матиме нова водна магістраль місцевого характеру Тетерів – Південний Буг (протяжність 700 км). Перевал від р. Тетерева до р. Снівод (притока Південного Бугу) не більший ніж 9 км. Із спорудженням цієї водної магістралі р. Тетерів буде судноплавною до Житомира. Цей водний шлях відкриє вихід для різноманітних корисних копалин Волині.

Крім того, реконструкція Дніпра передбачає використати для судноплавства малі річки Київської області, як під'їзні шляхи до магістралі – Рось, Ірпінь, Здвиж, Уж, Іршу. Це набагато розширить мережу під'їзних водних шляхів області і відкриє вихід на Дніпро для малоцінних завальних вантажів, зокрема мінеральних будівельних матеріалів, лісу, торфу, продуктів сільського господарства. Відповідно вироблятимуться для таких під'їзних шляхів типи суден, барж, двигунів. Поширення мережі водних шляхів прискорить і здешевить, передусім, районний товарообіг, а до певної міри й міжрайонний.

На основі наукового аналізу публікації «Что такое проблема Большого Днепра» [143] можемо стверджувати, що при розробці проекту Дніпра К. Г. Воблий приділяв увагу проблемі меліорації. У БССР, західній області, Українському Поліссі, частково в Лісостепу водоземельні меліорації полягали в осушенні заболочених площ та перетворенні їх у культурні угіддя.

У Білорусії площа заболочених земель становила 1,8 млн га, болітних сінокосів – 651 тис. га і заболочених лісів – 250 тис. га, загальна заболочена площа республіки досягала 2,7 млн га, або 21% від всієї території.

Загальна площа боліт і заболочених земель, намічених до осушення у всьому басейні Дніпра, становила 5 млн га. Осушувальні меліорації передбачалося здійснювати головним чином регулюванням річок для спуску води. Для цього необхідно понизити рівень води в деяких річках як для весняного, так і для літнього періодів. Отже, в одних випадках доведеться поглиблювати річку, в інших – розширяти, обваловувати тощо.

Культурна площа в басейні Дніпра, за винятком 1,6 млн га, затоплених внаслідок облаштування греблі, завдяки осушенню збільшиться на 3,4 млн га.

Територія Нижнього Дніпра розглядається як район для зрошення. Тут поєднується наближеність споживчих центрів із сприятливими фізико-географічними умовами для зрошуваних робіт. Донбас, Дніпропетровський металургійний район і Криворіжжя утворюють потужний народногосподарський комплекс [143, с. 55].

Проектом передбачалося зрошення по всій смузі недостатнього зволоження, північним кордоном якого слугує лінія Запоріжжя – Кривий Ріг. Північніше цієї смуги намічені невеликі масиви, наприклад Карло-Марксовський район, район Самари – Вовчої. Площі, які підлягали зрошенню в перспективі генеральним планом, становлять 3,1 млн га. Протягом другої п'ятирічки передбачається зросити 199 тис. га, третьої – 857 тис. га. Потреба у воді при зрошенні за планом – $13 \frac{1}{4}$ млрд м³ води. Для другої п'ятирічки річна потреба у воді не перевищує 1 млрд м³.

Головним джерелом енергії для підйому води мала слугувати гідроелектростанція на Нижньому Дніпрі та Інгулецькій плотині (244 тис. кВт потужності) [143, с. 55].

У межах УРСР розташований Поліський виробничий комплекс, головною в якому буде промисловість, яка переробляє сільськогосподарську сировину,

зокрема винокуріння, крохмале-патокова, молокопереробна, маслобійна, текстильна.

Полісся має значну кількість корисних копалин (крейда, глина, пісок). По течії річок Росі, Тетерева залягають високосортні граніти. У межах Правобережного Полісся УРСР зосереджені граніти, каоліти, вогнетривка глина.

Сільськогосподарське виробництво Поліського комплексу розвивалося в напрямі вирощування прядильних культур (льон, коноплі) та картоплі. Ці культури забезпечують розвиток у Поліссі відповідних галузей легкої індустрії. Культивується нова культура – топінамбур. Тваринництво має молочний напрям. Болота в українському Поліссі займають до 20 % всієї площі. Осушення й окультурення є досить важливим при вирішенні проблеми Дніпра. [143, с. 64-65].

Лісостеповий комплекс у середній течії Дніпра характеризувався потужним розвитком легкої індустрії, особливо цукробурякової, борошномельної, машинобудування, текстильної, швейної і шкіряної. Перш за все слід звернути увагу на Київ, який займає досить вдале географічне розташування на перетині залізничних шляхів із Дніпром [143, с. 65]. У лісостеповому районі УССР домінуюче значення має цукробурякова промисловість, а також борошномельна, винокуріння, махорочна, консервно-кондитерська.

Значні природні багатства Правобережного Лісостепу забезпечують йому потужний промисловий розвиток.

Виробничий профіль сільського господарства Середнього Дніпра буряково-пшеничний з м'ясо-молочним скотарством. На Лівобережжі до основних культур додаються махорка, коноплі, лікарські трави, у прибережній смузі Дніпра досить добрі перспективи для розвитку городніх культур, баштанництва на пісках.

Домінуюче положення в південному плесі Дніпра належить Дніпропетровському металургійному району, де розташований вугільно-металургійний комплекс. Провідну роль тут відіграє важка індустрія.

Енергетичною базою району, крім гідроенергії (Дніпрогес), слугують поклади бурого вугілля. Новий варіант передбачає створення водної магістралі, яка з'єднає Криворіжжя з Донбасом майже по прямій лінії протяжністю 337 км.

При здійсненні цього проекту кам'яне вугілля та інші корисні копалини Донбасу будуть охоплені системи водного вантажного обороту Дніпровської магістралі. Донбас перетвориться до початку другої п'ятирічки в потужний міжрайонний комбінат з багатими сировинними ресурсами з єдиним електрокільцем, енергетичними комбінатами, машинобудівництвом тощо [143, с. 66].

Нижньодніпровський район поділявся на три сільськогосподарські райони: бавовницький південний, де бавовник займатиме до 30 % всієї посівної площі, овочево-баштанно-садово-виноградний, для нього будуть виділені землі, що прилягають до Дніпра, і північний пшенично-кукурудзяний. Тваринництво буде розвиватися в молочно-м'ясному напрямі [143, с. 68].

Таким чином, протягом 1932–1934 рр. в Україні велася важлива наукова і практична робота з виконання завдань другої п'ятирічки, зокрема вирішення проблеми Дніпра, щодо основних напрямів розвитку і розміщення продуктивних сил республіки у зв'язку з будівництвом гідроелектростанції на Дніпрі. К. Г. Воблий брав активну участь у розробці цих проблем, опублікував низку наукових і науково-популярних праць. Він виступав із доповідями на численних наукових конференціях, сесіях АН УРСР, працював у Оргкомітеті по скликанню Всесоюзної конференції із проблем Дніпра при АН УРСР, широко популяризував їх в тогочасному суспільстві.

Висновки до 3 розділу

Вивчення та науковий аналіз творчої спадщини вченого, свідчить про те, що К. Г. Воблий глибоко вивчав просторові аспекти економічних і соціальних процесів. Разом із Туган-Барановським, М. Зібером, Л. Яснопольським, О. Русовим, И. Пасхавером, Ю. Корчак-Чепурківським, М. Птухою та іншими дослідниками були започатковані основи галузево-статистичного напрямку розвитку української економічної географії.

К. Г. Воблий присвятив економічній географії останні 20 років свого життя. Він першим серед економістів зрозумів комплексний синтетичний зміст цієї науки. Був одним з організаторів кафедри економічної та соціальної географії у

Київському національному університеті, а у 1936 р. створив та очолив відділ економічної географії в Інституті економіки. У 1939 р. очолив кафедру економічної географії на той час у Київському державному університеті, одночасно завідував сектором економічної географії в Інституті економіки АН УРСР.

З'ясовано, що низка праць К. Г. Воблого висвітлюють питання цукрової промисловості, формування, організацію і розвиток її сировинної бази, концентрацію і централізацію цукробурякового виробництва, формування, зростання і становище найманої робочої сили на цукроварнях, монополізацію цукрової промисловості. Дослідження К. Г. Воблого з історії цукрової промисловості базується на періодиці та архівних матеріалах. П'ятитомна фундаментальна праця «Нариси з історії російсько-української цукробурякової промисловості» є прикладом багаторічних творчих зусиль. Багато уваги він приділяв питанню кооперації в цукровій промисловості, а також вирішенню проблеми Дніпра.

ВИСНОВКИ

1. Науковий аналіз розробки теми дисертаційного дослідження показав відсутність комплексних історичних праць щодо вивчення творчого доробку Костянтина Григоровича Воблого (1876–1947) з питань економічної географії, політичної економіки та статистики, цукрово-бурякової промисловості та кооперації, земельного питання. Деякі аспекти діяльності вченого фрагментарно згадуються у працях радянського періоду та дослідженнях сучасних науковців історії економіко-географічної науки, але цих публікацій недостатньо для висвітлення комплексного внеску в розвиток цієї галузі та цукрово-бурякової кооперації. Встановлено, що до сьогодні не існує цілісного наукового дослідження життєвого шляху, науково-організаційної та педагогічної діяльності К. Г. Воблого.

Вперше наукове дослідження здійснено на широкій архівній базі, репрезентованій фондами вітчизняних архівів: особові справи К. Г. Воблого, історія створення вищих навчальних закладів, в яких працював учений, протоколи засідань Всеукраїнської академії наук. Використано опубліковані збірники документів з історії Національної академії наук України. На основі наукового аналізу опублікованих праць вченого маємо всі підстави стверджувати про їх вагоме значення для розкриття теми дослідження. Застосування сучасних методів і принципів у дослідженні дозволило об'єктивно й комплексно висвітлити життєвий шлях та професійну діяльність К. Г. Воблого, проаналізувати й систематизувати наукові праці вченого, забезпечити репрезентативність масиву зібраного матеріалу, надати обґрунтовані висновки.

2. За результатами дослідження з'ясовано, що науковий світогляд К. Г. Воблого почав формуватися ще під час навчання в Полтавському духовному училищі, де він виявив схильність до вивчення географії й математики. Під час навчання в Полтавській духовній семінарії він вивчав математику, історію, а пізніше – філософію. У Київській духовній академії головну увагу зосередив на іноземних мовах, філософії, психології та історії. Значний вплив відіграла родина, зокрема дід Петро Ващинський – поет, знавець та популяризатор усної народної

творчості українського народу, який з раннього дитинства через культурне виховання прищеплював онуку любов до Батьківщини. У подальшому науковий світогляд майбутнього вченого сформувався під час навчання на юридичному факультеті у Варшавському університеті під впливом його наставника – заслуженого ординарного професора Г. Ф. Симоненка. Одночасно перший науковий досвід він здобув на посаді молодшого редактора у Варшавському статистичному комітеті.

Виявлено, що у 1904 р. К. Г. Воблий з відзнакою закінчив юридичний факультет Варшавського університету зі ступенем кандидата права за роботу «Заатлантическая эмиграция, ее причины и следствия». Після закінчення вишу його було залишено для підготовки до професорського звання по кафедрі політичної економіки та статистики.

3. На підставі системного аналізу архівних документів виділено основні етапи життя та науково-організаційної діяльності професора К. Г. Воблого: І період (1896–1906) характеризується формуванням наукового світогляду вченого під час навчання у вищому навчальному закладі. З'ясовано, що вищу фахову освіту він отримав у Варшавському університеті, де майбутній вчений виявив особливий науковий інтерес до проблем економіки, розвитку і розміщення продуктивних сил, вивченню яких згодом присвятив усе своє життя. Результати дослідження засвідчили, що перший педагогічний досвід К. Г. Воблий отримав, працюючи викладачем законодавства у Варшавській чоловічій гімназії № 1; II період (1907–1918) – працював викладачем у різних інститутах: Університеті Святого Володимира, Київському комерційному інституті, Таврійському університеті, Київському інституті народного господарства, Київському кооперативному інституті. У цей час дослідник приділив багато уваги вивченню основних галузей народного господарства України – промисловості, транспорту, сільського господарства та торгівлі. Кожну з цих галузей він розглядав в історичному аспекті, їх виникнення, розміщення, розвитку і взаємозв'язку. Результати цих пошуків було покладено в основу посібника «Экономическая география Украины», виданого в 1919 р., який після доопрацювання і доповнення

перевідавався українською мовою ще п'ять разів (1922, 1925, 1927, 1929 і 1930 р.); III період (1919–1947) – працював в Українській (Всеукраїнській) академії наук УСРР/УРСР, Інституті економіки, Держплані. Цей період характеризується активною організаційною діяльністю К.Г. Воблого на посаді завідувача науково-дослідної кафедри економіки, торгівлі й промисловості НКО УСРР при соціально-економічному відділі ВУАН, де на той час зосереджувалася основна економіко-географічна робота. Крім того, у ВУАН К. Г. Воблий керував Комісією з вивчення народного господарства України, яка розробила перший варіант комплексного розв'язання проблем Дніпра, підготувала науковий збірник «Становище сільського господарства степової України».

Доведено причетність академіка до заснування Товариства економістів у Києві, де він очолював кооперативну секцію, а пізніше головував у президії. Охарактеризовано дієві рішення на посаді віце-президента АН УРСР, завідувача кафедрою економічної географії геолого-географічного факультету Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка та директора Інституту економіки АН УРСР.

4. Становлення вітчизняної економічної географії датується кінцем XIX – початком XX ст., представниками якої є С. Л. Рудницький, П. А. Тутковського, К. Г. Воблий. У цей період визначилися напрями економіко-географічних досліджень: комерційно-географічний, етногеографічний; галузево-статистичний; антропогеографічний; районний. Обґрунтовано, що це зумовило появу економіко-географічного етапу розвитку географічної науки, якому притаманна розробка великої кількості різноманітних теоретичних концепцій.

З'ясовано, що науково-педагогічну роботу вчений продовжив в Університеті Святого Володимира – спочатку професором-стипендіатом, а після складання в 1905/06 навчальному році усного іспиту на ступінь магістра політичної економіки й отримання звання приват-доцента по кафедрі політичної економіки і статистики, в січні 1907 р. почав викладати політичну економіку. Одночасно з університетським курсом він читав теорію політичної економіки в Київському комерційному інституті, був одним з ініціаторів його створення (на

базі Вищих комерційних курсів), статистику на Київських вищих жіночих курсах. У результаті дослідження з'ясовано, що педагогічна діяльність К. Г. Воблого на посаді ординарного професора, а згодом декана економічного відділення, пізніше виконуючого обов'язки ректора провідного вітчизняного економічного вишу спрямовувалася на підготовку фахівців вищої кваліфікації. У цей час учений видав низку праць з економіки: монографію «Основы экономики страхования» (1915), яка стала першим підручником зі страхової справи в комерційних інститутах Російської імперії. У 1908 р. він був одним із засновників і дійсним членом Товариства економістів при Київському комерційному інституті. В цьому ж році був у відрядженні з науковою метою до Петербурга і Варшави. На початок 1920-х років на чолі з академіком К.Г. Воблим відряджено групу видатних учених із основних галузей економічної науки до Таврійського університету. З'ясовано, що вчений також читав лекції в Київському кооперативному інституті, де завідував однією з трьох секцій: історії і теорії кооперації науково-дослідної кафедри кооперації.

Отже, протягом науково-освітньої роботи К. Г. Воблого у провідних вищих навчальних закладах, йому вдалося не лише здобути педагогічний досвід, але й стати одним із відомих професорів-економістів українського походження, який одночасно глибоко вивчав просторові аспекти економічних і соціальних процесів.

5. Розкривши роль К. Г. Воблого на посаді віце-президента ВУАН, можна стверджувати, що йому належать дієві рішення з розробки статуту академічної установи, ведення засідань її Президії. А також доведено науковий внесок ученого у становлення структурних одиниць академії: кафедри торгівлі та промисловості соціально-економічного відділу, правління академії від цього відділу, постійної комісії для вивчення природних багатств України при фізико-математичному відділі, Інституту з вивчення економічної кон'юнктури та народного господарства України, Президії Товариства економістів. З'ясовано, що вченому належать наукові розробки з проблем економіки, зокрема розвитку промисловості Польщі та України.

За результатами вивчення досліджуваної проблеми визначено, що у 1936 р. він створив та очолив відділ економічної географії в Інституті економіки. За дорученням Президії АН УРСР К.Г. Воблий керував роботою з розроблення детального проекту посібника з економічної географії, до якої, крім науковців, було залучено освітян, працівників Держплану та представників обласних планових комісій. Проспект включав економіко-географічне групування областей (основи внутрішньореспубліканського економічного районування) за економічними ознаками, залежно від рівня розвитку продуктивних сил; обґрунтував районування п'яти груп областей. Було створено рукописну двотомну працю, видання якої було здійснено вже після закінчення німецько-радянської війни в 1949 та 1952 рр.

6. За результатами вивчення наукової спадщини професора К. Г. Воблого систематизовано праці вченого за тематичними рубриками: перший період (1901–1931): еміграція, політична економіка, статистика, економіка страхування, аграрне питання, сільськогосподарська кооперація, економічна географія, цукробурякова промисловість; другий період (1932–1947): проблема Дніпра, економічне районування, організація праці наукового робітника, економічна географія.

Досліджено, що К. Г. Воблий – фундатор українського економіко-географічного напрямку. Він сформував власні авторські судження про економічну географію як науку, підготував перший підручник «Экономическая география Украины» (1919). У наукових дослідженнях з цього питання він стверджував, що вона повинна дати опис економічної діяльності з погляду її географічної зумовленості. Вивчивши природні умови України, вчений позитивно оцінював економічні перспективи. Автор, звертаючи більше уваги на економічний бік питання, навів співвідношення між окремими галузями господарського життя, одночасно встановлюючи між ними зв'язок у просторі, часі та напрямі.

Системний аналіз інтелектуального доробку К. Г. Воблого показує, що велике значення він приділяв питанням цукробурякової промисловості та бурякової кооперації. На основі архівних джерел учений у багатотомній

монографії «Нариси з історії російсько-української цукробурякової промисловості» висвітлив історію зародження галузі на українських землях в період кріпосного права, виділив райони її поширення. Встановив, що ця галузь економіки мала велике значення для вітчизняного сільського господарства. У праці «Опыт истории свеклосахарной промышленности СССР» вчений аналітично і документально обґрунтував важливе значення цукробурякової промисловості для виходу з аграрної кризи та відстоював думку про необхідність мати свій вітчизняний текстильний центр. У низці публікацій автор досить вдало акцентував увагу на важливості цукрово-бурякової промисловості в різних країнах, у тому числі й Україні. Однак, на його думку, кризу цукробурякової промисловості можливо подолати через розширення бурякосіяння, кооперацію та кооперуванням цукробурякового виробництва.

Науковий доробок К. Г. Воблого з питань цукрово-бурякової промисловості, бурякової та сільськогосподарської кооперації є досить важливим для дослідників-економістів та істориків аграрної науки, адже вони допомагають зрозуміти загальну картину зародження, становлення та розвитку однієї із головних галузей України. З розвитком вітчизняної цукрової промисловості почали успішно розвиватися ринкові відносини та створюватися ринкова інфраструктура, основою якої були торгові організації та цукрова торгівельна біржа в м. Києві.

Виявлено, що у наукових працях дослідник значне місце відводив земельному питанню. Учений на основі статистичних даних проаналізував позиції народницької, марксистської (соціал-демократичної) і конституційно-демократичної (народної свободи) партій щодо вирішення малоземелля населення. Він з'ясував, що в умовах малоземелля основні політичні партії мають різне бачення щодо вирішення земельного питання. К. Г. Воблий відкрито не підтримував жодної з партій, але для нього були ближчими конституційно-демократичні погляди (кадети та партія народної сподоби). Разом із тим він вважав, що наділення землею усіх бажаючих відчутно знизить продуктивність сільського господарства.

Значна кількість публікацій К. Г. Воблого відображає проблему зрошення, меліорації та осушення. На думку вченого, до проблеми Дніпра входила низка завдань: по-перше, реконструкція водного транспорту, по-друге, використання водної енергії, по-третє, проведення земельних меліорацій – по деяких районах осушування, по інших – зрошення.

Основні узагальнюючі результати дисертаційного дослідження свідчать, що до когорти видатних вітчизняних учених-економістів світового виміру належить академік АН УРСР К. Г. Воблий. Він став фундатором економіко-географічної науки та цукрово-бурякової кооперації в Україні. Науковий аналіз творчого доробку вченого показує, що його праці не втратили актуальності донині, за його підручниками з економічної географії у вищих навчальних закладах навчаються й досі. Не менш важливим є фундаментальний репертуар з історії цукробурякової промисловості та кооперації, вивчення якого дозволить відродити споконвічно пріоритетну галузь економіки України та вивести її на європейський конкурентоспроможний рівень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. [Рецензія] / Гавсевич П. *Сільський господар*. 1919. Ч. 16–19. С. 77–82. Рец. на книгу Воблій К. Г. *Экономическая география Украины*. Киев, 1919. 175 с.
2. Дубняк К. [Рец. на кн.] *Економічна географія. Червоний шлях*. 1925. № 10. С. 211.
3. Ю. Ч. [Рец. на кн.] *Економічна географія. Більшовик*. 1922. 31 жовт.
4. Баранский Н. Н. Исторический обзор учебников географии (1876–1934). Москва, 1954. С. 372–373.
5. Перетятко Р. С. К. Г. Воблій. *Видатні вітчизняні географи, мандрівники і мореплавці*. Київ, 1953. Вип. 2. С. 155–157.
6. Пяртли К. П. Константин Григорьевич Воблій (1876–1947). *Экономическая и социальная география в СССР: История и современное развитие*. Москва, 1987. С. 290–294.
7. Романенко І. Н. Костянтин Григорович Воблій (До семидесятиріччя з дня народження). *Вісті АН УРСР*. 1946. № 5–6. С. 157–162.
8. Вірник Д. Ф. Костянтин Григорович Воблій (До 90-річчя з дня народження. 1876–1947). *Економіка радянської України*. 1966. № 6. С. 12, 26, 71.
9. Маринич О. Друга молодість географії. *Вечірній Київ*. 1960. 29 січ.
10. Воблій Костянтин Григорович (1876–1947). *Історія Академії наук Української РСР*. Київ, 1967. Кн. 2. С. 218–219.
11. Воблій Костянтин Григорович (Некролог). *Радянська Україна*. 1947. 13 верес.
12. Костянтин Григорович Воблій (Некролог). *Вісник АН УРСР*. 1947. № 6. С. 7–8. Тут жив учений. [Відкриття меморіальної дошки на будинку, де жив К. Г. Воблій]. *Вечірній Київ*. 1966. 13 верес.
13. Єрємін Н. В. Проблеми розвитку цукробурякової промисловості з погляду народногосподарчих інтересів. *Вісник цукрової промисловості*. 1923. № 11–12. С. 48–68.
14. Славін Л. М. П'ять років роботи бюро відділу суспільних наук АН УРСР (1939–1944 рр.). *Вісті АН УРСР*. Київ, 1945. С. 24–35.

15. Птуха М. В. П'ять років існування III соціально-економічного відділу Української академії наук (1919–1923). *Звідомлення Всеукраїнської академії наук у Києві за 1923 рік*. Київ, 1924. С. 127–129.
16. Птуха М. В. Третій соціально-економічний відділ [за 1924 рік]. *Звідомлення Української академії наук у Києві за 1924 рік*. Київ, 1925. С. 52–53, 62.
17. Птуха М. В. Третій соціально-економічний відділ [за 1925 рік]. *Звідомлення Української академії наук у Києві за 1925 рік*. Київ, 1926. С. 53–54, 71.
18. Птуха М. В. Звідомлення соціально-економічного відділу [за 1927 рік]. *Звідомлення Всеукраїнської академії наук у Києві за 1927 рік*. Київ, 1928. С. 64–66, 86, 94–96.
19. Птуха М. В. Короткий огляд діяльності III соціально-економічного відділу Всеукраїнської академії наук. *Вісті ВУАН*. 1929. № 1. С. 7–12.
20. Птуха М. В. Звідомлення III соціально-економічного відділу Всеукраїнської академії наук за 1928 рік. Звіт на Раді ВУАН. *Вісті ВУАН*. 1929. № 1. С. 7–12.
21. Птуха М. В. Звідомлення III соціально-економічного відділу Всеукраїнської академії наук за 1928 рік. Звіт на Раді ВУАН. *Вісті ВУАН*. 1929. № 3–4. С. 25–34.
22. Птуха М. В. Звіт про роботу III соціально-економічного відділу [за січень–квітень 1929 рік]. *Вісті ВУАН*. 1929. № 5–6. С. 7–10.
23. Академія наук УРСР у 1941 році / за ред. Сапегіна А. А., Гарцмана Б. М. Київ, 1941. С. 107–109, 174.
24. Середченко М. М. Відбудова та розвиток народного господарства СРСР за роки нової п'ятирічки (До підсумків наукової конференції Інституту економіки АН УРСР). *Вісті АН УРСР*. 1946. № 5–6. С. 157–162.
25. Славін Л. М. П'ять років роботи Бюро Відділу суспільних наук АН УРСР (1939–1944 рр.). *Вісті АН УРСР*. 1945. № 2–3. С. 24–36.
26. Пістун М. Д. Особливості формування і розвитку української економіко-географічної школи. *Вісник Київського університету. Географія*. 1999. Вип. 44. С. 3–6.
27. Пістун М. Д. Костянтин Григорович Воблий – видатний український економіко-географ. Київ, 2006. 36 с.

28. Пістун М. Д. К. Г. Воблий – видатний український економіко-географ, один із перших академіків Української академії наук. *Український географічний журнал*. 2017. № 3(99). С. 3–9.
29. Шевчук С. Становлення академічної школи української суспільної географії (1918–1964 рр.). *Історія української географії*. 2015. Вип. 31. С. 12–23.
30. Матвієнко В.М. Науково-організаційна діяльність академіка К.Г. Воблого. *Вісник Київського університету. Географія*. Київ: РВЦ «Київський університет», 1999. Вип. 44. С. 49–50.
31. Руденко В. П. Розвиток географічних засад раціонального природокористування в Україні у першій половині ХХ ст. *Український географічний журнал*. 2005. № 1. С. 11–17.
32. Вернигора Л. Наукові погляди К. Г. Воблого – розвиток та новації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2006. Вип. 85. С. 57–61.
33. Мордас І. В. Аграрне питання в економічній літературі другої половини ХІХ – початку ХХ ст. *Формування ринкової економіки*. 2010. № 23. С. 76–84.
34. Кикоть М. Життєвий і творчий шлях професора К. Г. Воблого (1876–1947 рр.). *Історія науки і техніки*. 2012. С. 97–100. URL : http://irbisnbnv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbnv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Chas_Ukr_2013_26_23.pdf (дата звернення : 29.11.2017).
35. Шевченко М. В. Життя та діяльність академіка К. Г. Воблого (історіографія питання). *Гуманітарний журнал*. 2013. № 3. С. 109–115.
36. Романюк Н. Й. Наукова школа Костянтина Воблого. *Історія науки і біографістика: електрон. наук. фах. вид.* 2016. № 1. URL : <http://inb.dnsgb.com.ua/2016-1/14.pdf> (дата звернення : 29.11.2017).
37. Буряківництво і біоенергетика в Україні: історія, наука, виробництво, люди (до 95-річчя ІБКІЦБ НААН України): монографія / за ред. академіка НААН України М. В. Роїка. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 352 с.

38. Заєць О. С. Ринок цукру в Україні: проблеми створення, функціонування та розвитку. Київ: Наукова думка, 1999. 385 с.
39. Британська Н. Н. Необхідність державного регулювання цукробурякового виробництва. *Економічний форум*. 2014. № 1. С. 12-13.
40. Тютюнник Ю. Г. До питання про перший цукровий завод в Україні. *Питання історії науки і техніки*. 2015. № 1. С. 76–79.
41. Вергунов В. А. С. Л. Франкфурт та Україна (до 150-річчя від дня народження) / НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки. Київ, 2016. 260 с. (Історико-бібліографічна серія «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії», кн. 95).
42. Чуткий А. І. Український студентський гурток у Київському комерційному інституті (1908–1914 рр.). *Пам'ятки: археографічний щорічник*. 2008. Т. 8. С. 122–128.
43. Чуткий А. І. Київський комерційний інститут: історія евакуації до Саратова та повернення до Києва. *Шостя міжнародня Доунараускія читанні*. Гомель, 2008. Ч. 1. С. 46–59.
44. Чуткий А. І. Ректорський корпус Київського комерційного інституту: спроба наукової реконструкції. *Література та культура Полісся*. Ніжин, 2011. Вип. 61. С. 119–129.
45. Чуткий А. І. М. В. Довнар-Запольський і справа вищої економічної освіти в Україні. *Історичний журнал*. 2007. № 4. С. 84–92.
46. Чуткий А. І. Заснування Київських вищих комерційних курсів. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2011. № 2. С. 143–149.
47. Чуткий А. І. Київський комерційний інститут: витоки та історичний поступ (1906–1920 рр.). Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2013. 524 с.
48. Нариси історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка / В. В. Різун, М. С. Тимошик, А. Є. Конверський. Київ: Наша культура і наука, 2004. С. 78–82.

49. Географія в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка: 85 років – досягнення та перспективи: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 85-річчю географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, 30-31 березня 2018 р. / гол. ред. колегії Я. Б. Олійник; КНУ імені Тараса Шевченка. Київ: Прінт-Сервіс, 2018. 361 с.
50. Особова справа К. Г. Воблого // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 166. Оп. 12. Спр. 1211. 2 арк.
51. Особова справа К. Г. Воблого // Державний архів м. Києва (ДАК). Ф. 16. Оп. 465. Спр. 4777. 79 арк.
52. Краткий отчёт о состоянии высших коммерческих курсов в 1906-1907 году // Державний архів м. Києва (ДАК). Ф. 229. Оп. 1. Спр. 19. 79 арк.
53. Проекты устава Киевского коммерческого института. Сведения о курсах, Совета, преподавательского, переписка учащихся // Державний архів м. Києва (ДАК). Ф. 229. Оп. 1. Спр. 1. 75 арк.
54. Особова справа К. Г. Воблого // Архів Президії НАН України. Ф. Р-251. Оп. 1. Спр. 256. 153 арк.
55. Протоколи спільного зібрання ВУАН за 1927 р. // Архів Президії НАН України. Ф. Р-251. Оп. 1. Спр. 18. 47 арк.
56. Протоколи засідань Президії УАН (№№1-3 і ВУАН №№1-50) за 1928 р. // Архів Президії НАН України. Ф. Р-251. Оп. 1. Спр. 28. 132 арк.
57. Протоколи №№ 1-50 засідань Президії ВУАН за 1928 р. // Архів Президії НАН України. Ф. Р-251. Оп. 1. Спр. 30. 112 арк.
58. Протокол засідання розширеної ради ВУАН про обрання нових дійсних членів від 2 червня за 1929 рік // Архів Президії НАН України. Ф. Р-251. Оп. 1. Спр. 34. 7 арк.
59. Диплом, виданий Костянтину Григоровичу Воблому Варшавським університетом і присудження йому вченого ступеня кандидата 19 листопада 1904.

- Варшава. // Архів Інституту Рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. XXXVIII. Спр. 443. 2 арк.
60. Воблий К[остянтин Григорович] Діяльність в період 1933–1937 рр. // Архів Інституту Рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. XXXVIII. Спр. 164. 4 арк.
61. [Воблий Костянтин Григорович] Записки про зроблену роботу за 1934–1939 рр. // Архів Інституту Рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. XXXVIII. Спр. 165. 9 арк.
62. [Характеристика наукової діяльності К.Г. Воблого] [1928 р.] // Архів Інституту Рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. XXXVIII. Спр. 187. 14 арк.
63. Історія академії наук України 1918–1923: документи і матеріали. Київ: Наукова думка, 1993. 576 с. Історія Національної академії наук України 1924–1928: Документи і матеріали. Київ: НБУВ, 1998. 762 с.
64. Alma mater: Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917–1920. Матеріали, документи, спогади: У 3 кн. / Упоряд. В. А. Короткий, В. І. Ульяновський. Київ: Прайм, 2001. Кн. 2: Університет св. Володимира за доби Української Центральної Ради та Гетьманату Павла Скоропадського. 704 с.
65. Воблый К. Г. Заатлантическая эмиграция, ее причины и следствия. Варшава: Тип. Варшавского учебного округа, 1904. 195 с.
66. Воблый К. Г. Очерки по истории польской фабричной промышленности. Киев: Тип. Киевского ун-та, 1909. 405 с.
67. Воблый К. Г. Третья профессиональная перепись в Германии. Опыт аналитико-методологического исследования. Киев: Тип. Имп. ун-та Св. Владимира, 1911. 528 с.
68. Воблий К. Г. Статистика: підручник до лекцій. Київ, 1918. 393 с.
69. Воблый К. Г. Экономическая география Украины. Киев. 1919. 175 с.
70. К созыву всероссийского сельскохозяйственного съезда. *Хозяйство*. 1913. 20 июня. (№ 23). С. 831.

71. О всероссийской сельскохозяйственной переписи. *Хозяйство*. 1913. 31 окт. (№ 42). С. 1584–1588.
72. Из деятельности бюро Юго-Западного областного комитета по пересмотру русско-германского торгового договора (Прения по докладу проф. К. Г. Воблого: «Отход на заработки в Германию и русско-германский торговый договор»). *Хозяйство*. 1914. 16 янв. (№ 2). С. 55–58.
73. Книжки з буряківництва для книгозбірень агрокабінетів. *Кооперативне буряківництво*. Харків, 1926. Ч. 3-4. С. 43.
74. Височанський П. Ф. Хроніка науково-дослідної кафедри кооперації. *Записки Київського кооперативного інституту імені В. Чубаря*. 1927. Т. II. С. 227–230.
75. Наукові записки Київського інститут народного господарства. Техніка. Економіка. Право. 1926. № 1(7). С. 1.
76. Минц Л. Е. Воблый Константин Григорьевич. *Большая советская энциклопедия (в 30 томах). Гл. ред. А. М. Прохоров. 3-е изд. Москва: «Советская энциклопедия», 1971. Т. 5 Вешин – Газли. 1971. С. 497–498.*
77. Герасимова Г. П. Воблий Костянтин Григорович. *Енциклопедія сучасної України*. Київ, 2005. – Т. 4. В-Вог. С. 673 – 674.
78. Українська радянська енциклопедія. Т. 2. Гол. ред. М. П. Бажан. Київ: Головна редакція УРЕ, 1960. С. 519–520.
79. Історія Академії наук УРСР. Кн. 2. Київ: УРЕ АН УРСР, 1967. С. 218.
80. Хомра О. І. Воблий Костянтин Григорович. *Географічна енциклопедія України: В 3-х т. /Редкол.: О. М. Маринич (відповід. ред.) та ін. Київ: «Українська радянська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1989. Т. 1: А – Ж. 416 с.*
81. Указатель журнальных статей по экономическим вопросам за десятилетие 1904 – 1913 гг. Киев: Тип.-лит. И. И. Чоколова, 1915. Вып. I. 220 с.
82. Труды 1-го Всероссийского сельскохозяйственного съезда в Киеве 1–10 сентября 1913 г. / под ред. И. Г. Черныша, И. А. Прилежаева. Киев: Тип. А. М. Пономарева, 1914. Вып. 5 : Журналы заседаний секции земледелия и доклады секции. 229 с.

83. Птуха М. В. Д. П. Журавский (1810–1856): Жизнь, труды, статистическая деятельность. Москва: Госстатиздат, 1951. 123 с.
84. Кистяковский В. В. Учебник коммерческой географии. Россия сравнительно с важнейшими государствами мира. Петербург. Киев: Сотрудник, 1912. 256 с.
85. Остапенко С. С. Економічна географія України. Київ, 1920. 216 с.
86. Записка Тутковського П. А. до Комісії для вироблення законопроекту про утворення кафедри географії в УАН. *Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві*. 1918. С. 31-32.
87. Шевчук С. Становлення академічної школи української суспільної географії (1918–1964 рр.). *Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис*. Тернопіль. 2015. Вип. 31. С. 12–23.
88. Шаблій О.І. Валентин Садовський як український економіко-географ. *Український географічний журнал*. 1997. № 1. С. 51–55.
89. Синявський А. С. Вибрані праці. Київ : Наукова думка, 1993. 383 с.
90. Руденко В. П. Професор Антін Синявський – подвижник української географії. Київ: Видавничий Дім «КМ Academia», 1996. 404 с.
91. Рудницький С. Л. Нинішня географія. Львів: Накладом Рус. Т-ва пед., 1905. 33 с.
92. Воблый Константин Григорьевич. Автобиография // Інститут рукопису. Ф. XXXVIII. Спр. 3. 2 арк.
93. Обозрение преподавания предметов в Императорском Варшавском университете в 1901–1902 академическом году. Б.м.: Б.и., [1901]. 34 с.
94. Послужные списки преподавателей и служащих университета // Державний архів м. Києва. Ф. 16. Оп. 465. Спр. 4777. 79 арк.
95. Воблый Константин Григорьевич. Автобиография // Архів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Ф. 228. Спр. 11. 25 арк.
96. Краткий отчет о состоянии высших коммерческих курсов в 1906/07 году // Державний архів м. Києва. Ф. 229. Оп. 1. Спр. 19. 79 арк.

97. Проект устава, учебных планов Киевского коммерческого института. Сведения о курсах, совете, преподавательском персонале, учащихся // Державний архів м. Києва. Ф. 229. Оп. 1. Спр. 1. 75 арк.
98. Справа позаштатного ординарного професора Володимира Гавриловича Бажаєва // Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 315. 68 арк.
99. Известия Киевского коммерческого института, состоящего в ведении Министерства промышленности и торговли. Киев: Тип. И. И. Чоколова, 1909. Кн.1. 211 с.
100. Отчет о библиотеке Киевского коммерческого института. *Известия Киевского коммерческого института*. 1910. Кн. 4. С. 51–56.
101. Краткий отчёт о состоянии курсов в 1906-1907 учебном году. Условия приёма учащихся, обозрение преподавания на курсах // Державний архів м. Києва. Ф. 229. Оп. 1. Спр. 3. 76 арк.
102. Воблый К. Г. Начальный курс политической экономики (История, теория финансы). Киев, 2018. 252 с.
103. Ничкалюк В. Г. Науково-педагогічна діяльність професора К. Г. Воблого у Київському комерційному інституті. *Емінак*. 2018. № 1(21) (січень-березень). Т. 3. С. 139–143.
104. Історія академії наук України 1918–1923: документи і матеріали. Київ: Наукова думка, 1993. 576 с.
105. Особова справа К. Г. Воблого // Архів Президії НАН України. Ф. Р-251. Оп. 1. Спр. 256. 153 арк.
106. Історія Національної академії наук України 1924–1928: Документи і матеріали. Київ: НБУВ, 1998. 762 с.
107. Плевако О. Семінар для вивчення народного господарства України (Х., 1925–1.І.1927). *Праці семінару для вивчення народного господарства України*. Київ, 1927. Вип. 2. С. V–VII.
108. Воблий К. Передмова. *Праці комісії для вивчення народного господарства України*. Київ, 1928. Вип. 1. С. 1–2.

109. Протоколи № 1–50 засідань Президії ВУАН // Архів Президії НАН України. Ф. 251-Р. Оп. 1. Спр. 30. 112 арк.
110. Протоколи стенограми засідань Ради академії і матеріали до них (положення про Раду, програми засідань, доповіді) // Архів Президії НАН України. Ф. Р-251. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 29-29 зв.
111. Ничкалюк В. Г. Науково-організаційна діяльність академіка К.Г. Воблого у контексті становлення та розвитку Української академії наук (Всеукраїнської академії наук). *Історія науки і біографістика*. 2017. № 4. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://inb.dnsgb.com.ua/2017-4/09.pdf>. Заголовок з екрану.
112. Історія Національної академії наук України (1938–1941): Документи і матеріали / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т архівознавства; Редкол.: О. С. Онищенко (відп. ред.) та ін. Київ, 2003. 920 с.
113. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 508. 123 арк.
114. Воблый К.Г. Производительные силы Галиции: статистико-экономический очерк. Киев: Типлит. «Печатня С. П. Яковлева», 1915. 29 с.
115. ЦДАВО України, ф. 1061, оп. 1, спр. 367, арк. 24–24 зв.
116. Ничкалюк В. Г. Значення вітчизняної економічної географії у творчій спадщині професора К. Г. Воблого. *Вісник аграрної історії*. 2017. Вип. 21–22. С. 287–292.
117. [Рецензія] / Гавсевич П. *Сільський господар*. 1919. Ч. 16–19. С. 77–82. Рец. на книгу Воблый К. Г. Экономическая география Украины. Киев. 1919. 175 с.
118. Воблий К. Економічна географія України. Київ: Державне видавництво України, 1925. 259 с.
119. Вопрос о методе в истории политической экономии. Историко-методический очерк. *Журнал Министерства народного просвещения*. 1907. листоп.-груд. С. 2-247.
120. Воблый К. Г. Отход на заработки в Германию и русско-германский торговый договор. *Труды Юго-западного отделения российской экспортной палаты*. Киев, 1906. Вып. IX.

121. Воблый К. Г. К вопросу о причинах современной дороговизны. *Известия Киевской городской думы*. Киев, 1915. С. 2.
122. Воблый К. Г. Основы экономики страхования. Киев: Тип. И. И. Чоколова, 1915. 401 с.
123. Воблый К. Г. Основы экономики страхования. Киев: Изд. «Коопстрах», 1923. 2-е перераб. изд. 256 с.
124. Ничкалюк В. Г. Значення системи страхування в інтелектуальній спадщині професора К. Г. Воблого. *Матеріали двадцять третьої Всеукр. наук. конф. молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів, присвяченої 100-річчю Національної академії наук України*, м. Київ, 20 квіт. 2018 р. Київ, 2018. С. 130–132.
125. Воблий К. Г. Основы економіки страхування. *Українська економічна думка: хрестоматія / упоряд. С. М. Злупко. Київ: Знання, 2007. С. 460–477.*
126. Воблый К. Г. Опыт истории свеклосахарной промышленности СССР. Москва: Изд. Правления Сахаротреста, 1928. Т. 1. До освобождения крестьян 1861 г. 412 с.
127. Ничкалюк В. Г. Исторические аспекты зарождения и становления украинской свеклосахарной промышленности в творческом наследии академика К. Г. Воблого. *Молодой учёный*. 2017. № 52. С. 171–174.
128. Воблий К. Г. Нариси з історії російсько-української цукробурякової промисловості. Київ, 1928. Т. 1. Вип. 1: Перед розкріпаченням селян 1861 року. – 248 с.
129. Воблий К. Г. Нариси з історії російсько-української цукробурякової промисловості. Київ, 1930. Т. 2. (1861/62 – 1894/95). 400 с.
130. Воблий К. Г. Нариси з історії російсько-української цукробурякової промисловості. Київ, 1931. Т. 3. Вип. 1. 252 с.
131. Воблий К. Г. Відродження та дальший розвиток цукрової промисловості УРСР. *За радянські кадри*. 1946. 18 трав. (№ 15). С. 3.
132. Воблый К. Г. Кооперация в свеклосахарной промышленности». *Вестник сахарной промышленности*. 1923. № 11–12. С. 79–93.

133. Воблый К. Г. Площадь и сбор свеклы в отдельных странах за 1923 г. *Вісник цукрової промисловості*. 1921. № 10–12. С. 7–14.
134. Воблый К. Г. О роли кооперации в деле восстановления свеклосахарной промышленности. *Вісник цукрової промисловості*. 1921. № 10–12. С. 7–14.
135. Воблий К. Г. Історичний нарис кооперативної орендної цукробурякової промисловості на Україні. *Праці науково-дослідної кафедри кооперації при Київському кооперативному інституті імені В.Я. Чубаря*. Київ, 1928. С. 1–32.
136. Воблий К. Г. Відбудова цукрової промисловості УРСР і шляхи її дальшого розвитку. Київ: Держ. вид. політ. літ., 1946. 32 с.
137. Воблый К. Г. Земельный вопрос в программах различных партий. Киев: Склад издания, 1917. 30 с.
138. Воблый К. Г. К аграрному вопросу в России (мысли и цифры). Киев: Тип.-лит. «И. И. Чоколов», 1917. 30 с.
139. Ничкалюк В. Г. Земельне питання в науковій спадщині професора К. Г. Воблого. *Історія науки і техніки*. 2018. Вип. 1(12). С. 149–157.
140. Протоколи Президії ВУАН та витяги з них // Архів Президії НАН України. Ф. 251-Р. Оп. 1. Спр. 53. 395 арк.
141. Великий Дніпро. *Ударник*. 1932. № 31–32. С. 17–18.
142. Воблий К. Г. Що дає Київській області розв'язання проблеми Великого Дніпра. *За індустріалізацію, за кооперацію*. 1933. № 5-6. С. 36–39.
143. Воблый К. Г. Что такое проблема Большого Днепра. *Социалистическая реконструкция и наука*. 1933. Вып. 4. С. 50–69.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Воблий Костянтин Григорович
(1876–1947)

Фотографии К. Г. Воблого семейные и связанные с работой в Академии наук СССР // Архів Інституту Рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. XXXVIII. Спр. 790. Арк. 3.

ДОДАТОК Б

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Статті у фахових наукових та іноземних виданнях

1. Ничкалюк В. Г. Исторические аспекты зарождения и становления украинской свеклосахарной промышленности в творческом наследии академика К. Г. Воблого. *Молодой ученый*. 2017. №52. С. 171–174.
2. Ничкалюк В. Г. Науково-організаційна діяльність академіка К.Г. Воблого у контексті становлення та розвитку Української академії наук (Всеукраїнської академії наук). *Історія науки і біографістика*. 2017. № 4. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://inb.dnsgb.com.ua/2017-4/09.pdf>. Заголовок з екрану.
3. Ничкалюк В. Г. Значення вітчизняної економічної географії у творчій спадщині професора К. Г. Воблого. *Вісник аграрної історії*. 2017. Вип. 21–22. С. 287–292.
4. Ничкалюк В. Г. Науково-педагогічна діяльність професора К. Г. Воблого у Київському комерційному інституті. *Емінак*. 2018. № 1(21) (січень-березень). Т. 3. С. –139–143.
5. Ничкалюк В. Г. Земельне питання в науковій спадщині професора К. Г. Воблого. *Історія науки і техніки*. 2018. Вип. 1(12). С. 149–157.

Опубліковані праці апробаційного характеру

6. Ничкалюк В. Г. Значення кооперації для вітчизняної цукробурякової промисловості в науковій спадщині професора К.Г. Воблого / В. Г. Ничкалюк // Матеріали доповідей «Тринадцятих наукових читань, присвячених діяльності Олександра Парфенійовича Бородіна (1848– 898)», 16 листоп. 2017 р., м. Київ / М-во освіти і науки України, Держ. ун-т інфраструктури та технологій, Центр дослідж. з історії науки і техніки ім. О. П. Бородіна. – К.: Талком, 2017. – С. 111–114.
7. Ничкалюк В. Г. Значення системи страхування в інтелектуальній спадщині професора К. Г. Воблого / В. Г. Ничкалюк // Матеріали двадцять третьої Всеукр.

наук. конф. молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів, присвячена 100-річчю Національної академії наук України 20 квітня 2018 р., м. Київ. – К., 2018. – С. 130–132.

8. Ничкалюк В. Г. Науково-організаційна діяльність академіка К. Г. Воблого в Інституті економіки академії наук УРСР / В. Г. Ничкалюк // Матеріали XIII Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні», присвяч. 100-річчю від часу утворення у складі М-ва зем. справ комітетів – вченого і с.-г. освіти (нині – Нац. акад. аграр. наук України) та 80-річчю від дня народж. акад. НААН, Заслуженого діяча науки і техніки України, Героя України, президента НААН (1996–2011) М. В. Зубця (1938–2014), 18 трав. 2018 р., Київ / НААН, ННСГБ; Рада молодих вчених НААН [та ін.]; уклад. В. А. Вергунов, А. С. Білоцерківська, Х. М. Дмитрієва; редкол.: В. А. Вергунов (голова). Вінниця: ФОП Корзун Д. Ю., 2018. – С. 107–111.

ДОДАТОК В

К.Г. Воблий – випускник
Полтавської духовної семінарії
1895–1896 рр.

Альбом фотографій випускників Полтавської духовної семінарії. Випуск 1895/96 учебного года. Есть фотография К. Г. Воблого // Архів Інституту Рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. XXXVIII. Спр. 192.

К. Г. Воблий – випускник
Київської духовної академії

Альбом фотографій LIV курса Киевской духовной академии 1896/1900 гг. Есть фотография К. Г. Воблого // Архів Інституту Рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. XXXVIII. Спр. 793.

ДОДАТОК Д

Диплом, виданий Костянтину Григоровичу Воблому Варшавським університетом і присудження йому вченого ступеня кандидата 19 листопада 1904. Варшава.
// Архів Інституту Рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. XXXVIII. Спр. 443. Арк 2.

ДОДАТОК Е

К.Г. Воблий з дружиною Раїсою Гурівною

Фотографии К. Г. Воблого семейные и связанные с работой в Академии наук СССР // Архів Інституту Рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. XXXVIII. Спр. 790. Арк. 5.

ДОДАТОК Ж

Родина Воблих з батьками дружини у
їхньому будинку у Ялті (1929)

Фотографии К. Г. Воблого семейные и связанные с работой в Академии наук
УССР // Архів Інституту Рукопису Національної бібліотеки України імені
В. І. Вернадського. Ф. XXXVIII. Спр. 790. Арк. 10.

ДОДАТОК 3

К. Г. Воблий з сином Вадимом 1912–1913 р.

К.Г. Воблий з сином Вадимом у Ялті
(1913–1914)

Фотографии К. Г. Воблого семейные и связанные с работой в Академии наук СССР // Архів Інституту Рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. XXXVIII. Спр. 790. Арк. 6, арк. 8.

ДОДАТОК И

Будівля Київського комерційного інституту (початок XX ст.)

ДОДАТОК К

Робоча Президія АН УРСР до 1941 р. (К. Г. Воблий поруч з
А. А. Богомельцем)

Фотографії К. Г. Воблого семейные и связанные з работой в Академии наук
УССР // Архів Інституту Рукопису Національної бібліотеки України імені
В. І. Вернадського. Ф. XXXVIII. Спр. 790. Арк. 13.